

4. Ա. ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ

ԼԵՀԱԿԱՅԵՐԻ
ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԴԱՎԻԹ-ԲԵԿԻ
ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆԸ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն
1962

В. А. ПАРСАМЯН

УЧАСТИЕ
ПОЛЬСКИХ АРМЯН
В ВОССТАНИИ
ДАВИД-БЕКА

НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ
ОБ АРМЯНСКОМ ОСВОБОДИТЕЛЬНОМ
ДВИЖЕНИИ XVIII ВЕКА

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЕРЕВАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ЕРЕВАН . . . 1 9 6 2

35
Վ. Ա. ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ

ԼԵՀԱՂԱՅԵՐԻ
ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԴԱՎԻԹ-ԲԵԿԻ
ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆԸ

ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ XVIII ԴԱՐԻ ՀԱՅ
ԱԶԳԱՎՐԱԿԱՆ ԶԱՐԹՈՒՄՆԵՐԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ . . . 1 9 6 2

115

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՅ

Սույն աշխատությունը նվիրված է XVIII դարի հայ ազատագրական շարժումների մինչ այժմ անհայտ էջերի լուսաբանությանը: Գրում առաջին անգամ հրատարակվում են արխիվային մի շարք փաստաթղթեր, որոնք հար ճյուր են տալիս հայ ազատագրական շարժումների, հայ-ուսական, հայ-ուկրաինական և հայ-լեհական հարաբերությունների պատմության համար:

ОТ ИЗДАТЕЛЬСТВА

Настоящая работа посвящена изучению неизвестных до сих пор страниц истории освободительного движения армян XVIII века. В книге впервые публикуется ряд архивных документов, которые дают новые материалы по истории армянского освободительного движения, армяно-русских, армяно-украинских и армяно-польских отношений.

Կազմակերպում է Երևանի Պետական համալսարանի Խորհրդական-հրատարակչական խորհրդի որոշմամբ

ԱՌԱՋԱՐԱՆ

Հայ ազատագրական շարժումների պատմության մեջ XVIII դարը հերոսական մաքառումների մի ժամանակաշրջան է: Թուրքական ու պարսկական բռնակալության ծանր լծից Հայաստանի ազատագրության համար մղվող պայքարը այդ շրջանում աննախընթաց վերելք է ապրում: Ներքին և արտաքին մի շարք հանգամանքների բերումով ազատագրական պայքարի են ելնում ժողովրդի ավելի լայն զանգվածները, հանդես են գալիս քաղաքական ավելի հասուն և խիզախ գործիչներ, մշակվում են նոր ծրագրեր, հետզհետե սկսում է ձևավորվել ազատագրական շարժման գաղափարախոսությունը:

Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը սուլթանական Թուրքիայի և շահական Պարսկաստանի դեմ սկիզբ է առնում հենց այն շրջանից, երբ նրանք ագրեսիվ քայլերի են դիմում Հայաստանը նվաճելու համար:

Հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումը օտար նվաճողների դեմ ուղղված շարժում էր, հայրենիքի ազատության ու անկախության համար մղված միանգամայն արդարացի և պրոգրեսիվ պայքար: Հայ ազատագրական շարժումները պատկանում էին օտար նվաճողների ու հարստահարողների դեմ ազատասեր ժողովուրդների մղած այն շարժումների թվին, որոնք նպաստում էին հասարակության պատմական զարգացմանը, մարդկության առաջընթացին:

Թուրքական և պարսկական զավթիչների լծից Հայաստանն ազատագրելու համար որոշակի քայլեր են կատարվում տակավին XVI դարի կեսերին: 1547 թվականին էջմիածնում զոմարված գաղտնի ժողովի հանձնարարությամբ Ստեփանոս Սալմաստեցի կաթողիկոսը գնում է Եվրոպա և դիմումներ անում՝ հայերին օգնելու համար:

1562 թվականին Միքայել Սեբաստացու զխավորությամբ Սեբաստիայում զոմարված գաղտնի խորհրդակցությունը որոշում է դիմել Հռոմի պապի օգնությանը: Բանակցություններ վարելու հա-

մար Հոռոմ է ուղարկվում Աբգար դպիր Քոխատեցին, որն հետագայում աչքի ընկնող դեր է կատարում հայ տպագրության ասպարեզում: 1585 թվականին Հոռոմի պապի օգնությանն են դիմում նաև Կիլիկիայի հայ հոգևոր և աշխարհիկ ներկայացուցիչները:

Սակայն այդ բոլոր դիմումները մնում են անհետևանք: Հոռոմի պապերին և Արևմուտքի կառավարող շրջաններին Հայաստանի ազատագրությունը հետաքրքրում էր այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ էր Արևելքում կաթոլիկություն և իրենց ազդեցությունը տարածելու համար:

Հայաստանի ազատագրության հարցը վերստին արծարծվում է XVII դարի երկրորդ կեսին: Այս շրջանում ազատագրական շարժման ղեկավար գործիչները, Արևմուտքից բացի, իրենց հույսերը ավելի ու ավելի սկսում են կապել Հյուսիսի հզորացող տերություն՝ Ռուսաստանի հետ: XVII դարի 70-ական թվականների սկզբներին (հավանաբար 1670—1671 թվականներին) Գանձասարի Պետրոս կաթողիկոսը հատուկ նամակով դիմում է Ալեքսեյ Միխայլովիչին և խնդրում պաշտպանել անօրենների լծի տակ գտնվող հայ ժողովրդին¹: Նույն այդ շրջանում պարսիկների ծանր հարկապահանջության և ճնշումների դեմ Ալեքսեյ Միխայլովիչի օգնությանն է դիմում նաև էջմիածնի կաթողիկոս Հակոբ Զուղայեցին²:

Քուրբ-պարսկական զավթիչների դեմ ուղղված հայ ազատագրական շարժման սկզբնավորման ու ձևավորման այդ առաջին շրջանին շուտով հաջորդում է նոր, ավելի կազմակերպված ու հասուն շրջան: XVII դարի վերջին և XVIII դարի սկզբին հայ ազատա-

¹ Տես Վ. Պարսամյան, Հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմությունից, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ազգային գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր», 1952 թ., № 7, էջ 82 և «Армяно-русские отношения в XVII веке», Подготовили к печати В. А. Парсамян, В. К. Восканян, С. А. Тер-Авакимова, под редакцией проф. В. А. Парсамяна, 1953, стр. 92:

² Տես Աշոտ Հովհաննիսյան, Հակոբ Զուղայեցու մի գրությունը ռուս արքունիքին, «Արարատ», 1915 թ. և «Армяно-русские отношения в XVII веке», стр. 98, 257—258.

Հակոբ Զուղայեցու այս նամակը, որն 1915 թվականին հայտնաբերել և հրատարակել է ակնափոր պատմաբան Աշոտ Հովհաննիսյանը, երկար ժամանակ համարվում էր XVII դարում ռուսական արքունիքին զբաղած առաջին և միակ դիմումը: Մոսկվայի Հին ակտերի արխիվում 1946 թվականին մեր հայտնաբերած՝ Պետրոս կաթողիկոսի դիմումը Ալեքսեյ Միխայլովիչին ցույց է տալիս, որ Զուղայեցու նամակը առաջին և միակ փաստաթուղթը չէ XVII դարի հայ-ռուսական քաղաքական կապերի վերաբերյալ:

դրական շարժման ամենափայլուն դեմքերից մեկը՝ Իսրայել Օրին Հոյաստանի ազատագրությունը դնում է ավելի ուսում ու ամուր հիմքերի վրա և կապում է Ռուսաստանի օգնության հետ: Երկար տարիներ Արևմտյան Եվրոպայում գործելուց, մեծ ճիգ ու ջանք գործադրելուց և շատ զրկանքներ կրելուց հետո, Օրին գալիս է այն եզրակացության, որ միայն Եվրոպայի հետ հույս կապելով անհնարին է ազատագրել Հայաստանը: Եթե իր գործունեության առաջին շրջանում 1680—1690-ական թվականներին, նա քայլում էր տրոբված ճանապարհով, Հայաստանի ազատագրությունը գերազանցապես կապում էր Հոռոմի պապի և Արևմուտքի տերությունների օգնության հետ, ապա XVII դարի մայրամուտին նա իր հայացքը դարձնում է դեպի Արևելք, դեպի Ռուսաստան և գերազանցապես նրա հետ կապում Հայաստանի ազատագրությունը:

Իսրայել Օրոն զաղափարական այս էվոլյուցիան միանգամից տեղի չունեցավ: Մոտիկից ծանոթանալով եվրոպական տերությունների ներքին և արտաքին քաղաքականությանը, կոփվելով զրկանքներով ու դառնություններով լի իր ասպետական կյանքի բովում, նա աճեց ու դարձավ ավելի շրջահայաց, հասուն ու հեռատես քաղաքական գործիչ և դիվանագետ:

Հայաստանում և Մերձավոր Արևելքում, Արևմտյան Եվրոպայում ու Ռուսաստանում կատարվող պատմական իրադարձությունները իրենց խորը կնիքն են դնում Իսրայել Օրոն կյանքի և գործունեության վրա: Մի կողմից՝ հուսախաբված Արևմուտքի տերություններից, մյուս կողմից՝ հաշվի առնելով Ռուսաստանի և Անդրկովկասի ժողովուրդների պատմական կապերը և նրանց զարգացման հեռանկարները, Օրին կանգնում է նոր ուղու վրա, դառնում հայ-ռուսական օրինետաղիայի ամենաչեղմ պաշտպանն ու ջատագովր:

1701 թվականին Օրին, Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցի հետ, լեհաստանի վրայով գալիս է Մոսկվա: Նա հայ մեխիքների անունից, նրանց կնիքներով ու ստորագրություններով, դիմումներ է ներկայացնում Պետրոս I-ին և օգնություն խնդրում՝ Հայաստանը թուրք-պարսկական լծից ազատագրելու համար:

Օրին մոտիկ կապեր է հաստատում Մոսկվայում գտնվող վրացական Արչիլ թագավորի հետ, որն այդ նույն ժամանակ բանակցություններ էր վարում Վրաստանի ազատագրության վերաբերյալ: Պատմական վավերագրերը ցույց են տալիս, որ երկու բախտակից ժողովուրդների ներկայացուցիչները Մոսկվայի բանակցությունների ժամանակ փոխադարձաբար օգնում և օժանդակում էին միմ-

յանց, միացալ ուժերով մշակում՝ Ռուսաստանի օգնությունը Հայաստանի ու Վրաստանի ազատագրության, հայ-վրացական զինակցության նոր ծրագիր: Ինչպես Օրին, այնպես էլ Արշիլը տվյալ զեպքում ընթանում էին հայ և վրաց ժողովուրդների դարավոր բանակամտության լուսավոր ուղիներով:

Պետրոս Մեծը, որը խոշոր քաղաքագետ էր և հեռատես պետական գործիչ, Օրու հետ վարած բանակցություններին տալիս է խելացի և գործնական ընթացք: Ելնելով ռուսական կայսրության զարգացման ու ամրապնդման, հատկապես նրա արևելյան քաղաքականության շահերից ու հեռանկարներից, նա հայ պատվիրակներին հուսադրում և խոստանում է Հյուսիսային պատերազմն ավարտվելուց հետո օգնություն ցույց տալ նրանց:

Մոսկվայի բանակցությունների ընթացքում Օրին, Մինաս վարդապետի և ուրիշների հետ, մշակում է Հայաստանի ազատագրության նոր ծրագիր: Ի տարբերություն նրա հեռնուսյան ծրագրի, որն իրագործվելու էր Պֆալցի Կուրֆյուրստի միջոցով, մոսկովյան ծրագրի կենսագործումն ամբողջապես կապվում էր Ռուսաստանի օգնության հետ: Նա մեծ վարպետությամբ շարադրում է 25 հազարանոց ռուսական զորքերի դեպի Հայաստան կատարելիք ռազմական արշավանքի մանրակրկիտ պլանը, նշում հեծյալ և հեռակա զորամասերի հարձակման ճանապարհները, նրանց կայանները, նկարագրում ու բնութագրում ամրությունները և այլն: Օրին, ամենայն հավանականությամբ Արշիլի հետ միասին, մշակում է նաև հայերի ու վրացիների զինված ապստամբության և ռուսական զորքերի հետ համատեղ գործելու պլանը:

1701 թվականի Մոսկվայի բանակցություններից հետո հաստատուն հիմքերի վրա են դրվում հայ-ռուսական քաղաքական հարաբերությունները: Հայաստանի ազատագրությունը մեկընդմիջակապվում է Ռուսաստանի հետ: Հայերի ռուսական օրինատացիան, որը միակ ունալ և ճիշտ օրինատացիան էր, հետզհետե դառնում է արևմտյան:

Այդ շրջանից սկսած, ավելի քան մի դար հայ ժողովուրդը հեռաբար մաքառում է քուրմական ու պարսկական հարստահարիչների դեմ, իր հաղթանակի հույսերը կապելով Ռուսաստանի օգնության հետ:

Հայ ազատագրական պայքարի այդ ընդհանուր շղթայի կարևոր օղակներից է ահա, Գավիթ-Բեկի գլխավորած ապստամբությունը:

Գավիթ-Բեկի ապստամբությունը և առհասարակ հայ ազատագրական շարժումը, մեկուսացած, ազգային նեղ շրջանակներում մեջ պարփակված շարժում չէր: Նա սերտորեն կապված էր Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների ազատագրական պայքարի հետ, որոնք նույնպես հեծում էին սուլթանական Թուրքիայի ու շահական Պարսկաստանի լծի տակ և ազատության էին ձգտում:

Հայտնի է, թե 1722 թվականին Գանձակի մոտ ինչպիսի ոգևորությամբ միավորվեցին Վրաստանի Վախտանգ VI թագավորի և նախի Հասան-Ջալալյանի տրամադրության տակ եղած վրացական ու հայկական զինված ուժերը, որոնք երգիկներին ձեռք-ձեռքի տված կովել ընդհանուր թշնամու դեմ: Հայտնի է նաև այն, որ Գավիթ-Բեկը, մի քանի տասնյակ հայ ռազմիկներին հետ Վրաստանից եկավ Սյունիք՝ ազատագրական պայքարը տեղում զլխավորելու համար: Քիչ փաստեր չկան նաև հայ-աղբբեջանական համատեղ պայքարի մասին: Այնպես որ, ճիշտ չէր լինի Գավիթ-Բեկի ապստամբությունը դիտել որպես մեկուսացած մի ապստամբություն, կտրելով այն հարևան երկրների և Ռուսաստանի հետ ունեցած քաղաքական հարաբերությունների շղթայից:

Պատմական փաստերը ցույց են տալիս, որ Ղարաբաղի և Սյունիքի ապստամբության նախապատրաստման ուղղությամբ զգալի աշխատանքներ էին կատարվել ինչպես Անդրկովկասում, այնպես էլ Անդրկովկասից դուրս: Նախատեսված էր ապստամբությունն սկսել Ղարաբաղում և Սյունիքում, որտեղ հայ մելիքություններն էին և քիչ թե շատ կազմակերպված զինված ուժեր կային: Այնուհետև, Ղարաբաղի և Սյունիքի աշխարհագրական դիրքը ամենից նպաստավորն էր: Այդտեղ պետք է ապստամբների հետ միանալին Կասպից ծովով, Շամախու, Գերբենդի, Բարվի վրայով օգնության եկած ռուսական զորքերը և Գանձակի վրայով Արցախ—Ղարաբաղ մտած վրացական զինված ուժերը: Այդտեղից պետք է ապստամբական շարժումը ծավալվեր և Հայաստանն ու ամբողջ Անդրկովկասը ազատագրեր պարսիկ խաների ու թուրք փաշաների լծից: Նկատենք, որ ազատագրական շարժման այս ծրագիրը հիմնականում համապատասխանում էր Իսրայել Օրու մշակած ծրագրին, որն հավանություն էր գտել Պետրոս I-ի կողմից, 1701 թվականի բանակցությունների ժամանակ:

1722 թվականի հուլիսին սկսվում է Պետրոս I-ի պարսկական արշավանքը: Այդ արշավանքի առիթը Գաղստանի ֆեոդալ Դուռթ-Բեկին պատժելն էր, որը զրավել էր Շամախին և կողոպտել այնտեղ:

գտնվող ուս և հայ վաճառականներին: Ռուսական զորքերը, Պետ-
րոս I-ի հրամանատարութեամբ, Կասպից ծովով և ցամաքով գրա-
վում են Դերբենդը, Բաքուն, Գիլանը, Մազանդարանը և այլ վայրեր:

Ռուսական զորքերի երևալը Անդրկովկասի սահմաններում ազ-
դանշան է դառնում հայկական և վրացական զինված ուժերի ապրա-
տամբության համար: 1722 թվականից սկսվում են Դավիթ-Քեկի,
Եսայի Հասան-Ջալալյանի, Ավան յուղբաշու, Մխիթար սպարապե-
տի և մյուսների հրամանատարության տակ գտնվող զինված ուժերի
մարտական գործողությունները պարսկական խաների դեմ:

Տաղանդավոր զորավար և ջերմ հայրենասեր Դավիթ-Քեկի հրա-
մանատարութեամբ հայկական զինված ուժերը փախուցնում են Տաղթանակ-
ներ և տանում թշնամու դեմ: Նրանք աղատագրում են Արցախին
ու Սյունիքը և հայկական անկախ իշխանություն հիմնում:

1723 թվականին թուրքական զորքերը ներխուժում են Վրաս-
տան: Հունիսին նրանք գրավում են Քելիխին և շարժվում դեպի
Ղարաբաղ: Գանձակի մոտ թուրքական զորքերը հանդիպում են հա-
յերի և աղբրեջանցիների համատեղ միահամուռ դիմադրության և
մեծ կորուստներ տալով հարկադրված ետ են քաշվում:

1724 թվականի գարնանը թուրքական մի մեծ զորաբանակ Շի-
րակի վրայով մտնում է Արարատյան դաշտը՝ դեպի Քավրիզ և
Կասպիականի ափերը արշավելու համար: Թուրքական զորքերի խն-
դիրն էր՝ գրավել ամբողջ Անդրկովկասը, հնչել հայերի և վրացի-
ների ապստամբությունները և ուսական զորքերին շուրս մղել Ան-
դրկովկասի սահմաններին:

Թուրքական զորքերի հանկարծակի ներխուժումը Անդրկովկաս,
չափազանց ծանր ու դժվարին դրություն է ստեղծում հայերի
համար: Կարբիում և հատկապես Երևանում, հայերը ուժեղ դիմա-
դրություն են ցույց տալիս թուրքական զավթիչներին: Երևանի և
շրջակայքի հայ բնակչությունը, Հովհաննես Հունդիբեկյանի և ուրիշ-
ների ղեկավարությամբ, ավելի քան երկու ամիս հերոսական կռի-
ւներ է մղում թուրքական բանակների դեմ:

1724 թ. հունիսի 7-ին թուրքական մի քանի տասնյակ հազա-
րանոց զորքերը միացյալ ճակատով գրոհում են Երևանի վրա: Վաղ
առավոտից մինչև ուշ երեկո կատաղի մարտեր են տեղի ունենում
քաղաքի մատուցներում, փողոցներում ու բակերում: Հայերից
մոտ 10 հազար մարդ սպանվում ու վիրավորվում են: Թշնամու կո-
րուստներն ավելին էին: Ծանր կորուստների գնով միայն թուրքերը

կարողանում են դրավել Երևանը՝ թալանի ու կողոպտաի մատնե-
լով այն:

Երևանը գրավելուց հետո թուրքական զորքերը մորեխի պե-
տրշավում են Սյունիքի ու Ղարաբաղի վրա: Օրհասական վտանգ է
ստեղծվում Ղարաբաղի հայկական իշխանության և ամբողջ բնակ-
չության համար:

Պետրոս I-ը հաշվի առնելով ստեղծված նոր իրադրությունը՝
թուրքիայի հետ պատերազմ ծագելու վտանգը, որի համար նա
պատրաստ չէր (նոր էր միայն վերջացել Հյուսիսային երկարա-
տև պատերազմը), եվրոպական պետությունների թշնամական
զիրքը, Կասպից ծովում փոթորիկի հետևանքով ուսական զոր-
քերի պաշարների կորուստները և այլն, որոշում է բավարարվել
Կասպիականի ափերով և Անդրկովկասի գրավումը թողնել հետո-
գային: 1724 թ. հունիսի 12-ին Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև
պայմանագիր է կնքվում, որի համաձայն Կասպիականի ափերը
անցնում են Ռուսաստանին, իսկ Անդրկովկասի մնացած մեծ մա-
սը՝ Թուրքիային:

1724 թ. հունիսի 12-ի ուս-թուրքական պայմանագիրը միա-
կողմանի պայմանագիր էր և անտեսում էր Անդրկովկասի ժողո-
վուրդների կենսական շահերը: Պետրոս I-ը, որն Օրու հետ վարած
բանակցությունների բնթացքում, իր պարսկական արշավանքի
ժամանակ ամեն կերպ հուսադրել ու ոգեշնչել էր հայերին, հու-
նիսի 12-ի պայմանագրով, հակառակ սպասածին, հուսախար էր
անում նրանց: Այդ պայմանագիրը և ուսական զորքերի նախա-
տեսված օգնության ուշացումը աննպաստ պայմաններ էին ստեղ-
ծում հայերի, ինչպես և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների, ազա-
տագրական պայքարի համար: Անդրկովկասի ժողովուրդների ազա-
տագրական շարժման մեջ եղած ներքին հակասություններն ու
դժվարությունները նման պայմաններում ավելի էին դրսևորվում
և մեծապես վնասում նրանց պայքարին:

Հրապարակված և մեր ձեռքի տակ եղած անտիպ վավերագրե-
րը ցույց են տալիս, թե ինչպիսի ծանր ու դժվարին կացություն
էր ստեղծվել հայ ազատագրական շարժման համար Ղարաբաղում
և Սյունիքում 1724—1728 թվականներին: Այդ վավերագրերը միա-
ժամանակ վառ կերպով արտահայտում են այն մեծ ու հերոսական
պայքարը, որ Դավիթ-Քեկի, Ավան յուղբաշու, Մխիթար սպա-
րապետի և ուրիշների ղեկավարությամբ հայերը մղել են իրենց
ազատության ու անկախության համար:

Մերձկասպյան շրջանի ուսական զորքերի հրամանատար գեներալ Վ. Վ. Գոլզորուկովը 1727 թ. մայիսի 11-ին Գերբենդից գրած իր մի զեկուցագրում, խոսելով թուրքական մեծաթիվ զորքերի դեմ հայերի մղած կռիվների մասին, ասում է. «Մարդկային մաքից վեր է, քե ինչպես են նրանք պաշտպանվում այդքան ուժեղ քրչնամուց»¹:

1724—1728 թվականներին Ղարաբաղի և Սյունիքի հայերը անօրինակ հերոսամարտեր են մղում թուրքական զավթիչների դեմ: Մի շարք տեղերում նրանց օգնում ու օժանդակում են նաև վրացիները, ադրբեջանցիներն ու քրդերը:

1726 թվականին Մեծ և Փոքր սղնախներում, 1727 թվականին Հալիձորի և Մեղրիի ճակատամարտերում հայերը փոքրաթիվ ուժերով փայլուն հաղթանակներ են տանում թուրքական զորքերի դեմ, քաջության, խիզախության և հայրենասիրության բազմաթիվ վառ օրինակներ գրում մեր ազատագրական պայքարի պատմության մեջ: Այս կռիվներում, բացի հռչակված զորավար Գավրիթ-Բեկից, աչքի են ընկնում նաև Եսայի Հասան-Ջալալյանը, Ավան: յուզբաշին, Մխիթար սպարապետը, Ստեփանոս Շահումյանը, Թարխան յուզբաշին, Գրիգոր յուզբաշին, Տեր Ավետիսը, Թորոսը, Բայանդուրը, Օհանը, Աբրահամը, Ավթանդիլը և շատ ուրիշներ:

Ազատագրական այս շարժումներին է, ահա, որ մագնակցել են նաև Ուկրաինայից ու Լեհաստանից օգնության եկած հայ հայրենասերները:

Ղարաբաղի և Սյունիքի ազատագրական շարժումների և Գավրիթ-Բեկի մասին արժեքավոր աշխատություններ են հրատարակվել: Մենք նկատի ունենք Կարապետ Եղյանի «Сношения Петра Великого с армянским народом» (1898 թ.) փաստաթղթերի հարուստ ժողովածուն, բազմամասնակ պատմաբան պրոֆ. Լեոնի «Հայոց պատմություն» (հատոր 3, 1946 թ.), ակադեմիկոս Աշոտ Հովհաննիսյանի «Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության» (գիրք 2, 1950 թ.), պրոֆ. Ա. Աբրահամյանի «Մի էջ Անդրկովկասի ժողովուրդների և հայ-ուսական հարաբերությունների պատմությունից» (1953 թ.), դոցենտ Ա. Միրզոյանի «Հայ ազատագրական շարժումները Սյունիքում 1722—1730 թթ.» (1950) և այլն:

Սակայն այդ աշխատություններից և ոչ մեկում հիշատակու-

¹ Г. А. Эзов, Сношения Петра Великого с армянским народом СПб, 1898, стр. 437.

թյուն անդամ չկա, թե Ուկրաինայի և Լեհաստանի հայերը ի՞նչ մասնակցություն են ունեցել բուն երկրում՝ Հայաստանում Գավրիթ-Բեկի և մյուսների գլխավորությամբ 1720-ական թվականներին բռնկված ազատագրական շարժումներին:

Սոսկիվայի Հին ակտերի արխիվում մեր հայտնաբերած նոր փաստաթղթերից¹ պարզվում է, որ մինչև Գավրիթ-Բեկի ապստամբությունը ոչ միայն Ղարաբաղում ու Սյունիքում, այլև հայ ժողովրդի մի շարք այլ հատվածներում, նախապատրաստական որոշ աշխատանքներ են կատարվել Հայաստանի ազատագրության համար: Այդ փաստաթղթերը ցույց են տալիս, որ Գավրիթ-Բեկի զբլխավորած ապստամբությունը լինելով հայ ազատագրական շարժման հերոսական դրվագներից մեկը, իր արձագանքն է գտել նաև Հայաստանից դուրս գտնվող հայերի մեջ:

Հրատարակվող փաստաթղթերը այս ու այն չափով լույս են սփռում հայ ազատագրական պայքարի մեծ մունետիկ Իսրայել Օրու ընկեր ու նրա գործի շարունակող Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցի, ինչպես և Գավրիթ-Բեկի, Մխիթար սպարապետի, Ավան յուզբաշու, Գրիգոր յուզբաշու, Թարխան յուզբաշու, Իվան Կարապետի և ուրիշների գործունեության վրա:

Արխիվային բազմաթիվ փաստաթղթերի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը մեզ բերում է այն եզրակացություն, որ Իսրայել Օրու մահվանից հետո Մինաս վարդապետը չի լքել ու չի հեռացել ազատագրական պայքարի ասպարեզից: Նա շարունակել և ամեն կերպ ձգտել է առաջ մղել այն գործը, որ ավելի քան 10 տարի Օրու հետ միասին կատարում էր:

Իսրայել Օրու մահվանից մի քանի տարի անց (Օրին մահացել է 1711 թ. օգոստոսին, Աստրախանում), 1714 թվականին Մինաս վարդապետը ուսական արքունիքին ներկայացնում է մի զեկուցագիր՝ հայերի ազատագրության և Ռուսաստանի հովանավոր-

¹ Հրատարակվող փաստաթղթերը մենք հայտնաբերել ենք 1946—1947 թվականներին. մտադիր էինք լրացուցիչ ուսումնասիրություններ կատարել Ուկրաինայի և Լեհաստանի արխիվներում, բայց մեզնից անկախ պատճառներով հնարավոր չեղավ: 1938 թ. Համալսարանի գիտական սեփական զեկուցում կարգացինք, որի համառոտ թեկերը տպագրվեցին: Տես Վ. Պարսամյան, «Լեհաստանի մասնակցությունը Գավրիթ-Բեկի ապստամբությանը», «XII Գիտական սեփական (զեկուցումներ թեղիսներ)», Երևանի Պետական համալսարան, 1938, էջ 1—73:

րության տակ համարմբելու մասին: 1715 թվականին Պետրոս I-ը Ա. Պ. Վոլինսկու ղեկավարութեամբ դեսպանութիւն է ուղարկում Պարսկաստան: 1716 թվականին Մինաս վարդապետն է գործուղվում Անգրկովկաս: Մինաս վարդապետին հանձնարարվում է կապ պահպանել Վոլինսկու հետ, անհրաժեշտ օգնութիւն ստանալ նրանից, հուսադրել հայերին և համարմբել Ռուսաստանի շուրջը:

Ա. Վոլինսկու դեսպանութիւնը, Մինաս վարդապետին Անգրկովկաս գործուղելը տրոշակի քայլեր էին Պետրոս I-ի պարսկական արշավանքի և դրա հետ կապված հայ-վրացական միացյալ ապստամբութեան նախապատրաստման ուղղութեամբ:

1716 թ. հուլիսին Մինաս վարդապետը գալիս է Էջմիածին, բայց Աստվածատուր կաթողիկոսը, վախենալով պարսիկներից, շատ սառն է ընդունում նրան: Հակառակ դրան, Գանձասարի Եսայի կաթողիկոսը, որը հեռատես և վճռական գործիչ էր, չբռնորեն է ընդունում Մինաս վարդապետին, նրան օժտում է եպիսկոպոս և նշանակում Ռուսաստանի հայերի առաջնորդ:

1716 թ. օգոստոսի 10-ին Եսայի կաթողիկոսը Մինաս վարդապետի միջոցով Պետրոս I-ին ուղարկած գրութեան մեջ ասում է. «Եւ ընդ այս յուշ լիցի մեծի տէրութեանդ, զի յառաջ քան զայս առաքեալ ի քումմէ թագաւորութեանդ Իսրայէլ Օրի դեսպանն եկն երկիրս Հայոց և զհամբաւ բարեյաղթութեանդ սփռեալ տարածեաց ի լսելիս մեր աճեցեցուն և այնքան յորդորեցաք ի սէր քո մինչ ես իմովք միաբանիւք ելեալ ընդ նմա հանդերձ սուղ ինչ բնծայիւք եկինք մինչև ի Յաշթարխան քաղաք, առ ի տեսութիւն և երկրպագութիւն մեծ և բարձր թագաւորութեանդ. ապա մեր մեղացն շեղե կատարումն խնդրուածոց մերոց, վասն զի դեսպանն անդ մեռաւ և զամենայն ինչ նորա և մերն ցիր ու ցան արարին և ոչ որ շուքնէաք ասպնջական և ծանոթ, դարձեալ դարձաք յետս և եկաք յերկիրս մեր:

Իսկ այժմ կրկին առաքեալ ի մեծէ թագաւորութեանդ եղբայրս մեր զՄինաս վարդապետս որ ի յազգէ մերմէ եկն եհայ երկիրս մեր և առ մեզ. և զբարի և աստուածահաճոյ կամք և խորհուրդ քաջագոր թագաւորութեանդ ծանոյց մեզ և մեք լսելով զուարճացաք և ցնծացաք ի հոգի և ի մարմին և յօժար սրտիւ կամիմք ընդ հովանեալ թևոց քոց լինիլ:

Եթե հաճեսցի տէրութիւն քո ի մեզ և զթասցիս ի վերա թշուառութեան մերում, մեք պատրաստ եմք ընդ առաջ քո ըստ իմում կարողութեանս, և մեր նահանգիս մելիքովք, մեծամեծովք և փո-

րումբք և ցործամ կամեսցի հզօր, թագաւորութիւնդ յաջապարել այսր կամօքն աստուծոյ, յայնժամ զնշան գործոյն խընդրեմք ցուցանել մեզ զի առաւել հաստատ լիցուք ի վերայ խորհրդեանս, և ապա զամենայն հանգամանք երկիրս ծանուցուք առաջի քոյ»¹:

1722 թվականին, երբ սկսվեց Պետրոս I-ի պարսկական արշավանքը, ռուսական բանակում էր գտնվում նաև Մինաս վարդապետը: Իսրայել Օրուց հետո նա էր բանակցութիւններ վարում ռուսական արքունիքի հետ և զլիսավորում հայ-ռուսական հարաբերութիւնները: Պետրոս I-ի կողմից Իվան Կարապետին Անգրկովկաս գործուղելու և անհրաժեշտ հանձնարարութիւններ տալու գործում նույնպես Մինաս վարդապետը ակտիվ մասնակցութիւն է ունենում:

Արխիվային փաստաթղթերից երևում է, որ Մինաս վարդապետ Տիգրանյանը, հայ ազատագրական պայքարի այս վճռական պահին, եռանդուն գործունեւթյուն է ծավալել ոչ միայն կովկասահայերի մեջ, այլև Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Լեհաստանի հայկական գաղթավայրերում, աշխատել է նրանց համախմբել ու ուղի հանել Հայաստանը ազատագրելու համար:

Հայերը Ռուսաստանի հետ կապեր են ունեցել վաղ ժամանակներից սկսած: Պատմական փաստերը վկայում են, որ հատկապես Կիևյան Ռուսիայի և հետագա շրջաններում գնալով ավելի ու ավելի են ընդլայնվել հայ-ռուսական տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական կապերը: Օտար նվաճողների ավերիչ հարձակումների տակ հարկազրկած թողնելով իրենց հայրենիքը, մեծ թրվով հայ աշխատավորներ տարբեր ժամանակներում գաղթել և բնակութիւն էին հաստատել Ռուսաստանում, Ղրիմում, Ուկրաինայում, Լեհաստանում և Արևելյան Եվրոպայի մի շարք այլ երկրներում:

Իրենց նոր բնակավայրերում հայերը գերազանցապես զբաղվում են առևտրով ու արհեստներով: Նրանք տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական սերտ կապերի մեջ են մտնում տեղական ժողովուրդների՝ ռուսների, ուկրաինացիների, լեհերի և ուրիշների հետ:

XIII—XIV դարերից սկսած Արևելյան Եվրոպայի հայ գաղ-

¹ ГАФКЭ. 1716 г., л. № 3, л. 62—63, ЭЗОВ, № 205.

Թավայրերի բնակչութունն ավելի է ստվարանում. աճում է նրա տեսակարար կշիռը երկրամասի տնտեսական և կուլտուրական կյանքում: Իրենց ձեռներեցութեամբ, տնտեսական-կուլտուրական աշխույժ գործունեութեամբ հայերն առանձնապես աչքի են ընկնում Ղրիմում, Լվովում, Կամենեց-Պոդոլսկում և Լուցկում:

Ռուս պատմաբան պրոֆ. Իվան Լիննիչենկոն, խոսելով Լեհաստանի և Հարավ-Արևելյան Ռուսիայի հայերի մասին, գրում է. «Հայերը շատ հին ժամանակներից ձեռնամուխ եղան ցամաքային առևտրին Արևմուտքի և Արևելքի մեջ. իսկ իտալական գաղութների «անկումից հետո երիմում, բոլոր վաճառականությունը նոքա իրանց հաջողակ ձեռքը ձգեցին»¹:

Խոսելով Ռուսիայի հայերի մասին Ի. Ա. Լիննիչենկոն գրում է. «Հարավային Ռուսիայի քաղաքների միջին շրջանի պատմության մեջ հայերին շատ նշանավոր տեղ է պատկանում: Առանց որևէ չափազանցության կարելի է հաստատել, որ Հարավային Ռուսիայի ամենահռչակված առևտրական կենտրոնները, ինչպիսիք են Իլվովը, Լուցկը, Կամենեց-Պոդոլսկը իրենց հարստութեամբ, փարթավություններ և նշանակություններ մեծավ մասամբ պարտական են առանձնապես հայերին: Այդ ճարպիկ, աշխույժ և ընդունակ ամենայն ձեռնարկությունց ժողովրդի շնորհիվ էր հատկապես, որ Հարավային Ռուսաց առևտրական (կենտրոնները միջնորդ դարձան Արևելքի և Արևմուտքի վաճառականության մեջ»²:

«Հարավային Ռուսիայում և Լեհաստանում,— գրում է Լիննիչենկոն,— այն աստիճան սովորական էր հայերին տեսնել արևելյան ապրանքների առևտրի մեջ, որ մի ամբողջ շարք արևելյան ապրանքներ ուղղակի «հայկական ապրանք» էին կոչվում»³:

Խոսելով հայ արհեստավորների մասին նույն հեղինակը գրում է. «Սակայն հայերը չէին սահմանափակվում միայն օտար ապրանքներ վաճառելով: Նրանց վարպետները իրենք էին արտադրում մի շարք իրեր, որոնք գերազանցապես բավարարում էին

¹ «Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV—XV вв», исследование Ив. А. Линниченко, Москва, 1894. Թարգմանությունը (Խ. Հովհաննիսյանի) տես «Հանդես գրականական և պատմական», գիրք 5, 1894 թ., Մոսկվա, էջ 339:

² Նույն տեղում:

³ И. Линниченко, Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси, Киев, 1895, стр. 6.

այն ժամանակվա շխախտյալական հասարակության պահանջները: Լվովի ոսկերչության փառքը գլխավորապես հայերն էին պահում»¹:

Նշելով, որ Հարավային Ռուսաց քաղաքի պատմության մեջ հայերին պատկանում է նշանավոր տեղ (էջ 356), պրոֆ. Լիննիչենկոն սխալվում է սակայն, երբ գրում է, թե «...կուլտուրական խնդիրները հետո են նոցանից: Բոլոր նոցա գործունեության շարժառիթը ամբողջ աշխարհը նոքա համար լով առևտրական մի շուկա էր»²:

Հարավային Ռուսաստանի և Լեհաստանի հայերի կուլտուրապատմական գործունեությանը վերաբերող գրավոր աղբյուրները և նյութական կուլտուրայի հուշարձանները ցույց են տալիս, թե որքան անհիմն ու միակողմանի են պրոֆ. Ի. Լիննիչենկոյի այդօրինակ դատողությունները:

Դժբախտաբար մենք մինչև օրս էլ չունենք Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Ղրիմի և Լեհաստանի գաղթավայրերի ամբողջական, ղրտական պատմությունը: Առհասարակ մեր գաղթօջախների պատմությունը լավ չի ուսումնասիրված: Սակայն մեղ հայտնի հրապարակված և արխիվային անտիպ նյութերը ցույց են տալիս, որ Ռուսաստանում, Ղրիմում, Ուկրաինայում, Լեհաստանում, Մոլդավիայում, Վալախիայում և այլուր, հայ աշխատավորությունը ոչ միայն տնտեսության մեջ, այլև քաղաքական կյանքում, գիտությունում, գրականության, արվեստի, կուլտուրայի բնագավառներում աչքի ընկնող դեր է կատարել, իր որոշակի լուսման մուծել հայ և ընդհանուր կուլտուրայի գանձաբանում:

Այս տեսակետից շատ պերճախոս է Լվովի և Կամենեց-Պոդոլսկի հայ գաղթօջախների օրինակը:

Լվովը Արևելյան Եվրոպայի նշանավոր քաղաքներից էր: XII դարից սկսած հայ բնակչությունը հետզհետե կենտրոնանում է Լվովում, որն հետագայում դառնում է հայկական աչքի ընկնող կենտրոն: Լվովում կառուցվում են հայկական թաղամասեր, փողոցներ, եկեղեցիներ. հիմնվում են դպրոց, թատրոն, տպարան:

Հայկական խոշոր օջախ էր նաև Կամենեց-Պոդոլսկը: «Կամենեցում 900-ի շուրջ տներ հայերին էին պատկանում և 1200 հայ

¹ И. Линниченко, Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси, Киев, 1895, стр. 6.

² «Հանդես գրականական և պատմական», գիրք 5, 1894, էջ 356:

րնտանիք կար այնտեղ»—գրում է պրոֆ. Լիննիչենկոն¹: Կամենեցի քաղաքում երկու հայկական բնակավայր կար Армяне և Армянки անունով²:

Լվովի, Կամենեց-Պոդոլսկի, ինչպես և Լուցկի, Յարոսլավլի, Գալիչի և մի շարք այլ վայրերի հայ համայնքները, հիմնել էին առանձին դատարաններ, որոնք առաջնորդվում էին հայկական դատաստանադրքերով: Նրանք ունեին իրենց համայնական վարչությունը, ավագների խորհրդարանը, կառավարիչը (վոյսթ), քահանաներն ու եպիսկոպոսները: Լվովում նույնիսկ երկու հայ վոյսթ կար, մեկը՝ քաղաքի, մյուսը՝ արվարձանների համար:

XIV դարում հայ եպիսկոպոսներ կային Լվովում, Կամենեց-Պոդոլսկում, Լուցկում և Յարոսլավլում (եպիսկոպոսներ պահվում էին հայաշատ կենտրոններում):

Ղրիմում, Ուկրաինայում, Լեհաստանում բնակություն հաստատած հայ աշխատավորությունը, մերթ օգտվելով նպաստավոր պայմաններից, իսկ հաճախ հաղթահարելով մեծ դժվարություններ, XIII—XIV դարերից սկսած կարողանում է տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական կյանքի քիչ թե շատ նպաստավոր պայմաններ ձեռք բերել: Հայերը հետզհետե սերտ փոխհարաբերությունների մեջ են մտնում տեղական ժողովուրդների հետ, գործուն մասնակցություն ունենում նրանց տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական կյանքի զարգացմանը: Նրանցից շատերը աչքի են ընկնում քաղաքական, ուղղմական, դիվանագիտական կյանքում, գրականության, գիտության ու արվեստի ասպարեզում: «Դեռևս XIV դարից,— ասում է պրոֆ. Լիննիչենկոն,— թարգմանիչների կարևոր պաշտոնը գտնվում էր գրեթե բացառապես հայերի ձեռքում»³: «Կյանքի պայմանները յուրաքանչյուր հայի de facto դարձրել էին իսկական դիվանագետ: Զարմանալի չէ, որ հայերը շատ հաճախ հանդես էին գալիս որպես դիվանագետներ նաև de jure: Ոչ ոք հայերից չալ չգիտեր թաթարների, թուրքերի և արևելյան մյուս ժողովուրդների կարգերն ու բարքերը»⁴:

¹ Տես «Հանդես գրականական և պատմական», 1894 թ., գիրք 5, էջ 340, Город Каменец-Подольск, историческое описание Е. Сецанского, Киев, 1895:

² Տես Колонизация армян в Юго-Западной России, Е. К., 1903, էջ 2:

³ И. Линниченко, Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси, Киев, 1895, стр. 8.

⁴ Նույն տեղում, էջ 8:

Պատահական չէ, որ Լեհաստանի թագավորները ու խոշոր Դեպոզիտերը, տեղամ գերմանական կայսրը և ուրիշները, Արևելքի երկրների հետ բանակցություններ վարելիս հաճախ դիմում էին այդ դիվանագետների օգնությանը: Այսպես, օրինակ, 1623 թվականին Լեհաստանի ղեսպանը Թուրքիայում եղել է հայ Քրիստոսոփոս Սերերկովիչը, իր ժամանակի աչքի ընկնող դիվանագետներից մեկը: XVII դարի սկզբում դիվանագիտական իր գործունեությամբ ոչ թե Լ. ընկել և բարձր կոչման արժանացել նաև հայ Պետր Գրիգորովիչը և ուրիշներ:

XIII—XVIII դարերում, շուրջ 500 տարի, Արևելյան Եվրոպայի նայկական բնակավայրեր հանդիսացել են հայ ժողովրդի խոշոր հատվածներից մեկի տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական կյանքի օջախներ: Կիլիկիայից հետո Արևելյան Եվրոպան եղել է բերեա ամենախոշոր հայկական կենտրոնը, որն իր ուրույն տեղն ունի մեր ժողովրդի պատմության մեջ:

Հարթ չի ընթացել հայ ժողովրդի պատմությունը բուն երկրրում՝ Հայաստանում: Շատ ավելի քարքարոտ ու փշոտ է եղել տարագիր հայության ճանապարհը օտար երկնակամարի տակ: Նրանք բառի բուն իմաստով մաքառել են իրենց ֆիզիկական գոյության և ազդության պահպանման համար: Օրինակ, Լեհաստանում և այլ վայրերում ապրող հայ աշխատավորները մշտապես դանդիլ են լեհական պաների դաժան ճնշման ու հալածանքի պայմաններում: Կաթոլիկացման ու պոլոնիզացիայի բռնի ասիմիլյացիոն քաղաքականությունը իր կործանարար հետևանքները ունեցավ Լեհաստանի հայ գաղութի համար:

Հայ աշխատավորությունը հերոսական դիմադրություն է ցույց տվել լեհական պաներին, կաթոլիկ եկեղեցուն, Նիկոլ Թորոսովիչին և նման ազգազավ գործիչներին: Հայ աշխատավորները ձեռք-ձեռքի տված ուկրաինացի և լեհ աշխատավորների հետ, տարիներ շարունակ պայքար են մղել իրենց հարստահարիչներին դեմ: Նրանք սկսելով մասնակցություն են ունեցել ուկրաինական ժողովրդի 1648—1654 թվականների ազատագրական պատերազմներին, Ռուսաստանի հետ Ուկրաինայի վերամիավորման համար մղված պայքարին¹:

¹ Այս մասին տես Վ. Պարսամյան, «Հայ և ուկրաինական ժողովուրդների գաղավոր բարեկամությունը», «Սովետական Հայաստան» (ամսագիր), 1954 թ., № 5:

Սակայն ծանր ու դժվարին էին կյանքի ու պայքարի պայմանները: Հայրենի հողից կտրված հայ աշխատավորների համար հաղթանակի հեռանկարներ չկային: Բնականաբար, նրանք իրենց հայացքը դարձնում էին դեպի Հայաստան՝ դեպի հայրենիք: Մի կողմից՝ սոցիալ-տնտեսական ու ազգային ճնշումների ուժեղացումը և ասիմիլյացիայի վտանգը, մյուս կողմից՝ ազատագրական շարժումների աշխուժացումը XVII—XVIII դարերում, ինչպես Արևելյան, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանում, գաղութահայ աշխատավորությանը մղում էին դեպի հայրենիք: Հայրենիքի ազատության գործն ու գաղափարը գնալով ավելի ու ավելի էին համակում նրանց:

Ահա այսպիսի իրադրության պայմաններում են ծագում կեհաստանի և Ուկրաինայի հայերի դիմումները՝ Հայաստան վերադառնալու և ազատագրական շարժումներին մասնակցելու համար:

Հայերի այս դիմումները և հայրենիք վերադառնալու հարցը սերտորեն կապված էին XVII դարի հայ ազատագրական շարժման աչքի ընկնող գործիչներից մեկի՝ Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցի հետ:

Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցը կեհաստանի և Ուկրաինայի հայ գաղթօջախներին ծանոթ էր դեռևս Իսրայել Օրու ժամանակից, որտեղ նրանք եղել էին և տեղի հայ գործիչների հետ անձնական կապեր հաստատել: 1701 թվականին Պետրոս I-ի հետ վարած բանակցությունների ժամանակ նրանք որպես թարգման իրենց հետ վերցրել էին նաև լեհահայ Օրեխովիչին:

Ամենայն հավանականությամբ, երբ 1717 թվականին Տիգրանյանցը Անդրկովկասից վերադառնում է Մոսկվա և Արտաքին գործերի կոլեգիային ղեկուցում է իր ուղևորության արդյունքների մասին, հենց այդ ժամանակ էլ կոնկրետ կերպով զրվում է կեհաստանի և Ուկրաինայի հայերին Հայաստանի ազատագրական պայքարի մեջ ներգրավելու հարցը: Այդ հարցի նախաձեռնությունը պատկանում է Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցին:

Արխիվային փաստաթղթերից երևում է, որ Տիգրանյանցը կեհաստանի տիրապետության տակ գտնվող հայերի հետ բանակցություններ վարել է դեռևս մինչև 1720-ական թվականները: Օրինակ, 1727 թվականին Մինաս վարդապետին ուղարկած իր մի դիմումի մեջ Կամենեց-Պոդոլսկի հայերը գրում են. «1720 թվականին քեզ մոտ ուղարկեցինք Միքայելին, զրանից հետո ուղարկե-

ցինք նաև Հաչումին և Հակոբին. իսկ ինչքան ժողովուրդ կա պատրաստ Ռուսաստան գալու համար, որն սպասում է նորին կայսերական մեծության հրամանին»¹:

Կամենեց-Պոդոլսկի հայերի դիմումներից երևում է, որ նրանք տեղյակ էին Մ. Տիգրանյանցի 1716 թվականին Հայաստան կատարած այցելություն, էջմիածնում և Գանձասարում նրա վարած գաղտնի բանակցություններին:

Կեհաստանի բանակցությունները Տիգրանյանցի հետ խիստ գաղտնի էին կատարվում: «Մեր ամբողջ գաղտնիքը, որ մենք ունենք մեր սրտում, քեզ հայտնում ենք,— գրում են նրանք Տիգրանյանցին,— եթե թշնամին իմանա մեր գաղտնիքը՝ մեզ և մեր երեխաներին կտոր-կտոր կանի»²:

Կամենեց-Պոդոլսկի և շրջակայքի հայերը, որոնց մեջ կային նաև մեծ թվով Քուրբիայից ու Պարսկաստանից գաղթածներ ու փախածներ, որոնցից շատերի ընտանիքները մնացել էին թուրքերի ու պարսիկների գերության մեջ, մեծ ոգևորությամբ են ընդունում Մինաս վարդապետի հրավերը՝ Ռուսաստանի վրայով հայկական սղնախները գնալու համար:

1720—1725 թվականներին և հետագայում Կամենեց-Պոդոլսկի և շրջակայքի հայ բնակչության ներկայացուցիչները մի քանի անգամ լինում են Մոսկվայում, գաղտնի բանակցություններ վարում Մինաս վ. Տիգրանյանցի և նրա միջոցով Ռուսական արքունիքի հետ: Կամենեց-Պոդոլսկից Մոսկվա եկած Պետրոս վարդապետ Խաչատրյանը, Գրիգոր Ստեփանյանը և ուրիշներ Մինաս վարդապետին և Արտաքին գործերի կոլեգիայի գրասենյակին հայտնում են, որ Կամենեց-Պոդոլսկում 500 մարդ կա հավաքված և բոլորն էլ ցանկանում են գնալ հայկական սղնախները՝ տեղի հայերին օգնելու համար: «Մոսկվայում եղած 5 հոգի հայ մարդիկ հայտարարել են, որ այնտեղ մինչև 500 մարդ կա ժողովված... բոլորն էլ ցանկանում են գնալ հայկական սղնախները՝ հայկական ժողովին օգնելու»³:

Արտաքին գործերի կոլեգիայում Մինաս վարդապետը հայտարարում է. «Իսկ վերահիշյալ պետերը և նրանց մոտ գտնվող մյուս հայերը զինվորական մարդիկ են, բայց այդ բանը թաքցը-

¹ Փաստաթուղթ № 2:

² Նույն տեղը:

³ Նույն տեղը:

նում են և տեղից տեղ են թափառում առևտրական գործերով և թշվառ տեսքով: Նրանցից ոմանք ձի և հրացան ունեն, իսկ ուրիշները շունեն, բայց երբ նորին կայսերական մեծության հրամանով թուլատրվի Ռուսաստան գալու, ապա բոլորը կզան, թե նրանք, ովքեր ի վիճակի են իրենց զինել, թե նրանք, ովքեր հնարավորություն չունեն հրացան և ձի ձեռք բերել՝ կզան առանց դրանց և ամեն բանում կվարվեն նորին մեծության հրամանի համաձայն, այսինքն՝ եթե կարգադրվի, որ բոլորը զան հրացաններով կամ առանց դրանց, նրանք կզան հենց այնպես իրենց սեփական հաշվով, Ռուսաստանով անցնելու համար շքանկանալով նորին կայսերական մեծությունից որևէ օժանդակություն ոչ դրամով, ոչ սննդով, ոչ սպչեքով, միայն թե իրենց Ռուսաստանով անցնելու ազատ և անհապաղ իրավունք տրվի»¹:

Կամենեց-Պոդոլսկի հայ պատվիրակները հայտնում են, որ լեհաստանում, Վալախիայում, Հունգարիայում և այլ վայրերում ևս մեծ թվով հայեր կան, որոնք ուրախությամբ կանցնեն Ռուսաստանի տիրապետության տակ և սղնախներին օգնության կաջին: Սակայն, ինչպես նրանք են ասում, լեհական և Քուրբական իշխանությունները արգելք են հանդիսանում: «Լեհաստանից միանգամից այստեղ գալ չեն կարողանում. մեկնում են երկու-երեք հոգով, բայց այդ դեպքում էլ շատ արգելքներ են լինում: Եթե լեհաստանից մեկնելու դժվարություններ չլինեն հայերի համար, ապա նրանցից 300 մարդուց ավելի եկած կլինենին»²:

Մոսկվայի բանակցությունների ընթացքում հարց է ծագում, թե որտե՞ղ պետք է բնակություն հաստատեն լեհաստանից, Ուկրաինայից և այլ վայրերից եկած հայերը: Ռուսական արքունիքում հայերին առաջարկում են մշտական բնակություն հաստատել Կասպից ծովի ափերին՝ Գերբենդի և Քաքվի շրջաններում, որոնք գրավվել էին ռուսական զորքերի կողմից: Դա բխում էր ցարական կառավարության քաղաքական նոր կուրսից, որ նա վարում էր 1724 թ. հունիսին Քուրբիայի հետ կնքած պայմանագրից հետո: Այս շրջանում ցարական կառավարությունը հակառակ մինչև այդ վարած ակտիվ գործողությունների, Անգրկովկասի նկատմամբ բռնե՞ էր բավականաչափ պասիվ և տարտամ դիրք:

Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցին և լեհահայերի ներկայա-

ջուցիչներին հայտնի էր այդ: Ըստ երևույթին դժգոհ քաղաքական այդ նոր կուրսից, նրանք իրենց դիմումների մեջ խնդրում էին թույլ տալ Ռուսաստան անցնել, գնալ հայկական սղնախները, բայց հրաժարվում էին Կասպիականի ափերում մշտական բնակություն հաստատելուց: Արտաքին գործերի կոլեգիայում Մինաս վարդապետը Կամենեց-Պոդոլսկի և շրջակայքի հայերի անունից հայտնում է. «Իսկ իրենք բոլորը ցանկանում են գնալ հայկական սղնախները... Ռուսաստանում և Պարսկաստանից նոր նվաճած մերձկասպյան մարզերում բնակություն հաստատել և իրենց կանանց ու երեխաներին այդտեղ բերել չեն ցանկանում»¹:

Մոսկվայում տեղի ունեցած զաղտնի բանակցություններից հետո, Պետր II թագավորի ուկազի համաձայն Գերագույն զաղտնի խորհուրդը որոշում է թուլատրել հայերին Կամենեց-Պոդոլսկից և այլ վայրերից փոքր խմբերով անցնել Ռուսաստան: 1728 թվականի մարտի 13-ին Գերագույն զաղտնի խորհուրդում որոշվում է «Արտաքին գործերի կոլեգիայի կողմից Մինաս վարդապետին բանավոր հայտարարել, որպեսզի նա իր կողմից զրի այդ հայերին, որ նորին կայսրական մեծությունը ամենաողորմածաբար բարեհաճեց թույլ տալ Ռուսաստանով Պարսկաստան անցնել կամ նրանց, ովքեր կցանկանան բնակություն հաստատել և ապրել Ռուսաստանում, այստեղ զան Կիևի վրայով, անպայման իրենց միջոցներով, ինչպես նրանց ներկայացուցիչները հայտարարել են»²:

Գերագույն զաղտնի խորհրդի որոշման համաձայն, 1728 թվականի հունիսի 1-ին Կիևի փոխնահանգապետ Գ. Լ. Շտոկի կարգադրությամբ 15 հայերի թուլատրվում է Կիևի վրայով մեկնել Մոսկվա՝ Արտաքին գործերի կոլեգիային ներկայանալու համար: Հայերի հետ, որպես ուղեկցող, Մոսկվա է ուղարկվում Կիևի կայսրի զինվոր Տիմոֆեյ Սալգատովը:

Մինչ այդ և դրանից հետո փոքր խմբերով Կիևի վրայով Մոսկվա են գալիս նաև ուրիշ հայեր: Կամենեց-Պոդոլսկից Մոսկվա ժամանած հայերին վերաբերող մի փաստաթղթից երևում է, որ 1728 թ. մայիսի 6-ին Մոսկվա է եկել 5 հոգի, այդ թվում՝ Պետրոս եպիսկոպոս խաչատուրովը, Գրիգոր Ստեփանովը, Սահակ Հովսեփովը, Վահան Հովհաննեսովը և Մանվել Պետրովը:

1728 թ. հուլիսին Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցը Արտաքին

1 Փաստաթուղթ № 2:
2 Փաստաթուղթ № 7:

1 Փաստաթուղթ № 2:
2 Նույն տեղում:

գործերի կոլեգիային ներկայացնում է իր ձեռագրով գրված 23 հայերի ցուցակը, որոնք Կամենեց-Պոդոլսկից ժամանել էին Մոսկվա և խնդրում էին թույլ տալ սղնախներ մեկնել¹։

Հուլիսի 29-ին Արտաքին գործերի կոլեգիան Գերագույն գաղտնի խորհրդին է ներկայացնում հիշյալ հայերի ցուցակը՝ Մոսկվայից Յարիցինի, Չերնոյարսկի, Թերեքի վրայով (ցամաքային ճանապարհով, Աստրախանում ժանտախտ էր) Բաքու՝ գեներալ-լեյտենանտ Թումյանցիի մոտ գնալու, իսկ այնտեղից սղնախներ անցնելու համար։

1728 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին սղնախներ մեկնելու թույլտվություն են ստանում 26 մարդ, այդ թվում գնդապետ Գրիգոր Ստեփանովը, Պետրոս եպիսկոպոս Խաչատուրովը, Պողոս Ավագովը, Իվան Կարապետովը, Հարություն Բաղդասարովը և ուրիշներ։

Դժվար է ասել, թե Լեհաստանից, Ուկրաինայից և Ռուսաստանից ինչքան հայեր են եկել սղնախներ և ի՞նչ մասնակցություն են ունեցել ազատագրական կռիվներին։ Մեր հայտնաբերած փաստաթղթերը միայն և միայն նոր լույս են սփռում XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման մութ էջերի վրա։ Իսկ հարցի լրիվ և ամբողջական լուսաբանման համար, հարկավ, անհրաժեշտ է մասնակրկիտ պրպտումներ կատարել Ռուսաստանի, Ուկրաինայի և Լեհաստանի համապատասխան արխիվներում, որտեղ ամենայն հավանականությամբ կգտնվեն լրացուցիչ նյութեր և մեր կողմից առաջ քաշված հարցը հնարավոր կլինի դնել և լուծել փաստական ավելի հարուստ նյութերի հիմքի վրա։

Մոսկվայի Հին ախտերի արխիվի հետագա տարիների գործերում մեզ հաջողվեց մի քանի նոր փաստաթղթեր հայտնաբերել Կամենեց-Պոդոլսկից սղնախներ եկած Գրիգոր Ստեփանովի վերաբերյալ։

Փաստաթղթերից պարզվում է, որ մինչև Մոսկվա գալը Գրիգոր Ստեփանյանը ապրել էր Իզմայիլում և Կամենեց-Պոդոլսկում, զբաղվել առևտրով և զինվորական գործով։ Մոսկվայում, ամենայն հավանականությամբ, նա նշանակվում է սղնախներ մեկնող հայերի հրամանատար։

1728 թվականին Գրիգոր Ստեփանյանը իր խմբի հետ Մոսկվայից Յարիցինի—Թերեքի վրայով գալիս է Բաքու և ներկայանում

այդտեղ գտնվող ռուսական զորքերի հրամանատար գեներալ-լեյտենանտ Թումյանցիին։ Անհրաժեշտ ուղևորական օժանդակություն և դիրեկտիվներ ստանալուց հետո, Գ. Ստեփանյանի ջոկատը անցնում է սղնախներ, միանում տեղի հայկական զինված ուժերին և ապառիվ մասնակցություն ունենում 1728—1730 թվականների ազատագրական կռիվներին։

Թուրքական և պարսկական զավթիչների դեմ հայկական սղնախների մղած ազատագրական կռիվներին աչքի ընկնող մասնակցության համար Գրիգոր Ստեփանյանն ստանում է յուզբաշու (հարյուրապետի) կոչում։

1741 թվականին Աննա Իվանովնա թագուհուն ուղղած իր մի դիմումի մեջ Գր. Ստեփանովը գրում է. «Անցյալ 1728 թվականին հայ եպիսկոպոս Մինաս վարդապետի հորդորանքով, ես Լեհաստանից եկա Համառուսական կայսրության վրայով ձեր կայսրական մեծության ծառայության հայկական ժողովում (Սըրդնախում—Վ. Պ.), որտեղ և ամենայն հավատարմությամբ ծառայեցի թուրքերի ու պարսիկների դեմ»¹։

Ռուսերեն լեզվով գրված այս դիմումի տակ հայերեն ստորագրված է «Էս աղագալին ես ուզալը Ըստեփանի որդի Գրիգորս ձեռն դր»։

Մոսկվայի վերահիշյալ արխիվում պահպանվել են նաև Բաղդասարյան, Թարխան յուզբաշու և ուրիշների հետ գրած Գրիգոր յուզբաշու համատեղ դիմումները։ Այս դիմումներից երևում է, որ Դավիթ-Բեկի գլխավորած ապստամբության պարտությունից հետո, 1730 թվականին Գրիգոր Ստեփանովը Թարխան յուզբաշու և մյուսների հետ սղնախներից անցնում են Նիզովոյ և ծառայության մտնում ռուսական բանակում։

1730 թվականին Գրիգոր յուզբաշուն 131 մարդով անցնում է Գերբենդ, լինում է Ղզլարում, իսկ հետո իրավունք է ստանում բնակություն հաստատել Աստրախանում։ 1742 թվականին Գր. Ստեփանովը լինում է Պետերբուրգում։ Նրան վերաբերող մեր գտած վերջին փաստաթուղթը 1746 թվականին Արտաքին գործերի կոլեգիայից տրված մի տեղեկանքն է, որի տակ հայերեն լեզվով գրված է. «Ես Գրիգոր Ըստեփանովս վզալ (վզալ) ըսբրավը (սպրավկա) նաստրան (ինաստրանի) կալեց (կոլեգիայի) 1746 իր ունվարնի (22 հունվարի)»։

¹ Տես փաստաթուղթ № 5:

¹ Փաստաթուղթ № 34:

Այստեղից երևում է, որ զնդապետ Գրիգոր Ստեփանյանը մինչև 1746 թվականը կենդանի է եղել և իր կյանքի վերջին տարիները անցկացրել Ասորախանի հայ դաղութում:

Այսպիսով, արխիվային նորահայտ փաստաթղթերից մենք հանգում ենք հետևյալ եզրակացության.

ա) XVIII դարի 20-ական թվականներին նշանավոր զորավար ու մեծ հայրենասեր Դավիթ-Ֆեկի գլխավորած ապստամբության և առհասարակ թուրքական ու պարսկական բռնակալության դեմ ուղղված հայ ազատագրական շարժումների նախապատրաստության ուղղությամբ զգալի աշխատանքներ են կատարվել ոչ միայն Հայաստանում և Անդրկովկասում, այլև Ռուսաստանում, Ուկրաինայում, Լեհաստանում և այլ վայրերում բնակվող տարագիր հայ բնակչության մեջ:

բ) Պարսկաստանի և Թուրքիայի ծանր ու դժնդակ տիրապետության շրջանում Հայաստանից տարբեր ժամանակներում հեռացած, Լեհաստանում, Ուկրաինայում և այլուր բնակություն հաստատած հայերի հայրենադարձության, նրանց Ղարաբաղի և Սյունիքի ազատագրական շարժումներին մասնակից դարձնելու գործում աչքի բնկնող դեր է կտարել մեծ հայրենասեր Իսրայել Օրուսընկեր ու գաղափարակիր Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցը: Հայ-ռուսական քաղաքական հարաբերությունների մեջ ևս Մ. Վ. Տիգրանյանցը կենտրոնական դեմք է եղել:

գ) Ուկրաինայից ու Լեհաստանից Ռուսաստանի վրայով աղնախներ եկած հայերը, զնդապետ Գրիգոր յուզբաշի Ստեփանյանի գլխավորությամբ, ակտիվ մասնակցություն են ունեցել թուրքական ու պարսկական զավթիչների դեմ մղվող ազատագրական կռիվներին, նպատակ ունենալով Հայաստանը ազատագրել օտարների լծից և ապրել ազատագրված հայրենիքում:

Դավիթ-Ֆեկի գլխավորությամբ ազատագրական պայքարի ելած տեղացի ու եկվոր հայերը ոգեշնչված էին այն վեհ գաղափարով ու գործով, որ մեծ ու հզոր Ռուսաստանի օգնությամբ, իրենք կթոթափեն պարսկական ու թուրքական դաժան լուծը և կվերականգնեն Հայաստանի ազատությունն ու անկախությունը:

Եվ եթե չլինեք թուրքական զորքերի արշավանքը Հայաստան ու Անդրկովկաս, հայերը և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդները XVIII դարի 20-ական թվականներին ազատագրված կլինեին օտար հարստահարիչների լծից:

ПРЕДИСЛОВИЕ

В истории освободительных движений Армении XVIII век является эпохой героических сражений. В этот период освободительная борьба армянского народа против турецкого и персидского ига достигает небывалого подъема. Стечение ряда внутренних и внешних обстоятельств поднимает на освободительную борьбу широкие народные массы, на арену борьбы выходят политически зрелые отважные деятели, разрабатываются новые планы освобождения Армении, постепенно формируется идеология освободительного движения.

Борьба армянского народа против султанской Турции и шахской Персии зарождается в период их агрессивных действий в отношении Армении. Освободительное движение армянского народа — это стремление избавиться от иноземных захватчиков, справедливая и прогрессивная борьба, борьба за свободу. Это движение, направленное против захватчиков и поработителей, относится к числу тех движений народов, которые способствовали развитию истории общества его поступательному движению.

Для освобождения Армении от турецкого и персидского ярма решительные шаги предпринимались еще в середине XVI века. По поручению тайного совещания, состоявшегося в 1547 г. в Эчмиадзине, католикос Степанос Салмастеци едет в Европу, чтобы добиться помощи для армян.

В 1562 г. тайное совещание в Себастии под руководством Михаила Себастиаци решило обратиться за помощью к Римскому папе. Для переговоров в Рим был послан Абгар Тохатеци, который впоследствии сыграл значительную роль в армянском печатном деле.

В 1585 г. за помощью к Римскому папе обращаются также представители знати и духовенства Киликии.

Но все эти прошения о помощи остались безответны. Римского папу и правящие круги Запада освобождение Армении интересовало лишь в той мере, в какой это было необходимо для распространения на Востоке католичества и их влияния.

Вопрос раскабаления армян был снова возбужден во второй половине XVII века.

В этот период руководящие деятели освободительного движения все чаще связывают свои надежды, кроме Западных государств, с соседней северной державой—с Россией. В начале 70-х годов XVII века (по всей вероятности 1670—1671 г.) католикос Гандзасара Петрос в особом послании обратился к Алексею Михайловичу и просил его защитить армянский народ, стонущий под игом захватчиков¹.

В это самое время у русского царя просит помощи католикос Эчмиадзина Акоп Джугаеци, протестуя против злоупотребления налогами и притеснения армян персами².

После первого, начального периода формирования освободительного движения армянского народа против турецко-персидских поработителей последовал новый более организованный, более зрелый период.

В конце XVII и начале XVIII века один из выдающихся деятелей этого движения—Исраел Ори поставил вопрос

¹ См. В. Парсамян, Из истории армяно-русских отношений, Известия АН Арм. ССР, 1952, № 7, стр. 82 и «Армяно-русские отношения в XVIII в.». Подготовили к печати В. А. Парсамян, В. К. Восканян, С. А. Тер-Авакимова, под редакцией проф. В. А. Парсамяна, 1953, стр. 42.

² См. Ашот Ованисян, Послание русскому двору Акопа Джугаеци, «Арарат», 1915 г. и «Армяно-русские отношения в XVIII в.», 1953, стр. 98, 257—258. Это письмо Акопа Джугаеци, которое было найдено и опубликовано в 1915 г. историком Ашотом Ованисяном, долгое время считалось первым и единственным в 17 в. посланием русскому двору. В Московском архиве древних актов нами было обнаружено в 1946 г. обращение католикоса Петроса царю Алексею Михайловичу, которое является свидетельством того, что письмо Джугаеци не первый и не единственный документ, касающийся русско-армянских политических связей 17 в.

освобождения Армении на более реальную и прочную основу, связал ее с помощью от России. После долгих и тщетных попыток возбудить интерес Западной Европы к положению армян, после долгих лет скитаний по Европе Исраел Ори пришел к выводу, что нельзя связывать надежды освобождения Армении с одной только Европой.

Если в первый период своей деятельности с 1680—1690 гг. он шел по уже проторенному пути, т. е. стремился добиться помощи и надеялся в основном на Римского папу и Западные государства, то на закате XVII века он обратил свои взоры на Россию.

Эта идейная эволюция произошла в Исраеле Ори не вдруг. Близко познакомившись с внутренней и внешней политикой европейских государств, закалившись в скитаниях поистине рыцарской жизни, полной тягот и лишений, он вырос политически, стал осмотрительным, зрелым и дальновидным дипломатом.

Исторические события, происходившие в Армении, на Ближнем Востоке, в Западной Европе и в России, оставили глубокий отпечаток на жизни и деятельности Исраела Ори.

Обманувшись в надеждах на помощь Западноевропейских стран, хорошо зная и учитывая исторические связи народов Закавказья и России, перспективы их развития, Ори становится самым рьяным защитником и апологетом русской ориентации.

В 1701 г. Ори вместе с вардапетом Минасом Тиграняном приезжает через Польшу в Москву. Предъявив Петру обращение с подписями и печатями армянских меликов, он от их имени просит помощи для освобождения Армении от турецко-персидского владычества. Здесь в Москве он устанавливает близкие отношения с находящимся там грузинским царем Арчилом, который в это время вел переговоры относительно освобождения Грузии. Исторические документы свидетельствуют о том, что представители двух народов, разделяющих одну роковую судьбу, во время переговоров в Москве поддерживают друг друга, объединенными силами разрабатывают новые планы освобождения Армении и Грузии.

Петр Великий, будучи крупным политиком и дальновидным государственным деятелем, придавал переговорам с Ори серьезное деловое направление. Исходя из интересов и перспектив развития и укрепления Российской империи, он обещает им помощь после окончания Северной войны. Во время переговоров Ори вместе с вардапетом Минасом и другими наметили новый план освобождения Армении, который всецело связывался с помощью России. Ори с большим мастерством излагает подробную программу военного похода 25 тысячной армии на Армению, намечает путь наступления пеших и конных войск, места удобных привалов, описывает и характеризует укрепления. По всей вероятности вместе с Арчилом Ори работает над планом вооруженного восстания и согласованных действий армян и грузин с русскими.

Московские переговоры 1701 года поставили армяно-русские политические отношения на прочную основу. Освобождение Армении отныне и навсегда было связано с Россией. Армяно-русская ориентация постепенно становится господствующей.

Начиная с этого времени, в течение более века армянский народ героически сопротивлялся турецкому и персидскому насилию, связывая свою надежду окончательной победы с помощью России.

Одним из центральных звеньев в общей цепи освободительной борьбы армян было восстание, возглавляемое Давид-Бекком.

Восстание Давид-Бека и вообще армянское освободительное движение не было ограничено в узко национальных рамках. Оно тесно связывалось с освободительной борьбой других народов Закавказья, стонущих под ярмом султанской Турции и шахской Персии.

Известно, с каким воодушевлением в 1722 г. у Гандзака соединились вооруженные силы армян под предводительством Есаи Асан Джалалаяна и грузин под руководством царя Грузии Вахтанга VI. Они поклялись объединенными силами бороться против общего врага. Известно также, что Давид-Бек прибыл в Сюник из Грузии с несколькими десятком армянских воинов, чтобы на месте возглавить освободи-

тельную борьбу. Существует немало фактов о совместной армяно-азербайджанской борьбе, так что неверно было бы рассматривать восстание Давид-Бека как обособленное восстание, отделяя его от соседних народов и от России.

Исторические факты показывают, что в деле подготовки восстания в Карабахе и Сюнике значительная работа была проведена как в Закавказье, так и вне его. Предусматривалось начать восстание в Карабахе и Сюнике, где были армянские меликства и сохранились более или менее организованные армянские войска. Географическое положение Карабаха и Сюника было также очень удобным и выгодным для этого.

Здесь должны были присоединиться к восставшим со стороны Каспийского моря, идущие через Шамахи, Дербент и Баку на помощь русские войска, а через Гандзак, вышедшие в Арцах-Карабах, грузинские вооруженные силы. Отсюда восстание должно было распространиться по Армении и всему Закавказью и освободить страну от персидских ханов и турецких пашей. Надо сказать, что эта программа в основном соответствовала программе Исраела Ори, которая нашла одобрение Петра I во время переговоров 1701 года.

В июле 1722 года начинается Персидский поход Петра I. Целью этого похода было якобы наказать дагестанского феодала Доута, который захватил Шамахи и ограбил бывших там русских и армянских купцов.

Русское войско под предводительством Петра, двигаясь по Каспийскому морю и суше, заняло Дербент, Баку, Гилан, Мазандаран и др. населенные пункты.

Появление русских войск на территории Закавказья стало сигналом к восстанию вооруженных сил армян и грузин. В 1722 г. начинаются боевые действия вооруженных сил армян под руководством Давид-Бека, Есаи Асан Джалалаяна, юзбаши Авана, Мхитара Спаранета и др. против персидских ханов.

Вооруженные силы армян во главе с Давид-Бекком, талантливый полководец и горячим патриотом своей родины, одержали блестящую победу над врагом. Они освободили Арцах, Сюник и установили армянскую независимую власть.

В 1723 г. турецкие войска вторглись в Грузию. В июне они заняли Тбилиси и двинулись по направлению к Карабаху.

У Гандзака турецкие войска встречают объединенное сопротивление армян и азербайджанцев и, неся большие потери, вынужденно отступают.

Весной 1724 года большое турецкое войско через Ширак входит в Араратскую долину, стремясь к Тавризу и Каспийскому побережью. **Задача турецких войск — занять все Закавказье, подавить восстание армян и грузин и вытеснить русское войско за пределы Закавказья.**

Неожиданное вторжение турецких войск в Закавказье создает очень тяжелое и критическое положение для армян. В Карби и особенно в Ереване армяне оказывают упорное сопротивление турецким захватчикам. Население Еревана и окрестностей под руководством Ованеса Ундибекяна и др. более 2-х месяцев ведет героическую борьбу с турецкими войсками. 7 июня 1724 г. несколько десятков тысяч войск объединенным фронтом осадили Ереван. С раннего утра до позднего вечера происходят ожесточенные бои на подступах к Еревану на улицах и во дворах. Из армян было убито и ранено около 10 тысяч человек. У врага потерь было больше. Только ценой больших потерь турки смогли занять Ереван, подвергнув его грабежу и разгрому.

После занятия Еревана, турецкие войска, словно муравьи, пошли на Сюник и Карабах. Опасное, роковое положение создается для армянской власти и всего населения Карабаха.

Петр I, видя в создавшемся положении опасность возникновения войны с Турцией, к которой он не был готов (недавно кончилась Северная война), враждебную настроенность Западно-Европейских держав, лишившись запасов продовольствия русских войск вследствие бури в Каспийском море, и по другим причинам решил ограничиться каспийским побережьем и оставить завоевание Закавказья на будущее.

12 июня 1724 г. между Россией и Турцией был заключен договор, согласно которому каспийское побережье отхо-

дило к России, а остальная большая часть Закавказья — Турции.

Русско-турецкое соглашение 12 июня 1724 г. было односторонним и игнорировало интересы народов Закавказья. Петр I, который в переговорах с Ори, во время своего персидского похода, всячески обнадёживал и воодушевлял армян, договором 12 июня не оправдал их надежды.

Этот договор, а также опоздание помощи русских войск создали невыгодное условие для освободительной борьбы армян. Внутренние противоречия и трудности освободительного движения народов Закавказья при таких обстоятельствах еще больше обострились и в большей мере затрудняли их борьбу.

Опубликованные и имевшиеся у нас под рукой неопубликованные документы показывают, какое тяжелое и безвыходное положение создалось для армянского освободительного движения в Карабахе и Сюнике в 1724—1728 гг.

Одновременно эти документы отражают ту великую и героическую борьбу, которую вели армяне под предводительством Давид-Бека, юзбаша Авана, Мхитара Спарапета и др. за свою свободу и независимость.

Генерал Долгоруков, предводитель русских войск в прикаспийской области Закавказья, в 1727 г. в одном из донесений, говоря о сражениях армян с многочисленным турецким войском, пишет: «Свыше ума человеческого, как от такова сильного неприятеля могут еще себя содержать»¹.

В 1724—1728 годах армяне в Карабахе и Сюнике ведут героические, самоотверженные бои против турецких захватчиков. В некоторых местах им помогают грузины, азербайджанцы и курды.

В 1726 г. в боях у большого и малого Сгнака, в 1727 г. у Алидзора и Мегри армяне одерживали блестящие победы над превосходящими силами турков и тем самым вписали в нашу историю освободительных движений много славных и ярких примеров храбрости, геройства и патриотизма. В

¹ Г. А. Эзов. Сношения Петра Великого с армянским народом, СПб, 1898 г., стр. 437.

этих сражениях, кроме прославленного полководца Давид-Бека, отличились также Есаи Асан-Джалалян, юзбаши Аван, Мхитар Спарапет, Степанос Шаумян, юзбаши Тархан, юзбаши Григор, Тер-Аветис, Торос, Баяндур, Абраам, Оган, Автандил и другие.

Вот в этом то освободительном движении и приняли участие армянские патриоты, пришедшие из Украины и Польши.

О восстании в Карабахе и Сюнике и о Давид-Беке опубликовано много ценных работ. Мы имеем в виду «Сношения Петра Великого с армянским народом» К. Эзова (1898 г.), который представляет собой богатое собрание документов, «История Армении» (том III, 1946 год) историка проф. Лео, «Очерки истории армянской освободительной мысли» Ашота Иоаннисяна (книга 2, 1959 г.), «Страница из истории народов Закавказья и армяно-русских отношений» А. Абраамяна (1953), «Армянские освободительные движения в Сюнике» А. Мирзояна (1950 г.) и др.

Но ни в одном из этих трудов нет и упоминания о том, какое участие принимали армяне из Украины и Польши в загоревшейся в Армении в 20-х годах 18 века борьбе за освобождение.

В Московском архиве древних актов нами обнаружены новые документы¹, из которых становится ясным, что до восстания Давид-Бека не только в Сюнике и Карабахе, но и среди других поселений армян велась подготовительная работа в помощь освободительной борьбе Армении. Эти документы показывают, что восстание, возглавляемое Давид-Беком, как одна из героических глав этой борьбы, нашла свой отклик среди армян, находившихся вне Армении. Публикуемые документы в той или иной мере освещают деятельность сподвижника и приемника великого глашатая

¹ Издаваемые документы мы обнаружили в 1946—47 гг. и были намерены произвести дополнительные исследования в архивах Украины, Польши, но это не удалось. В апреле 1958 г. на научной сессии Ереванского государственного университета мы сделали доклад, краткие тезисы которого были опубликованы. См. «XL научная сессия» (тезисы докладов), 1958 г., стр. 71—73, проф. Парсамян В. А. «Участие польских армян в восстании Давид-Бека».

армянской освободительной борьбы Исраела Ори — вардапета Минаса Тигранянца, а также Давид-Бека, Мхитара Спарапета, юзбаши Авана, юзбаши Григора, юзбаши Тархана, Ивана Карапета и др. Подробное изучение архивных документов приводит нас к выводу, что после смерти Исраела Ори вардапет Минас не ушел с попроща борьбы за освобождение. Он продолжал и всячески старался продвигать вперед дело, которому вместе с Ори посвятил более 10 лет жизни.

Через несколько лет после смерти Ори (Ори умер в августе 1711 года, в Астрахани), в 1714 г. вардапет Минас вручил русскому двору докладную касательно освобождения армян и их сплочения под власть и покровительство России.

В 1715 г. Петр I послал посольство в Персию под руководством Вольнского. В 1716 г. Минас вардапет был послан в Закавказье. Ему было поручено держать связь с Вольнским, получать от него необходимую помощь, поднимать дух армян и спланировать их вокруг России. Посольство А. Вольнского, посылка Минаса вардапета в Закавказье — это были решительные действия Петра I по подготовке Персидского похода и связанного с ним армяно-грузинского объединенного восстания.

В 1716 г. вардапет Минас приехал в Эчмиадзин, но католикос Аствацатур, боясь персов, очень холодно принял его. В противовес этому католикос Гандзасара Есаи, который был дальновидным и умным деятелем, тепло принял Минаса, возвел его в сан епископа и назначил предводителем Российских армян. 10 августа 1716 г. католикос Есаи через вардапета Минаса посылает письмо Петру I, в котором говорит:

«Объявляю Вашему Царскому Величеству, что предъ симъ и ныне, какъ Ваше Величество изволили посылать въ сию землю Израиля Ория посланника, и онъ, прибывъ къ намъ въ Армянскую землю и бывъ зде, о Вашей Царского Величества силе и добродетеляхъ великихъ донесъ намъ, и мы о томъ зело радовались и Бога благодарили; а о которыхъ онъ Израиль Орий Вашего Величества полезныхъ делехъ донесъ, и мы тому всему, я и мои верныя епископы и при-

четники, верили, и для того дела меня Израиль Орий взять до Астрахани, чтобъ меня привести и представить предъ Ваше Императорское Величество, а я съ собою тогда привезъ-было и подарки для Вашего Царского Величества; и за грехи наши такъ Богъ соизволилъ, что Израиль Орий въ Астрахане умре и, по смерти его, все наши дела остановились для того, что такого человека не было, съ кемъ бы намъ къ Вашему Царскому Величеству приехать и те дела Вашему Величеству донести, и того ради мы въ нашу землю паки назадъ возвратились. И ныне присланной, которой по указу Вашего Величества сюда прибылъ, мой братъ Минасъ вардапет, которой нашей веры и мой верный, мне явился, и которыя отъ Вашего Царского Величества дела ему приказаны были, все донесъ, и мы те дела внятно выслушали и радовались и съ добрымъ сердцемъ то приняли, и когда Ваше Величество таковыхъ делъ требуете и къ намъ милостиво поступить изволите, и мы тогда, въ чемъ можемъ, радостнымъ сердцемъ служить готовы; а когда Ваше Величество таковыя свои воинския дела изволите начать, тогда прикажите насъ напередъ уведомить, чтобъ я и съ моими людьми верными, по возможности и по требованию Вашего Величества, служить могли и изготовились. И изволите Ваше Величество съ кемъ вернымъ обнадеживательное письмо Свое послать къ намъ, чтобъ мы могли на милость Вашего Величества надеяться и чтобъ я для делъ техъ воинскихъ могъ послать своихъ людей для провожания и, усмотря удобнейшия къ проходу пути, войскамъ Вашимъ показать»¹.

В 1722 г., когда начался Персидский поход Петра I, в русском войске находился также Минас вардапет. После Исраела Ори он вел переговоры с царским двором и возглавлял армяно-русские сношения.

В организации посылки Ивана Карапета с необходимыми поручениями и директивами в Закавказье Минас вардапет также принимал активное участие.

Из архивных документов явствует, что вардапет Минас Тигранян в этот решающий момент армянской освободитель-

ной борьбы развернул широкую деятельность не только среди Кавказских армян, но и среди армян-беженцев, живущих на Украине, в Польше, старался сплотить их, поднять на борьбу за освобождение Армении.

Армяне с древних времен имели связи с Россией. Исторические факты свидетельствуют о том, что в особенности при Киевской Руси и впоследствии чем дальше, тем больше расширяются и крепнут экономические, политические и культурные армяно-русские отношения.

Вынужденно оставляя родину под ударами чужеземных захватчиков, большое число армянских тружеников в разное время бежали из родных мест и основались в России, в Крыму, на Украине, в Польше и в ряде стран Восточной Европы.

На новом месте жительства армяне в основном занимались торговлей и ремеслом. Они вошли в тесное экономическое, политическое и культурное общение с местным населением—русским, украинским, польским и др.

Начиная с XIII—XIV вв. население армянских колоний в Восточной Европе больше уплотняется, растет его удельный вес в экономической и культурной жизни данной страны. Своей предприимчивой, живой деятельностью в экономике и культуре армяне особенно проявили себя в Крыму, Львове, Каменец-Подольске и Луцке.

Русский историк проф. Иван Линниченко об армянах Польши, Юго-Западной России пишет: «Армяне с очень давних времен приобщились к сухопутной торговле между Востоком и Западом, а после падения итальянской колонии в Крыму они прибрали к своим удачливым рукам все купечество»¹.

Говоря об армянах Руси, Линниченко пишет: «В истории среднего периода южных городов России армянам принадлежит очень значительная роль. Без каких-либо преувеличений можно сказать, что в Южной Руси такие прослав-

¹ Черты из ист. сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV—XV вв., исследование Ив. А. Линниченко. Москва, 1894, перевод Х. Ованисяна. См. «Журнал литературный и исторический», книга 5, 1894, М., стр. 339.

¹ ГАФКЭ, 1716, № 3, л. 62—63, см. Эзов, № 206.

ленные торговые центры, как Львов, Луцк, Каменец-Подольск своим богатством, пышностью и значительностью обязаны армянам. Благодаря этому находчивому, живому и способному на всякое предпринимательство народу, в частности, Южнорусские торговые центры стали посредниками в торговле между Востоком и Западом¹.

В Южной Руси и Польше,— пишет Линниченко,— до того привыкли видеть армян в исключительной роли торговцев восточными товарами, что целый ряд подобных восточных продуктов носил прямо название «армянского товара»².

Говоря об армянских ремесленниках, автор пишет: «Но армяне не ограничивались только покупкой и продажей чужих изделий, они сами слыли мастерами в некоторых производствах, преимущественно удовлетворявших изысканным вкусам тогдашнего шляхетского общества; слава Львовского ювелирного производства держалась главным образом армянами»³.

Отмечая, что в истории южно-русских городов армянам принадлежит значительное место, проф. Линниченко, однако, ошибается, когда пишет, что «вопросы культуры далеко от них, что двигатель их деятельности происходит из экономической заинтересованности, весь мир для них только готовый рынок»⁴.

Письменные источники и памятники материальной культуры, относящиеся к культурно-исторической деятельности южно-русских и польских армян показывают, как безосновательны и односторонни такие суждения проф. Линниченко.

К сожалению мы до сего дня не располагаем цельной научной историей армянских колоний в России, Украине, Крыму и Польше. Вообще история армянских колоний не

¹ Черты из ист. сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV—XV вв., исследование Ив. А. Линниченко. Москва, 1894, перевод Х. Оваписяна. См. «Журнал литературный и исторический», книга 5, 1894 г., М., стр. 339.

² И. Линниченко, Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси, Киев, 1855, стр. 6.

³ Там же.

⁴ «Журнал литературный и исторический», книга 5, 1894 г., стр. 356.

хорошо изучена. Однако известные нам опубликованные и архивные материалы показывают, что в России, в Крыму, на Украине, в Польше, на Балканах и др. местах армянские труженики сыграли значительную роль не только в экономике и в политической жизни, но и в науке, литературе, искусстве, вложили свой определенный вклад в сокровищницу армянской и мировой культуры.

С этой точки зрения очень красноречивы примеры армянских поселений во Львове и Каменец-Подольске.

Львов был одним из значительных городов западной Европы, начиная с XII в. армянское поселение постепенно собирается во Львове, который впоследствии становится крупным армянским центром. Во Львове строятся армянские улицы, церкви, основывается школа, театр, типография.

Крупным армянским очагом был также Каменец-Подольск. «В Каменце около 900 домов принадлежали армянам, там было 1200 армянских семей»—писал Линниченко¹. Близ Каменца было два армянских местожительства с названием «Армяне» и «Армянки»².

Армянские общины Львова, Каменец-Подольска, Луцка, Ярославля, Галича и ряда других городов основали свои суды, которые руководствовались армянскими судебниками. Они имели свое общинное управление, совещанием старшин со своим управляющим (войт) священником и епископом. Во Львове было даже 2 армянских войта, один для города, другой для пригородов.

В XIV в. в Львове, Луцке, Ярославле были армянские епископы (епископов содержали в местах с большим армянским населением).

Армяне, поселившиеся в Крыму, на Украине, в Польше, временами пользуясь благоприятными условиями этих стран, а чаще, преодолевая большие трудности, в XIII—XIV веках сумели приобрести более или менее устойчивое положение в экономическом, культурном и политическом отношении.

¹ См. «Журнал литературный и исторический», 1894 г., кн. 5, стр. 340, город Каменец-Подольск, историческое списание Е. Сецинского, Киев, 1895.

² См. Колонизация армян в Юго-Западной России Е. С. 1903, стр. 2.

Армяне постепенно вступают в тесные взаимоотношения с местным населением, принимают активное участие в политической, экономической и культурной жизни страны. Многие из них отличаются на поприще литературы, науки или искусства. «Еще с XIV столетия,— говорит проф. Линниченко,— почти исключительно в руках армян находилась важная должность толмачей»¹. «Условия жизни делали из каждого армянина настоящего дипломата *de facto*, неудивительно поэтому, что армяне весьма часто являются и дипломатами *de jure*. Никто лучше армян не знал обычаев и привычек турков, татар и других восточных народов»².

Не случайно, что Польские короли и крупные феодалы даже германские императоры, ведя переговоры с Восточными странами, часто обращались к помощи армянских дипломатов. Так, например, в 1623 году польским послом в Турции был армянин Христофор Серебкович—один из виднейших дипломатов того времени. В начале XVII века прославился своей дипломатической деятельностью и достиг высоких чинов армянин Петрос Григорович и другие.

В XIII—XVIII веках, целых 500 лет армянские колонии в Восточной Европе являлись очагами экономической, политической и культурной жизни. После Киликии Восточная Европа стала самым крупным армянским центром, который занимает свое особое место в истории армянского народа.

Не гладко развивалась история этого народа в самой стране— в Армении. Еще более тернист был путь летописи армянских скитаний под чужим небом. Армяне боролись, в полном смысле этого слова, за свое физическое существование, за сохранение своей национальности. В Польше и других местах армянский труженик всегда был угнетен, притеснен польскими панами. Политика католизации, полонизации и насильной ассимиляции имела губительные последствия для армянских колоний Польши.

Армянский народ оказывал героическое сопротивление

¹ И. Линниченко, Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси, Киев, 1895, стр. 8.

² Там же, стр. 6.

польским панам, католической церкви, Николу Торосовичу и другим изменникам своего народа. Армянский народ рука об руку с украинскими и польскими трудящимися боролся против общих угнетателей.

Он принимал активное участие в освободительных войнах украинского народа 1648—1654 годов, в борьбе за воссоединение Украины с Россией¹.

Однако тяжки были условия борьбы и жизни. Для армянских тружеников, оторванных от родной земли, не было надежд на победу. Естественно, они обращали свои взоры в сторону Армении, в сторону отчизны. С одной стороны, рост социально экономического и национального гнета, опасность ассимиляции, с другой— рост освободительных движений в XVI—XVII веках и в Западной, и в Восточной Армении тянули армян из колоний на родину.

Вот такая обстановка и рождала стремления польских и украинских армян вернуться в Армению, чтоб участвовать в освободительной борьбе народа.

Заявления этих армян, вопрос, связанный с их возвращением, в XVIII веке тесно связан с одним из выдающихся деятелей армянского освободительного движения— Минасом вардапетом Тигранянцем.

Минас вардапет Тигранянец был знаком с очагами армянских колоний на Украине и Польше еще со времен Иракла Ори, где они установили личную связь с местными армянскими деятелями. Во время переговоров с Петром I в 1701 г. они взяли с собой польского армянина Ореховича в качестве переводчика.

По всей вероятности вопрос о вовлечении украинских и польских армян в армянское освободительное движение конкретным образом был поставлен именно тогда, когда в 1718 г. Тигранянец возвращается из Закавказья в Москву и докладывает Коллегии иностранных дел о результатах поездки.

¹ Об этом см. В. Парсамян, Вековая дружба армянского и украинского народов, «Советакан Айастан» (журнал), 1954 г., № 5.

Инициатива в этом вопросе принадлежит Минас вардапет Тигранянцу.

Из архивных документов видно, что Тигранянец вел переговоры с армянами, находившимися под властью Польши, еще до 1720 года.

Например, в 1727 году в одном заявлении, посланном вардапету Минасу, армяне Каменец-Подольска пишут: «...в 1720 г. послали к тебе Михайлу, а после того послали к тебе Хаджума да Якова, а сколько народу в готовности для поездки в Россию. Оной ожидает его, императорского величества на то милостивейшего указу»¹.

Из обращения армян Каменец-Подольска явствует, что они знали о поездке М. Тигранянца в Армению в 1716 году, о его тайных переговорах в Эчмиадзине и Гандзасаре.

Переговоры польских армян с Тигранянцем держались в строгой тайне. «Всю нашу тайну, которую мы в сердце нашем имея тебе объявили,—пишут они Тигранянцу. И ежели о сей тайне сердца нашего неприятель сведает, то нас и наших младенцев в куски изрубят»².

Армяне Каменец-Подольска и его окрестностей, среди которых было большое число беженцев из Турции и Персии, и те, семьи которых оставались в персидском и турецком плену, с большим воодушевлением приняли приглашение вардапета Минаса приехать через Россию в армянские Сгнаки.

В 1720—1725 годах представители Каменец-Подольска и окрестных армянских поселений несколько раз приезжали в Москву и вели тайные переговоры с Минасом Тигранянцем, а через него и с русским двором.

Приехавший из Каменец-Подольска в Москву вардапет Петрос Хачатрян, Григор Степанян и др. сообщают вардапету Минасу и Коллегии иностранных дел, что в Каменец-Подольске собрано 500 человек, которые изъявили желание поехать в армянские Сгнаки, чтобы помочь армянам.

¹ Документ № 2.

² Документ № 2.

«Бывшие здесь в Москву 5 человек армян объявили, что имеетца их в собрании в 500 человек..., а они желают все ехать в армянские Сгнаки на помощь собранию армянскому»¹.

В коллегии иностранных дел вардапет Минас объявил:

«А вышеописанные начальники и протчие при них армяня все люди военные, но виду к тому не дают, но ходят по местам для промыслу торгового и убогим образом и у некоторых из них имеютца лошади и ружье, а у иных нет, но когда указом его императорского величества повелено будет им в Россию ехать, то все поедут, так как кто в состоянии будет себя вооружить, а которые мочи не имеют ружьем себя и лошадьми снабдить, те придут так просто и будут поступать во всем по высокому его величества указу, то есть ежели повелено им будет всем притти с ружьем или просто, то так они и пойдут на своем собственном иждивении, не желая от его императорского величества для переезда через Россию никакого вспоможения в деньгах, ни в пропитании, ни в подводах, только чтоб им был свободной и немедленной через Россию пропуск»².

Посланники из Каменец-Подольска сообщают, что в Польше, Валахии, Венгрии и др. местах тоже есть большое число армян, которые с радостью перешли бы под власть России и пошли бы на помощь Сгнакам.

По их словам, Польское и Турецкое правительства препятствуют этому: «В бытность их в Каменец-Подольском слух тамо был, что еще во оной много армянского народу идет, а вышеупомянутой начальник их Исая намерен сюда ехать по отправлении оттуда после их оставших армян, которым из Польши вдруг ехать сюда не можно, а выезжают человека по два и по три, однакож в Польше и тем чинится не малое задержание, ежели бы в Польше задержания их армянскому народу не было, то б их соуды было более 300 человек»³.

¹ Документ № 2, л. 14.

² Там же, л. 8—9.

³ Документ № 7, л. 43.

Во время Московских переговоров возникает вопрос, где поселятся армяне, прибывшие из Польши, Украины и других мест. Русский двор предлагает им обосноваться на берегах Каспийского моря в районах Баку и Дербента, которые были заняты русскими войсками. Это исходило из нового курса политики царского правительства, которую оно вело после заключения с Турцией июньского договора 1724 года. В этот период царское правительство, в противоположность проводившейся до этого политике активных действий, заняло по отношению к Закавказью довольно пассивную позицию. Вардапету Минасу Тигранянцу и представителям польских армян это было известно. Вероятно, будучи недовольны новым курсом царской политики, они в своих обращениях просят разрешить армянам пройти через Россию, чтоб прийти в армянские Сгнаки, но основать поселения на берегах Каспия отказались. На коллегии иностранных дел вардапет Минас от имени армян объявил: «А они желают все ехать в армянские Сгнаки... в России и в новозавоеванных персидских по Каспийскому морю лежащих провинциях селитца и жен и детей брать не хотят»¹.

После Московских тайных переговоров, согласно указу царя Петра II, Верховным тайным советом армянам из Каменец-Подольска и др. мест было разрешено переходить в Россию мелкими группами.

«Марта 13 дня сего ж 1728 году в Верховном тайном совете по представлению от Коллегии Иностранных дел о письме армянском к Минасу Вартапеду и о допросе приехавших сюда из Каменца армян 5 человек, и о объявлении Минаса Вартапеда определено Минасу Вартапеду от Коллегии Иностранных дел на словах объявить, чтоб он Вартапед писал от себя к тем армянам, что его императорское величество на пропуск их армян через Россию в Персию или кто из них пожелает селитца и жить в России всемиростивейше соизволил и чтоб они ехали сюда через Киев, как присланные от их объявили на своем иждивении без всякого сомнения»².

¹ Документ № 2, л. 14.

² Документ № 2, л. 12.

Согласно решению Верховного тайного совета 1 июня 1728 г. по распоряжению вицегубернатора Киева Г. Ю. Штока 15 армянам разрешается проехать через Киев в Москву. Вместе с армянами в качестве проводника едет солдат Тимофей Солдатов.

До и после этого через Киев в Москву едут и другие армяне. Из документа относительно армян, прибывших из Каменец-Подольска в Москву, видно, что в мае 1728 г. в Москву приехало 6 армян, в том числе епископ Петрос Хачатуров, Григор Степанов, Саак Овсепов, Ваган Оганесов и Манвел Петров.

В июле 1728 г. вардапет Минас Тигранянц представляет Коллегии иностранных дел написанный его рукой список 23 армян, которые прибыли из Каменец-Подольска и просят разрешения отбыть в Сгнаки¹.

29 июня Коллегия иностранных дел представляет на Верховный тайный совет упомянутый список армян для переезда из Москвы через Царицын, Черноярск—Терек (в Астрахани была чума) в Баку, чтобы явиться к генерал-лейтенанту Румянцеву, а оттуда в Сгнаки.

В 1728 в сентябре-октябре разрешение выехать в Сгнак получило 26 человек, в том числе полковник Григор Степанов, епископ Петр Хачатуров, Погос Аваков, Иван Карапетов, Арутюн Багдасаров и другие.

Трудно сказать сколько армян пришло в Сгнаки из Польши, Украины и России и конкретно какое участие они принимали в освободительных боях. Обнаруженные нами документы только проливают свет на темные страницы освободительной борьбы 18 века. Но для полного и подробного освещения вопроса, разумеется, необходимо провести тщательное исследование в соответствующих архивах Польши, России и Украины, где по всей вероятности найдутся дополнительные материалы, и выдвинутый нами вопрос можно будет поставить и решить на основании более богатых фактов.

В Московском архиве древних актов, в делах последу-

¹ См. документ № 5.

ющих лет удалось обнаружить несколько новых документов относительно прибывшего из Каменец-Подольска в Сгнаки Григора Степанова.

Из документов выясняется, что до приезда в Москву Григор Степанов жил в Измаиле и Каменец-Подольске, занимался торговлей и военным делом. В Москве по всей вероятности он назначается руководителем группы армян направлявшейся в Сгнаки.

В 1728 г. Григор Степанян со своей группой прибыл через Царицын—Терек в Баку и представился командиру находившихся там русских войск генерал-лейтенанту Румянцеву. Получив необходимую военную помощь и директивы, отряд Степаняна переходит в Сгнаки, присоединяется к местным вооруженным силам и принимает активное участие в освободительных сражениях 1728—1730 гг. За выдающиеся успехи в освободительных боях армянских Сгнаков против турецких и персидских захватчиков Григор Степанян получает чин юзбаши (сотника).

В 1740 году в обращении, направленном царице Анне Ивановне, Григор Степанов пишет: «В прошлом 1728-м году по увещанию армянского епископа Минаса вардапета выехал я нижайший из Польши через всероссийский империиум в службу вашего императорского величества в армянское собрание в место имянуемое сагнака с несколькими военными людьми, которых при мне было двадцать два человека, где служил против турок и персиян со всякого верностью, а в 1730-м году протчими моею братьею выехал из Сагнак в низовой корпус и действительно вступил в службу вашего императорского величества в котором и доныне обретаюсь»¹.

Под этим заявлением, написанным по-русски, стоит армянская подпись: «к этому прошению я, сын Степана, юзбаши Григор, приложил руку».

В вышеупомянутом Московском архиве сохранились совместные заявления юзбаши Баги, юзбаши Тархана и других, написанных вместе с юзбаши Григором. Эти заявле-

ния свидетельствуют о том, что после поражения восстания, возглавляемого Давид-Беком, в 1730 г. Григор Степанов вместе с юзбаши Атлуханом, юзбаши Тарханом и другими из Сгнаков переходят на службу в русскую армию.

В 1730 г. Григор юзбаши вместе с 131 воином перешел в Дербент, был в Кизляре, а потом получил право поселиться в Астрахани. В 1742 г. Григор Степанов был в Петербурге. Найденный нами последний, относящийся к нему документ — это справка, данная Коллегией иностранных дел в 1746 году, под нею по-армянски написано: «Я Григор Степанов взял справку из Коллегии иностранных дел 22 января 1746 года»¹.

Отсюда явствует, что полковник Григор Степанов был жив до 1746 года и провел последние годы своей жизни в армянской колонии в Астрахани.

Таким образом, из архивных документов мы делаем следующий вывод:

а) В подготовке восстания, возглавляемого замечательным армянским полководцем и патриотом Давид-Беком и вообще в армянском освободительном движении 20-х годов 18 века, направленного против Турции и Персии, была проведена значительная работа не только в Армении и Закавказье, но и среди армян, живущих в России, Польше, на Украине и в других местах.

б) В деле вовлечения армян из колоний Польши, Украины и др. стран в освободительную борьбу Армении большую роль сыграл Минас вардапет Тигранянц. Минас Тигранянц был одним из центральных фигур армяно-русских сношений.

в) Армяне, пришедшие в Сгнак из Украины и Польши под предводительством полковника юзбаши Григора Степанова принимали активное участие в сражениях против персидских и турецких захватчиков, намереваясь освободить Армению от чужеземного ига и остаться жить на родине.

Вставшие на освободительную борьбу под руководством Давид-Бека местные и пришлые армяне были воодушевле-

¹ Документ № 4.

ны сознанием и верой того, что с помощью великой и могущественной России они скинут с себя персидское и турецкое ярмо и восстановят свободу и независимость Армении.

И если бы не было наступления турецких войск на Армению и в Закавказье, армяне и другие народы Закавказья были бы освобождены от чужеземных угнетателей еще в 20-х годах 18 века.

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

ДОКУМЕНТЫ

1727 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 27. ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԳՈՒՍԿԻ ՀԱՅԵՐԻ ՆԱՄԱԿՐ
ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ՝ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՎՐԱՅՈՎ ՍՂՆԱԽԵՆԵՐ ԳՆԱՂՈՒ
ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԱՆԱՂՈՒ ՄԱՍԻՆ*

Առ մեր սահալ Մինաս վարդապետ աբեղայիսկոպոս
ամէնիս ցար աշխի լոյս հովիտ

Քո ոտի հող և անարժան ծառայքս Քօմինս եղեալքս և
այլք մեր բոլորիք ի ոտ քո պաշեմք իբր մօտըտ որ վերոյ
քո հրամանքդ մեր մեծ հոգևոր հօվիւք է որ առանց խորհրդին
եղթիար կարգեալ կաս վաղ հետէ էդ մեծ թագաւորի շքին որ
քանի հեղ էդ մեծ թագաւորի առ մեզ սէր առնել շաղափաթն մեղ
մխիթարեալ յոյսն հաստատեր ես մանաւանդ ի գալդ մեր սուրբ
աթոռն թէ Գանձասար որ մեք տրուդ հաւատալ և ամէն բոլոր
հաւատարմօք թաքաւորի շա (հա)կան բանք քանի պապաթն մէլում
արեր եմք, որ դու թագաւորին իմացնես և մեք անպակաս սիրտ
ունէաք, որ հրաման լինէր գայեաք ի ծառայութեանն, որ մեր սրտի
բան քեզ յայտ է, որ թիլին ՌՃՀ (1721)-ին Միքաէլն ուղեցաք և
յետէ զՆոճումն և Յակոբն, թէ այսչափ ճան հազիր հրաման ըղնի
զամք ի ծառայութեան. և էլ արթունի բանք Շահինովն և էլ Յա-
րութենօվն որ ըստամպօլ է տաճկի և Դաւիթ Պեկի թէպտիր թէտէ-
րուք և ճէպէխանայ և քանի փաշա և զօ(ր)ք թաին ի խզլպաշի երկըր-
ներում որ հրամանոցդ յայդ երաք որ թագաւորին յէլմ առես որ
տուշմանի դէմ պատրաստութիւն քաշէ: Եւ էլ թիլին ՌՃՀԳ (1725)
կրկին մարդ ուղարկեալ քեզ թէ քանի ծ (100) ճան հրաման ըղնի
զանք կենէ պեյլու շեղև. թէքրէր յմահտեսի Մկրտիչն
սոռանձին մեր բանի վեքիլ կարգեցաք որ գոյ հրամանոցդ հաւա-
տալի որ սրտով ջանք առել որ թագաւորէն մեղ օգնութիւն հասցէ,
մեր մեղաց նա էլ Նէժին մեր շարագործք ի քնած տեղն տապնչի
կօլով ըսպանած է. զկնի տիրացու Աւաքն և քո հէմշէ(ր)ի Պաղ-
տասարն և Յարութիւնն ուղեցաք ի Նէժին, որ մաղտէսի Մկրտչի
ինչ լինիլն իմանալ և զալ հրամանոցդ. յետնէ Սահակն և Միսիրն

*) Այս նամակը 1921 թվականին հրատարակել է Աշոտ Հովհաննիսյանը «Հայ-առև օրենստացիայի ծագման խնդիրը» գրքում, տալով գրան, մեր կարծիքով, ոչ-ճիշտ մեկնարանություն:

ևս մեր գրովն որ հաւատաս մին ֆիքիր շանես. վաղուց է այդ մեծ թագաւորի կշտին մեր հաւատալի եղթիարն դու ես. այլ ում պիտի հաւատամք էս մեր խորհրդի բանքն, որ մեր թշնայմիքն մեր սրտի բանքն թէ շիտակն իմանան, ամենայն տեղիք մեզ սուրն կու քաշեն. թէպետ մեզ ասում են թէ խախն էք, մեր մէհմէտի յօրինացն, մեք ընթար գալիս, թէ մեք էն խախն հայտն շեմք, թէ գրուստ իմանան, մեզ էլ սուրն կու քաշեն, դու էլ մեզ պարտատէր կու մնաս, որ մեր հօվիքն ժողովրդօք հաւատացուցեր ես այդ մեծ թագաւորովն, թէ իբր թագաւորի խօսքն անստելի է որպես քրիստոսի սուրբ ակտարանին, մեք էլ մեկն հաւատացեր եք, որ դու վերուստէն տուեալ հոգւոց տիրապետող հօվի որ ցրուեալսն պարտ է ժողովես, որ անշափ հոգի կորստական. և մեծ թագաւորաց ևս տուեալ յերկնից տեսեալ լուսեղէն զօրութեան թաք որ ի քրիստոս մկրտեալն ի յանօրինացն ազատէ: Վասն աստուծոյ մեր խղճելոցն ֆիքրն քաշես թէ թագաւորէն մեզ գթութիւն կու հասնի թէ ոչ մեր ֆիքրն քաշեմք. ոմն եկ որ(եց) իմացաք սրանք և էզդքիք ընդ մեզ որպես առաջի. քո հրամանդ մեզ մեղաւորաց ամեն կողմէ մօտացեալ, որ մեր խնդիրք և նեղութեան կորուստն թագաւորին յէլմ շես առնել, որ մեր ինչ խեղրաթն թագաւորին շահեկանն է, թէ ուրիշ թագաւորի գլուխ տամք իւր սէնթին լինէր մեր խորհուրդն մին տարումն կու կատարէր. կու խնդրեմք թագաւորէն որ առ մեզ մէկն պատասխան տա, որ ինչ տեղիք տեղիս մնացեալն չի յուսահատեալ ալլալին. մեր միջումն կա բազմաց որ իւրեանց խիզանքն ամենայն ընչիւ գերի և սրով մաշեալ. և յայլ խիզանք մերկ փախստի ի մէջ սղնաղին և առանց տէր սովամահ. և էս կողմէ հնարք չի գնալ. և յայլք կան որ սղնաղին օգնութիւն գնալ. և այլք կան որ ինչ տեղիք բարի և հանգստութիւն է էն տեղիքն բնակիլ, ով ոք ալիշ վերիշ կամ հողագործութիւն առնելով ինչպէս նէմսի և լէհաց երկրումն մեր յազգ վարդապետ և ժողովրդօք բնակեալ կան և էն մեծ բարի թագաւորին շաղաւաթն ի վերայ մեր ազգի մերնլ նմանապէս, որ քո հրամանքդ ի վերայ մեր հոգեւոր հօվիւ և մեծ թագաւորի շաղաւաթն ի վերայ մեր անպակաս լինի թէ ինչ տեղիք ողջ մնացեալ և հնար եղեալ գերիքն ժողովինք և որդոց որդիք օրհնող լինիք թագաւորին, և իւր ինչ ծառայութեան. թուրքի դատօստան և մեր ազգի գերութիւն չկար. և եղև գերութիւն սէպէպ էտ մեծի. աղերսանօք կու խնդրեմք որ նախանձաւորք մարդիք և օտար ազգ չիմանան զմէր սոն. վերն աստուած և վերայ երկրիս մեր պահապան էտ լոյս թագաւորն, որ տէր

աստուած պահեսցէ զինք ամենայն փորձանաց և շատ ամօք. Ամէն:

Մեծ թագաւորն առ աստուած փոխիլն շատ տիրութիւն եկ ի վերայ. հիմիկս լսեցաք իր թօռնկան թագաւոր յօլով ցնծեցաք որ լոյնի մեզ տէր և պարծանք աշխարհի.

Եւ ես Մարտիրոս Ամիրայեկանց, Սահակի սիմօն որդի և Մանուկ Շամիրամ և Քամիս եղեալ եղբարց խօսօք գրեալ մօհրեցի և զինչ պատասխանն շուտով իմանամք:

Թվին ՌՃՀԶ (1727) հոկտեմպեր Իէ (27)-ին.

որ հասնի մեր հայր Մինաս վարդապետ արքեպիսկոպոսին ուր և իցէ ի ձեռն նորին:

Կնիք՝ Մարտիրոսի որդի Ամիրայեկ

№ 2

1727 г. 28 ОКТЯБРЯ. ПИСЬМО АРМЯН КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКА И ОКРЕСТНЫХ ГОРОДОВ МИНАСУ ВАРДАПЕТУ О ПРОЕЗДЕ ЧЕРЕЗ РОССИЮ В АРМЯНСКИЕ СГНАКИ, И ОБЪЯВЛЕНИЕ ОБ ЭТОМ МИНАСА ВАРДАПЕТА В КОЛЛЕГИИ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ.

ПЕРЕВОД С ПИСЬМА АРМЯНСКОГО ПИСАННОГО К МИНАСУ ВАРТАПЕДУ ИЗ КАМЕНЦА ИЗ ОКРЕСТНЫХ ГОРОДОВ ОТ АРМЯН, ОКТЯБРЯ ОТ 28 1727 ГОДА. КОТОРОЕ ОНЫИ МИНАС ОБЪЯВИЛ В КОЛЛЕГИИ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ФЕВРАЛЯ 14 1728 г.

л. 3. Святому отцу нашему архиепископу и духовному нашему пастырю в крепкой надежде поверенному и в российском государстве для наших тайных дел определенному нижеименованные кланяются.

О всем том, что ты многократно с его величеством великим императором разговаривал и как-вы милостивейшие ответы от его величества на доношении твои получил, мы чрез писании твои известились и во всем том крепко стоим.

После того, как ты поехал в Арарат город ко святому патриаршему престолу Григория великия

об. л. 3. Армении, второе к патриарху Кандзасарскому, и о всем том, что ты тем патриархом о поверенных тебе делах доносил, оные о том всему народу армянскому объявили и народ армянской все, что от турков или от персов о тайных делах могли проведать, тебе доносили. Желание сердечное которое мы имели для показания услуг наших его императорскому величеству к тебе приехать и всю нашу тайну, которую мы в сердце нашем имея тебе, объявили, что в 1720* году послали к тебе Михайлу, а после того послали к тебе Хаджума да Якова, а сколько народу в готовности для поездки в Россию оной ожидает его императорского величества на то милостивейшего указу.

л. 4. Еще ж мы в уведомлении доносили, сколько турки и Дауд Бек кораблей, снарядов военных и сколько силы из Константинополя между персикою старою и Казыл-баши послали, еже ли мы к тебе писали для донесения его императорскому величеству, дабы его величество изволил быть в предосторожности от своих неприятелей; еще ж мы объявили в 1725 году сколько народу в готовности было к поездке в Россию, а известия никакова не получили, что нам чинить надлежало; еще ж определили мы пилигрима Магардичи главным в тайнах наших послать к тебе, о котором просили во всем верить и оной Магардичи приехав в Нежин от неприятелей застрелен в постели до смерти, а после того послали мы трех человек, а именно: одного священно-дьякона Аввакума, Балдасару и Артемия дабы они об оном Магардичи осведомились и с ним вместе в Россию приехали.

об. л. 4. После того послали мы с сим письмом Сааку да Мессира, чтоб ты вяще верил и его императорскому величеству о всем донес и мы в той надежде толь паче пребываем, что ты издавна от его им-

* В армянском оригинале 1721 года.

ператорского величества поверен и о всем его величеству доносишь, и кому можем мы поверить ежели не тебе, и ежели о сей тайне сердца нашего неприятель сведает, то нас в куски изрубит, нам говорят бусурманя неприятно, вы де изменники нашему махометанскому закону, а мы утаивая себя им говорим, что мы вам не изменники и что мы не такие армяня, как те, которые в нашей земле, а когда они подлинно о нашей мысли уведают, то нас и наших младенцев в части изрубят, а ты имеешь за нас на оном свете о напрасной нашей погибели ответственать, ибо ты нашей пастве поверил слова императорского величества и что как в евангелии писано, слово христово и слово императорское неотменно пребывает и мы в том поверили, и что ты расточенную паству высшего во едино собирати будешь.

л. 5.

Ради бога подумай, будет ли нам бедным милость его императорского величества или не будет, и чтоб мы меры наши по тому взяли куды нам деваться.

Народы Один приехал, от которого мы слышали, что **такого** по прежним словам Сириан да Безик в единой **звания** мысли с нами, а ты нас за грехи наши забыл, и о **меж Вавилоном** дорогом нашем желании его императорскому **лона и** величеству донести не хочешь, а наша мысль есть **Арарата** вся к прибыли его императорского величества, и ежелиб мы ту нашу мысль иному государству объявили и оному подклонились, тоб по нашему прошению в один год нам помощь подали.

Просим его императорского величества, чтоб милостивым своим словом повелел нас обнадежить дабы здешние и в иных странах обретающиеся в той надежде были и намерения б своего не применили, ибо между нами находятся такие, у которых жены и дети побиты и в полон побраны; еще ж есть между нами и такие люди, у которых жены и дети наги и босы, голодны и холод-

об. л. 5. армия армянская ны все в Сагнаг побежали, не имея никакого надежды, а отцы их, мужья и братья все по чужим странам и ни от которой стороны им дороги нет. Между темиж людьми есть такие, которые желают жить тамо, где ево императорское величество им повелит, и которые места им понравятся, купцами быть или пахотными и таким образом как наша братья в Германии, Польше и с архиереями священниками живут и службу божию отправляют и в государствах тех, в которых они живут милость от монархов получают.

л. 6. Еще ж есть такая между ними, которые желают по указу его императорского величества в армию армянскую на помощь ехать. И когда те, которые в полону, или которые по местам разбежались живы, могут собраться с женами и с детьми всяких народов будут молить бога за здравие его императорского величества.

Со слезами просим дабы сие в великом секрете было содержано и чтоб неприятели и зло намеренные не проведали и нас не разорили и чтоб о сем токмо известно было всевышнему богу и его императорскому величеству.

Из древних времен турки нашу братью армян и по се время в полон не бирывали, а ныне они уведали, что мы служить его императорскому величеству хотим и верно в том стоим, и что наш совет с его императорским величеством есть согласен, того ради турки стали нас в полон брать.

об. л. 6. Когда мы услышали о представлении нашего великого императора блаженныя памяти, то великую печаль нам сия ведомость причинила, ныне же, когда мы услышали о наследнике его втором императоре, то великую радость возымели и печаль наше на радость пременилась. Дай боже ему многолетное здравие и чтоб он нас бедных не оставил.

Подписано

Мардирос Амербек Сагак Симоныч. Писали сие письмо согласия и повеления своей братьи желая на сие письмо скорого ответу.

На конверте подписано тако;

Сие письмо вручить в Москве или в Петербурге или в каком другом месте Минасу Вартапеду архиепископу, а кто сие письмо привезет мзду свою получит от бога.

л. 7. Вышеписанное письмо с армянского языка на российской толмачили армяня, которых к тому употребил Минас Вартапед, а имянно Григорей Давыдов, да Адам Павлов. Оный же Минас Вартапед объявил, что с помянутым письмом приехали к нему пред недавним временем ис Каменца Подольского пять человек армян, которые и ныне здесь в Москве обретаются, а имянно диакон Аввакум Минасов, Вальтазар Назарьев, Артемий Моисеев, Мессира Аввакумов, Артемий Балтазаров.

А вышеписанные армяня по вопросу сказали о себе следующее:

1. Диакон Аввакум Минасов родился в одном персицком городе называемом Нахчевань.

2. Вальтазар Назарьев, родился в одном персицком городе называемом Тикрань.

3. Артемий Моисеев, родился в одном персицком городе называемом Арарат.

4. Мессира Аввакумов, родился в том же городе Арарате.

5. Артемий Балтазаров, родился в одном турецком городе называемом Театополь.

об. л. 7. И когда стали замешания в Персии и турки начали армян утеснять, то вышеписанные пять человек выехали из Персии в Каменец-Подольской уже тому шесть лет минуло и жили не всегда в Каменце, но ездили в разные города для тор-

л. 8.

гового промыслу по ярмаркам. А жены и дети их одни в полони от турков взяты, другие побиты а иные побежали в Сагнаг. Из Персии же от нападения турков вышло в разные времена в Каменец же армян человек с 500, между которыми три человека главных: Исаак, Мардирос и Манук. И живут оные в Каменце-Подольском и в окрестных городах польских, також де в волоской земле, в венграх и в иных протчих странах и городах, а в которых местех оные ныне обретаются и сколько их где налицо, и о том известны три вышереченные главные начальники, которые их посылали из Каменца-Подольского, а живут они переезжая из города в город и из местех в место для скрытия их намерения и ожидать будут на присланное с ними армяны к его императорскому величеству прошение решения.

об. л. 8.

А послали их из Каменца-Подольского помянутые главные армяны к его императорскому величеству с прошением дабы его императорское величество милостиво позволил им свободный проезд через российское государство без задержания в Персию в сагнаки армянские и сие их главных начальников токмо единое желание и о сем токмо едином его императорского величества просят и обещают по приезде своем в российское государство о всем своем намерении его величеству донести, и потом по воли его величества из Москвы в Сагнаг ехать.

Наконец, со слезами просят его императорского величества, дабы явил к ним свое милосердие и повелел им милостивую свою резолюцию на вышеписанное их прошение немедленно объявить, дабы они настоящим зимним путем в Москву поднятца могли.

А вышеписанные начальники и протчие при них армяны все люди военные, но виду к тому не

л. 9.

дают, но ходят по местам для промыслу торгового и убогим образом и у некоторых из них имеютца лошади и ружье, а у иных нет, но когда указом его императорского величества повелено будет им в Россию ехать, то все поедут, так как кто в состоянии будет себя вооружить, а которые мочи не имеют ружьем себя и лошадьми снабдить, те придут так просто и будут поступать во всем по высокому его величества указу, то-есть ежели повелено им будет всем притти с ружьем или просто, то так они и пойдут на своем собственном изживении не желая от его императорского величества для переезду чрез Россию никакого вспоможения в деньгах, ни в пропитании, ни в подводах, только чтоб им был свободной и немедленной чрез Россию пропуск, також бы, когда оные армяны пойдут до Москвы российскими городами, чтоб оных обретающихся в городах его императорского величества командиры нигде не спрашивали, а по прибытии вышеписанных начальников их в Москву, кому его императорское величество укажет, тому о всем состоянии и намерении оные начальники и донесут.

об. л. 9.

1728 года марта 5 Минас Вартапед в Коллегии Иностранных дел спрашиван о вышеозначенных армянах, которые ныне в Польше, что понеже в письме их к нему Вартапеду показано, что между ими армяны есть такие, которые желают жить тамо, где его императорское величество им повелит, и которые места им понравятца, а о допросе присланные от них сказали, что оные армяны просят о пропуске на свое иживении через Россию в Персию, и дабы он Вартапед объявил подробно какое тех армян прямое требование, и он Вартапед сказал, что из тех армян, некоторые просят токмо о проходе в Персию, а другие желают поселиться и жить круг Дербента и Баки или в России, где будет определено, токмо сколько их чис-

л. 10. лом, которого желания о том он Вартапед сказать не может, а объявить оные по приходе своем сюда чего кто желает, и когда о пропуске их армян в Россию указ его императорского величества состоится, тоб ему Вартапеду оной показать, а он будет о том писать к ним армянам от себя и отправит с тем письмом в Польшу из присланных от них армян трех человек, а имянно Балтазара Назарьева, Мессира Аввакумова да прибывшего после их Аванеса Михайлова, которым бы повелено было дать отсюда до Киева по две лошади ямских.

Також когда армяня из Каменец-Подольского и из других мест в Киев приедут, тоб вышеписанных посылающихся от него Минаса Вартапедана ныне туда 3-х человек армян из Киева отправить сюда наперед, которым дать из Киева по две лошади ямских и о том бы послать в Киев к губернатору указ.

лл. 11

ВЫПИСКА ОБ АРМЯНАХ

В письме армянском к Минасу Вартапеду из Каменца от 28 октября 1727 году написано. Что желание сердечное они имели показать свои услуги его императорскому величеству, и приехав в Россию всю свою тайну, которую они в сердце своем имеют ему Вартапеду объявить, и сколько их есть в готовности для поездки в Россию, ожидают его императорского величества милостивейшего указа, и что между ими люди есть такие, которые желают жить тамо, где его императорское величество повелит, и которые места им нравятца, купцами быть или пахотными и таким образом как их братья в Германии, Польше с

архиереями, священниками живут и службу Божию отправляют и от монархов милость получают, и что есть такие между ими, которые желают по указу его императорского величества в армию армянскую на помощь ехать.

А приехавшие с вышеписанным письмом к Минасу Вартапеду армяня, диакон Аввакум Минасов с товарищи сказали:

об. л. 11.

Что когда стали замешания в Персии и турки начали армян утеснять, то они выехали в Каменец-Подольской, тому де уже 6 лет минуло, також из Персии ж от нападения турков вышло в разные времена в Каменец армян человек с 500, между которыми де три человека главных начальников Исаак, Мардирос и Манук и живут оные в Каменце-Подольском и во окрестных городех польских, також в вольской земле, в венграх и в иных странах и городех и сколько их армян, где налицо о том известны три вышепоказанныя начальника,— которые послали их с прошением к его императорскому величеству, о свободном проезде чрез российское государство без задержания в Персию в сагнаки армянские и что сие их главных начальников токмо единое желание и о сем токмо едином просят, которые по приезде своем в российское государство о всем намерении его императорскому величеству донесут.

л. 12.

И что вышеписанные их начальники и прочие при них армяня все люди военные и у некоторых из них имеютца лошади и ружье, а у иных ничего нет.

И когда им в Россию повелено будет ехать, то они все поедут на своем собственном иждивении, не желая от его императорского величества для переезду через Россию никакого вспоможения ни в деньгах, ни в провианте, ни в подводах, токмо просят о немедленном пропуске чрез Россию,

а о намерении и состоянии своем оные начальни-
ди донесут по прибытии своем в Москву.

А марта 5 дня сего году Минас Вартапед в
Коллегии Иностранных дел сказал, что из выше-
писанных армян некоторые просят токмо о прохо-
де в Персию, а другие желают поселитца и жить
круг Дербента и Баки или в России, где будет
определено, токмо сколько их числом, которого
желания о том он Вартапед не сведом, а объявят
оные по приезде своем сюда, чего кто желает.

И марта 13 дня сего ж 1728 году в верховном
тайном совете по представлению от Коллегии
Иностранных дел о письме армянском к Минасу
Вартапеду и о допросе приехавших сюда из Ка-
менца армян 5 человек, и о объявлении Минаса
Вартапеда определено Минасу Вартапеду от Кол-
легии Иностранных дел на словах объявить, чтоб
он Вартапед писал от себя к тем армянам, что
его императорское величество на пропуск их ар-
мян через Россию в Персию или кто из них поже-
лает селитца и жить в России всемилостивейше
соизволил и чтоб они ехали сюда через Киев, как
об. л. 12. присланные от них объявили на своем иждивении
без всякого сумнения.

И сего июля по 24 число по вышеписанной
резолюции Верховного Тайного Совета в Коллегии
Иностранных дел явилось в приезде из Киева ар-
мян 24 человека, из которых 1 по приезде сюда
утонул июля 20 дня. А Минас Вартапед в подан-
ном в Коллегию Иностранных дел доношении
просит, чтоб отпустить в армянские сагнаки 22
человека 1728 году июля 24 дня армянин Минас
Вартапед и приезжей из Польши через Киев в
Москву Петрус Вартапед Хочатуров о приезжих
армянех и Петрус Вартапед о себе сказали, что
он Петрус во время замешания в Персию поехал
из оной во Иерусалим чрез Царь-Град и быв там
возвратился в волоскую землю в местечко Измаил
л. 13.

к брату своему Григорью Степанову, которой ку-
пецкой человек и от него по намерению своему
приехал сюда, а брат его Григорей Степанов на-
мерен был сюда ж в Россию ехать, но будет ли
или нет о том подлинно сказать не может и же-
лает ехать в армянские сагнаки. А протчие выез-
жие армяня Минасу Вартапеду о себе сказывали,
что все люди хотя небогатые, однакож военные, и
вышли из Персии в разные времена; во время
замешания в Персии и бунта, чему уже минуло
6 лет и были в турской области и потом в волос-
кой земле, и в Польше, где переходя из места в
место по ярманкам для пропитания своего сюда,
а жены их и дети и протчие сродники по отъезде
об. л. 13. их из Персии остались тамо, а ныне где обретают-
ся о том чрез толь долгое время неизвестны.

Главных начальников Исая, Мардироса и
Манука они не знают, понеже того имени в собра-
нии их прошедшей зимы в Польше людей было
много и не токмо по отъезде их, где оные оста-
лись, но и прежде отъезду из Польши сюда они
их не знали, понеже между собою советов не
имели и как возможно друг от друга в намерении
своем в выезде через Россию в Сагнаки тайлись
и потому не могут объявить о намерении их и
когда сюда будут. Иные при них начальников ни-
каких нет, а намерелись они ехать через Россию в
сагнаки сами, взяв в разсуждение, что лутче чрез
христианское государство проехать могут, нежели
чрез бусурманское, понеже бусурманя почали их
братью бить и в полон брать.

А что напред сего бывшие здесь в Москве
5 человек армян объявили, что имеетца их в со-
брании с 500 человек, и то они подлинно засви-
детельствуют, что прошедшей зимы немалое их
было собрание, но когда зима рушилась, то оные
все разбрелись розно, и где ныне сколько обрета-
юца и будут ли сюда о том несведомы.
л. 14.

А они желают все ехать в армянские сагнаки на помощь собранию армянскому, а в Россию после их приезжие будут ли и жить пожелают ли или нет, о том не ведают. А сами они в России и в новозавоеванных персидских по каспийскому морю лежащих провинциях селитца и жен своих и детей брать не хотят.

об. л. 14. Также объявили, что из посланных трех человек армян прошлой зимы с ответным письмом его Минаса Вартапеда к главным начальникам двух человек видели в Василькове, которых они спрашивали откуда и куда и зачем едут, и оные им о себе объявили, что едут за делом. И сказали им вы де поезжайте в Россию без всякого опасения, а по приезде своем в Киев нашли третьяго армянина, который их до Москвы от Киева провожал, и ныне желает с ними ехать в сагнак, от которого уведомились, что из собрания армянского присылано к Минасу Вартапеду письмо, и что в Василькове встретившаяся с ними армянами два человека армян посланы к армянским начальникам с ответным письмом.

(Подпись на армянском языке).

Архив ВПР МИД СССР
Ф. Сношения России с Арменией.
1727—1728 гг., дело № 3, лл. 3—14.

№ 3

(№ 2-ի քարգմանությունը)

1727 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 28. ԿԱՄԵՆԵՅ-ՊՈԳՈՒՍԿԻ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ՝ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՎՐԱՅՈՎ ՍՂՆԱԽՆԵՐ ԱՆՑՆԵՆՈՒ ՄԱՍԻՆ ԵՎ ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՒՆԳԻԱՅՈՒՄ

ՔԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՅԵՐԵՆ ՆԱՄԱԿԵՑ, ՈՐ ԳՐԵԼ ԵՆ ԿԱՄԵՆԵՅԻ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԸ 1727 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 28-ԻՆ: ՆՈՒՅՆ ՄԻՆԱՍՆ ԱՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒ Է ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՒՆԳԻԱՅԻՆ 1728 թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 14-ԻՆ

Հաստատուն հույսով հավատարմատար և Ռուսաստանի պետության մեջ մեր գաղտնի գործերի համար նշանակված մեր սրբազան հայր արքեպիսկոպոսին և մեր հոգևոր հովիվին ներքոհիշյալներից ողջունենք:

Այն ամենի մասին, ինչ որ դու բազմիցս նորին մեծություն կայսեր հետ խոսել ես և ինչ ողորմածագույն պատասխաններ նորին մեծությունից ստացել ես քո հաղորդումների վերաբերյալ, մենք տեղեկացանք քո նամակներից և այդ ամեն բանում ամուր կանգնած ենք:

Նրանից հետո, երբ դու զնացիր Արարատ քաղաքը Մեծ Հայքի Գրիգորի կաթողիկոսական սուրբ աթոռը, երկրորդ՝ Գանձասարի կաթողիկոսի մոտ, և այն ամենը, ինչ որ այդ կաթողիկոսներին քո հավատարմատարությունը հանձնված գործերի համար հաղորդել ես, դրանք բոլորը հայտարարվել են ամբողջ հայ ժողովրդին, և այն ամենը, ինչ որ հայ ժողովուրդը կարող էր թուրքերից կամ պարսիկներից տեղեկանալ գաղտնի գործերի մասին, քեզ հաղորդել են:

Նորին կայսրական մեծությանը սրտանց ծառայելու մեր ցանկությունը ցույց տալու համար քեզ մոտ եկան և մեր սրտում եղած ամբողջ գաղտնիքը հայտնեցին, որ 1720 թվականին քեզ մոտ ուղարկեցինք Միքայելին, իսկ դրանից հետո ուղարկեցինք Հաջումին և Հակոբին, իսկ ինչքան մարդիկ են պատրաստ սպասում նորին կայսրական մեծության ողորմածության հրովարտակով Ռուսաստան գալու:

Գարձյալ մեր հաղորդման մեջ մենք հայտնել էինք, թե թուրքերը և Գաուդ-Բեկը ինչքան նավեր, ուղևորական հանդերձանք են ուղարկել Կ. Պոլսից պարսից երկրի և զվարձների միջև, մենք քեզ գրել էինք նորին կայսրական մեծությանը հայտնելու, որպեսզի նորին մեծությունը նախազգուշացված լինի իր թշնամիների նկատմամբ: Գարձյալ 1725 թվականին մենք հայտնել էինք, թե ինչքան մարդ է պատրաստ Ռուսաստան գալու, իսկ որևէ տեղեկություն չստացանք, թե մենք ինչ պետք է անենք: Գարձյալ մենք մահատեսի Մկրտչին մեր գաղտնիքների գլխավորին, որոշեցինք քեզ մոտ ուղարկել, որի համար խնդրել էինք՝ ամեն բանի հավատալ, և սույն Մկրտչը գալով նեժին թշնամիների կողմից մահացու գնդակահարվեց, իսկ դրանից հետո մենք ուղարկեցինք երեք մարդ, այն է՝ սարկավազ Ավագին, Բաղդասարին և Հարությունին, որպեսզի նրանք տեղեկանան Մկրտչի մասին և նրա հետ միասին Ռուսաստան մեկնեն:

Դրանից հետ սույն նամակով ուղարկեցինք Սահակին և Մեսիրին, որպեսզի դու մեծապես հավատաս և ամեն ինչի մասին հաղորդես նորին կայսրական մեծությանը և մենք մնում ենք առավել հույսով, որ դու վաղուց նորին կայսրական մեծության հավատարմատարն ես և ամեն ինչի մասին հաղորդում ես նորին մեծությանը, և էլ ում կարող ենք հավատալ, եթե ոչ քեզ, և եթե մեր սրտի այս գաղտնիքի մասին թշնամին տեղեկանա, ապա մեզ կտոր-կտոր կանի: Մուսուլմանները մեզ ասում են, որ դուք մեծ կտոր-կտոր կանի: Մուսուլմանները մեզ ասում են, որ մենք գաղտնի պահելով, ասում ենք, որ մենք դավաճաններ չենք, որ մենք այդպիսի հայեր չենք, ինչպեսին մեր երկրումն են, իսկ երբ նրանք մեր իսկական մտադրությունը իմանան, ապա մեզ և մեր մանուկներին կտոր-կտոր կանեն, և այն աշխարհում քեզ վրա կընկնի մեր իզուր կորստյան պատասխանավությունը, քանի որ դու մեր հոտին հավաստեցիր կայսրական մեծության խոսքերը, և ինչպես ավետարանում է գրված քրիստոսի և կայսրի խոսքերն անասան են և դրան մենք հավատացինք, որ դու ամենակալից ցրված հոտը ի մի պետք է հավաքես:

Ի սեր աստծո մտածիր, արգյոք մեզ, զժբախտներիս լինելու է թե ոչ նորին կայսրական մեծության ողորմածությունը, որպեսզի մեր շափը դրանով վերցնենք, թե ինչ ենք լինելու:

Մեկը եկավ, որից մենք իմացանք, որ Ասորիներն ու Բեզիկները (այդպիսի անունով ժողովուրդներ Բաբելոնի և Արարատի

միջև) մեզ հետ մի մտքի են, իսկ դու մեր մեղքերի համար մեզ մոռացել ես, և մեր բարի ցանկության մասին նորին կայսրական մեծությանը հաղորդել չես ուզում, իսկ մեր միտքը ամբողջովին նորին կայսրական մեծության օգտին է, և եթե մենք մեր այդ միտքը հայտնեինք մի ուրիշ պետության և նրան խոնարհվեինք, ապա մեր խնդրանքով մի տարում մեզ օգնություն ցույց կտային:

Խնդրում ենք նորին կայսրական մեծությանը, իր ողորմած խոսքով հրամայի մեզ հուսադրել, որպեսզի այստեղ և այլ երկրներում ապաստանածները հույսով լինեն և իրենց մտադրությունը չփոխեն, քանի որ մեր մեջ կան այնպիսիները, որոնց կանայք ու երեխաները կոտորված և գերեվարված են, կան մեր մեջ նաև այնպիսի մարդիկ, որոնց կանայք ու երեխաները մերկ ու բոբիկ, բաղցած ու ծարավ բոլորը Սղնախ են փախել, ոչ մի հույս չունենալով, իսկ նրանց հայրերը, ամուսիններն ու եղբայրները բարձր օտար երկրներում են և ոչ մի տեղից ճանապարհ չունենալով մարդկանց մեջ կան այնպիսիները, որոնք ցանկանում են ապրել այնտեղ, որտեղ կհրամայի նորին կայսրական մեծությունը և այն տեղերում, որոնք նրանց դուր կգան, վաճառական կամ երկրագործ կլինեն, այնպես, ինչպես մեր եղբայրները Գերմանիայում, Լեհաստանում իրենց հովվապետներով և քահանաներով են ապրում և աստվածային ծեսեր կատարում, որտեղ նրանք ապրում և արքաներից ողորմածություն են ստանում: Գարձյալ նրանց մեջ կան այնպիսիները, որոնք ցանկանում են նորին կայսրական մեծության հրամանով օգնության գնալ հայկական բանակին: Եվ նրանք, ովքեր գերության մեջ են կամ փախստական են դարձել և կենդանի են, երբ կարողանան հավաքվել իրենց կանանց և երեխաների մոտ — կաղոթեն աստծուն նորին կայսրական մեծության առողջության համար:

Աղերսագին խնդրում ենք, որպեսզի այս ամենը խիստ գաղտնի պահվի և որ թշնամիներն ու շարակամները չիմանան և մենք կորստյան շմատնվենք և որպեսզի այս մասին հայտնի լինի ամենաբարձրյալ աստծուն և նորին կայսրական մեծությանը:

Հին ժամանակներից մինչև այժմ թուրքերը մեր եղբայր հայերին շէին գերեվարում, իսկ այժմ, նրանք տեսան, որ մենք ցանկանում ենք ծառայել նորին կայսրական մեծությանը և հավատարիմ ենք դրան, և որ մեր խորհուրդը նորին կայսրական մեծության հետ համաձայն է, այդ պատճառով թուրքերն սկսեցին մեզ գերեվարել:

Երբ մենք իմացանք երջանկահիշատակ մեր մեծ կայսրի

մահւման մասին, այդ լուրը մեզ մեծ տխրութիւն պատճառեց, իսկ այժմ, երբ մենք իմացանք նրա ժառանգ երկրորդ կայսրի մասին, մենք անհուն ուրախութիւն զգացինք և մեր տխրութիւնը բերկրանքի փոխվեց: Թող աստված նրան բազում տարիներ առողջութիւն տա և որ նա մեզ դժբախտներին աչքաթող չանի:

Ստորագրել են՝

Մարտիրոս Ամիրբեկ, Սահակ Միմոնիչ գրեկ են սուչն նամակը իրենց եղբայրակիցների համաձայնութեամբ և կարգադրութեամբ, սուչն նամակին շուտափութ պատասխան սպասելով:

Ծրարի վրա մակագրված է հետևյալը.

Սուչն նամակը Մոսկվայում կամ Պետերբուրգում կամ որևէ այլ տեղ հանձնել արքեպիսկոպոս Մինաս վարդապետին, իսկ ով որ տեղ հասցնի աստծուց վարձատրութիւնը կտանա:

Վերոհիշյալ նամակը հայերեն լեզվից ռուսերն թարգմանեցին հայեր, որոնց դրա համար օգտագործեց Մինաս վարդապետը, այն է՝ Գրիգորի Դավիդովը և Աղամ Պավլովը:

Սուչն Մինաս վարդապետը հայտնեց, որ հիշյալ նամակի հետ մոտ ժամանակներս իրեն մոտ են եկել Կամենեց-Պոդոլսկից հինգ հայեր, որոնք այժմ էլ այստեղ Մոսկվայում են գտնվում, այն է՝ սարկավագ Հովակիմ Մինասովը, Բաղդասար Նազարը, Հարութիւն Մովսեսովը, Մեսիր Հովակիմովը, Հարութիւն Բաղդասարովը:

Վերոհիշյալ հայերն իրենց մասին ասացին հետևյալը.

1. Սարկավագ Հովակիմ Մինասովը ծնվել է պարսից մի քաղաքում, որ կոչվում է Նախիշևան:
2. Բաղդասար Նազարովը, ծնվել է պարսից մի քաղաքում, որ կոչվում է Տիկրան (Թեհրան):
3. Հարութիւն Մովսեսովը, ծնվել է պարսից մի քաղաքում, որ կոչվում է Արարատ:
4. Մեսիր Հովակիմովը, ծնվել է սուչն Արարատ քաղաքում:
5. Հարութիւն Բաղդասարովը, ծնվել է թուրքական մի քաղաքում, որ կոչվում է Թեատոպոլ (Էրզրում):

Երբ Պարսկաստանում խառնակութիւններ առաջացան և թուրքերն սկսեցին հայերին նեղութիւններ պատճառել, վերոհիշյալ հինգ մարդը Պարսկաստանից հեռացան Կամենեց-Պոդոլսկ-Դրանից անցել է վեց տարի և միշտ չէ, որ ապրում էին Կամենեցում, այլ առևտրական գործով գնում էին զանազան քաղաքների տոնավաճառները: Իսկ նրանց կանանց ու երեխաներից ոմանց

թուրքերը զերեվարել են, ոմանց կոտորել են, ոմանք էլ փախել են Սղնախ: Թուրքերի հարձակման հետևանքով Պարսկաստանից հեռացել և զանազան ժամանակ Կամենեց են գնացել մոտավորապես 500 մարդ հայեր, որոնց մեջ երեքը գլխավորներն են՝ Իսահակը, Մարտիրոսը և Մանուկը: Եվ նրանք ապրում են Կամենեց-Պոդոլսկում և Լեհաստանի շրջակա քաղաքներում, նույնպես և Վոլսկի (Վալախիա) երկրում, Հունգարիայում և այլ երկրներում ու քաղաքներում: Իսկ թե որտեղ են նրանք գտնվում և որտեղ քանի հոգի են, այդ մասին հայտնի է վերոհիշյալ երեք պետերին, որոնք նրանց ուղարկել են Կամենեց-Պոդոլսկից, և ապրում են թափառելով քաղաքից-քաղաք, տեղից տեղ, իրենց մտադրութիւնը թաքցնելու համար և սպասելու են նորին կայսրական մեծութեանը այդ հայերի միջոցով ուղարկած խնդրանքի լուծմանը: Իսկ նրանց Կամենեց-Պոդոլսկից ուղարկել են հայերի հիշյալ գլխավորները նորին կայսրական մեծութեան մոտ խնդրագրով, որպեսզի նորին կայսրական մեծութեանը ողորմաժաբար նրանց թույլ տա Ռուսաստանի վրայով, առանց արգելքի, ազատ կերպով անցնելու Պարսկաստան՝ հայկական սղնախները, և այս է նրանց գլխավոր պետերի միակ ցանկութիւնը և միայն այդ մասին են խնդրում նորին կայսրական մեծութեանը և խոստանում են Ռուսաստան գալով իրենց այդ մտադրութեան մասին զեկուցել նորին մեծութեանը, և այնուհետև նորին կայսրական մեծութեան կամքով Մոսկվայից մեկնել Սղնախ:

Վերջապես աղերսանքով խնդրում են նորին կայսրական մեծութեանը, որպեսզի նրանց նկատմամբ ողորմածութիւն ցուցաբերի և հրամայի իր ողորմած վճիռը անհապաղ նրանց հայտնելու վերոհիշյալ խնդրագրի վերաբերյալ, որպեսզի նրանք այժմյան ձմեռային ճանապարհով կարողանան ժամանել Մոսկվա:

Իսկ վերոհիշյալ պետերը և նրանց մոտ գտնվող մյուս հայերը զինվորական մարդիկ են, բայց այդ բանը թաքցնում են և տեղից տեղ են թափառում առևտրական գործերով և թշվառ տեսքով նրանցից ոմանք ձի և հրացան ունեն, իսկ ուրիշները շունեն, բայց երբ նորին կայսրական մեծութեան հրամանով նրանց թույլատրվի Ռուսաստան գալու, ապա բոլորը կգան, թե նրանք, ովքեր ի վիճակի են իրենց զինել, թե նրաք, ովքեր հնարավորութիւն չունեն հրացան և ձի ձեռք բերել՝ կգան առանց դրանց, և ամեն բանում կվարվեն նորին մեծութեան հրամանի համաձայն, այսինքն՝ եթե կկարգադրվի, որ բոլորը գան հրացաններով կամ առանց դրանց,

նրանք կզան հենց այդպես իրենց սեփական հաշվով, Ռուսաստանով անցնելու համար շցանկանալով նորին կայսրական մեծութունից որևէ օժանդակություն ոչ դրամով, ոչ սննդով, ոչ սայլերով, միայն թե իրենց Ռուսաստանով անցնելու ազատ և անհապաղ իրավունք տրվի, նմանապես, երբ այդ հայերը Մոսկվա գնալու համար Ռուսաստանի քաղաքներով անցնելիս լինեն, որպեսզի այդ քաղաքների նորին կայսրական մեծության հրամանատարները ոչ մի տեղ չհարցաքննեն, իսկ վերոհիշյալ պետերը Մոսկվա ժամանելով, իրենց վիճակի և մտադրության համար կզեկուցեն նրան, ում կհրամայե նորին կայսրական մեծությունը:

1728 թվականի մարտի 5-ին Մինաս վարդապետը հարցուփորձ արվեց Արտաքին գործոց կոլեգիայում վերոհիշյալ հայերի մասին, որոնք զեռ Լեհաստանումն են, որովհետև իրեն վարդապետին ուղղած նամակում նշված է, որ նրանց մեջ այնպիսի հայեր կան, որոնք ցանկանում են ապրել այնտեղ, որտեղ կհրամայի նորին կայսրական մեծությունը և որ տեղերն իրենց դուր կզան, իսկ հարցաքննելիս նրանց ուղարկած մարդիկ ասացին, որ այդ հայերը խնդրում են թույլ տրվի իրենց միջոցներով Ռուսաստանով անցնել Պարսկաստան, և որպեսզի նա՝ վարդապետը հանգամանորեն հայտնի թե որն է այդ հայերի ուղղակի պահանջը. վարդապետն ասաց, որ այդ հայերից ոմանք խնդրում են միայն Պարսկաստան անցնելու մասին, իսկ ոմանք էլ ցանկանում են բնակություն հաստատել և ապրել Գերբենդի և Բարվի շուրջը կամ Ռուսաստանում այնտեղ, որտեղ կսահմանվի, միայն թե թվով ինչքան են նրանք, ովքեր են այդ ցանկանում վարդապետը չի կարող ասել, այլ կհայտնեն իրենք երբ գան այստեղ, թե ով ինչ է ուզում: Եվ երբ այդ հայերի Ռուսաստան գալու մասին նորին կայսրական մեծության հրամանը տրվի, թող իրեն վարդապետին ցույց տրվի այն, իսկ ինքը կզրի այդ հայերին իր կողմից և նամակով կուղարկի Լեհաստան ուղարկված երեք հայերի հետ, այն է՝ Բաղդասար Նազարյանի, Մեսիր Հովակիմովի և նրանցից հետո եկած Հովհաննես Միքայելովի հետ, որոնց այստեղից մինչև Կիև գնալու համար երկուսական փոստային ձի տալու հրաման տրվի: Ինչպես և երբ հայերը Կամենեց-Պոդոլսկից և այլ տեղերից Կիև գան, որպեսզի վերոհիշյալ երեք մարդկանց, որոնց Մինաս վարդապետն ուղարկում է, Կիևից այստեղ գալու համար նույնպես երկուսական փոստային ձի տրվի և այդ մասին հրաման ուղարկվի Կիևի նահանգապետին:

Քաղվածք հայերի մասին:

1727 թվականի հոկտեմբերի 28-ին Կամենեցից, Մինաս վարդապետին ուղարկած հայերեն նամակում գրված է, որ նրանք սրտաբուխ ցանկություն ունեն իրենց ծառայությունները մատուցելու նորին կայսրական մեծությանը և, գալով Ռուսաստան, իրենց բոլոր գաղտնիքները, որ սրտում ունեն, նրան՝ վարդապետին հայտնեն, և որքան նրանք պատրաստ կան Ռուսաստան մեկնելու համար, սպասում են նորին կայսրական մեծության ողորմած հրամանագրին, և որ նրանց մեջ կան այնպիսի մարդիկ, որոնք ցանկանում են ապրել այնտեղ, որտեղ կհրամայի նորին կայսրական մեծությունը և այն տեղերում, որոնք նրանց դուր կզան՝ որպես վաճառականներ կամ երկրագործներ այնպես, ինչպես նրանց եղբայրները Գերմանիայում, Լեհաստանում հովվապետներով, քահանաներով ապրում և աստվածային ծեսեր են կատարում և թագավորներից ողորմածություն են ստանում, և որ նրանց մեջ կան այնպիսիները, որոնք ցանկանում են նորին կայսրական մեծության հրամանագրով հայկական բանակը գնալ օգնության համար: Իսկ վերոհիշյալ նամակով Մինաս վարդապետի մոտ եկած հայերը՝ սարկավազ Հովակիմ Մինասովն իր ընկերների հետ ասացին.

Որ երբ Պարսկաստանում խառնակություններ սկսվեցին և թուրքերն սկսեցին հայերին նեղություն պատճառել, նրանք հեռացան և զնացին Կամենեց-Պոդոլսկ, դրանից մոտ վեց տարի է անցել: Թուրքերի հարձակումների հետևանքով Պարսկաստանից տարբեր ժամանակներում Կամենեց են եկել մոտ 500 հայեր, որոնց մեջ երեք մարդ գլխավոր պետերն են՝ Իսահակը, Մարտիրոսը ու Մանուկը. նրանք ապրում են Կամենեց-Պոդոլսկում և լեհական շրջակա քաղաքներում, նմանապես Վոլոսկի (Վալախիա) երկրում, Հունգարիայում և այլ երկրներում ու քաղաքներում, և որտեղ ինչքան են այդ հայերը այդ հայտնի է վերոհիշյալ երեք պետերին, որոնք խնդրագրով իրենց ուղարկել են նորին կայսրական մեծության մոտ՝ Ռուսաստանի պետության միջով ազատ կերպով և անհապաղ Պարսկաստան՝ հայկական սղնախները գնալու համար, և որ այդ բանը նրանց պետերի միակ ցանկությունն է և միայն այդ մասին են խնդրում, նրանք Ռուսաստան գալով իրենց ամբողջ մտադրության մասին կզեկուցեն նորին կայսրական մեծությանը:

Նրանց վերոհիշյալ պետերը և նրանց մոտ եղած հայերը բո-

յուն էլ պիկտորական մարդիկ են, ոմանք ձի և հրացան ունեն, ոմանք էլ ոչինչ չունեն:

Եվ երբ նրանց կթուլլատրվի Ռուսաստան գալ, ապա նրանք բոլորը կգան իրենց սեփական միջոցներով, շքանկանալով նորին կայսրական մեծութունից Ռուսաստանով անցնելու համար որեէ օժանդակութուն ոչ գրամով, ոչ պարենով, ոչ սալերով, միայն թե խնդրում են Ռուսաստանով անհապաղ անցնելու թուլլատրվելուն, իսկ իրենց մտադրության և վիճակի մասին այդ պետերը կզեկուցեն Մոսկվա ժամանելուց հետո:

Սույն թվականի մարտի 5-ին Մինաս վարդապետը Արտաքին գործերի կոլեգիայում ասաց, որ վերոհիշյալ հայերից ոմանք խնդրում են միայն Պարսկաստան անցնելու մասին, իսկ ուրիշները ցանկանում են բնակություն հաստատել Գերբենդի և Բաքվի շրջակայքում կամ Ռուսաստանում որտեղ նրանց կթուլլատրվի, միայն թե իրեն վարդապետին անհայտ է նրանց թիվը, այստեղ գալով նրանք իրենք կհայտնեն, թե ով ինչ է ցանկանում:

Եվ սույն 1728 թվականի մարտի 13-ին Գերագույն գաղտնի խորհրդում, Արտաքին գործերի կոլեգիայի առաջադրությամբ, Մինաս վարդապետին ուղղված հայերեն նամակի, Կամենեցից այստեղ եկած 5 հայ մարդկանց հարցաքննության և Մինաս վարդապետի հայտարարության մասին որոշվեց՝ Արտաքին գործոց կոլեգիայի կողմից Մինաս վարդապետին բանավոր հայտարարել, որպեսզի նա՝ վարդապետը իր կողմից զրի այդ հայերին, որ նորին կայսրական մեծութունը ամենաողորմածաբար բարեհաճեց թուլլ տալ Ռուսաստանով Պարսկաստան անցնել կամ նրանց ովքեր կցանկանան բնակություն հաստատել և ապրել Ռուսաստանում, այստեղ գան Կիևի վրայով, անպայման իրենց միջոցներով, ինչպես նրանց ներկայացուցիչները հայտարարել են:

Մինչև սույն թվի հուլիսի 24-ը Գերագույն գաղտնի խորհրդի վերոհիշյալ որոշման համաձայն Արտաքին գործոց կոլեգիան են ներկայացրել Կիևից եկած 24 հայեր, որոնցից մեկը այստեղ գալով գետում խեղդվել է, հուլիսի 20-ին: Իսկ Մինաս վարդապետը Արտաքին գործոց կոլեգիային տված դիմումով խնդրում է, որպեսզի 22 մարդու թուլլատրվի մեկնելու հայկական սղնախները:

1728 թվականի հուլիսի 24-ին հայազգի Մինաս վարդապետը և Կիևի վրայով կհաստանից Մոսկվա եկած Պետրոս վարդապետ հաշատուրովը, եկած հայերի և Պետրոս վարդապետն իր մասին ասացին, որ նա՝ Պետրոսը Պարսկաստանի խառնակութունների

ժամանակ այնտեղից ուղևորվել է Կ. Պոլսի վրայով Երուսաղեմ և այնտեղ մնալով, վերագործել է Վոլոսկի երկիրը Իզմայիլ վայրը իր եղբոր Գրիգոր Ստեփանովի մոտ, որը վաճառական է և նրա մոտից իր կամքով եկել է այստեղ, իսկ նրա եղբայր Գրիգոր Ստեփանովը ևս մտադիր էր այստեղ Ռուսաստան գալու, բայց կգա թե ոչ, այդ մասին իսկապես ոչինչ տեսել չի կարող, և որ ինքը ցանկանում է գնալ հայկական սղնախները: Իսկ մնացած եկվոր հայերը Մինաս վարդապետին իրենց մասին ասել են, որ բոլորը թեև ունևոր մարդիկ չեն, բայց զինվորականներ են, և Պարսկաստանից ելել են տարբեր ժամանակներում՝ Պարսկաստանի խառնակութունների և խռովության ժամանակ, որից անցել է արդեն 6 տարի, և եղել են Քուրբիայում, Վոլոսկի երկրում և կհաստանում, որտեղ իրենց ապրուստի համար տոնավաճառներում տեղից-տեղ գնալով, եկել են այստեղ, իսկ իրենց կանայք և երեխաները և մյուս ազգականները Պարսկաստանից իրենց մեկնելուց հետո մնացել են այնտեղ, իսկ թե այժմ որտեղ են գտնվում այսքան ժամանակ, իրենց հայտնի չէ:

Եսայի, Մարտիրոս և Մանուկ գլխավոր պետերին նրանք չեն ճանաչում. այդ անուններով մարդիկ անցյալ ձմեռը կհաստանում ժողովվածների մեջ շատ կային և ոչ միայն մեկնելուց հետո, երբ նրանք այնտեղ մնացին այլև կհաստանից այստեղ մեկնելուց առաջ էլ իրենք նրանց չեն ճանաչել, որովհետև Պրար հետ չեն խորհրդակցել և Ռուսաստանի վրայով սղնախները մեկնելու իրենց մտադրությունը միմյանցից գաղտնի էին պահում, ուստի չեն կարող հայտնել նրանց մտադրության մասին, թե երբ այստեղ կլինեն: Եվ այժմ իրենք պետեր չունեն, նրանք իրենք են մտադրվել սղնախները գնալ, դատելով, որ ավելի լավ կարող են գնալ քրիստոնեական պետությունով, քան մուսուլմանական, որովհետև մուսուլմաններն սկսել են նրանց եղբայրներին կոտորել և զերելվարել:

Իսկ որ սրանից առաջ այստեղ Մոսկվայում եղած 5 հայ մարդիկ հայտարարել են, որ այնտեղ մինչև 500 մարդ կա ժողովված, այդ բանն իրենք իսկապես հաստատում են, որ անցած ձմեռունը շատերն էին հավաքվել, բայց երբ ձմեռը վերջացավ, ապա նրանք ցրվեցին գանազան տեղեր, և թե այժմ որտեղ ինչքան մարդ կա և գալու են արդյոք այստեղ, այդ մասին տեղեկություն չունեն: Իսկ իրենք բոլորն էլ ցանկանում են գնալ հայկական սղնախները՝ հայկական ժողովին օգնելու, իսկ իրենցից հետո եկողները Ռուսաստանում կցանկանան մնալ, թե ոչ, այդ մասին տե-

գեկութիւն շունեն: Իսկ իրենք Ռուսաստանում և Պարսկաստանից նոր նվաճած մերձկասսայան մարզերում բնակութիւն հաստատել և իրենց կանանց ու երեխաներին այդտեղ բերել շէն ցանկանում:

Նմանապես հայտնեցին, որ անցյալ ձմռանը Մինաս վարդապետի պատասխան նամակով գլխավոր պետերի մոտ ուղարկված երեք հայ մարդկանցից երկուսին տեսել են վասեկովում, որոնց իրենք հարցրել են որտեղից ուր և ինչի համար են գնում, և նրանք իրենց մասին հայտնել են, թէ գործով են գնում: Եվ իրենց ասել են, որ դուք Ռուսաստան գնացեք առանց որևէ երկյուղի, իսկ երբ իրենք ժամանում են Կիև այնտեղ գտնում են երրորդ հային, որը իրենց Կիևից ուղեկցում է մինչև Մոսկվա, և այժմ ցանկանում է իրենց հետ մեկնել Սղնախ, նրանից իմացել են, որ հայկական ժողովրդից Մինաս վարդապետին նամակ է ուղարկված և որ վասիկովում իրենց հանդիպած երկու հայ մարդիկ պատասխան նամակով ուղարկվել են հայ պետերի մոտ:

(Ստորագրութունը հայերեն)

№ 4

1728 г., 15 АПРЕЛЯ. ПРИКАЗ ВИЦЕ-ГУБЕРНАТОРА КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ О ПРОПУСКЕ ИЗ КИЕВА В МОСКВУ В КОЛЛЕГИЮ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ЕПИСКОПА ПЕТРОСА ХАЧАТУРОВА С ЧЕТЫРЬМА АРМЯНАМИ.

ПО УКАЗУ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА ПЕТРА ВТОРОГО ИМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКОГО И ПРОЧАЯ И ПРОЧАЯ И ПРОЧАЯ.

Отпущены из Киева в Москву в Коллегию иностранных дел армянский епископ Бедрос Хачатуров, да при нем четыре человека армян, да провожатый за ними послан Киевского гарнизона

полтавского полка солдат Максим Пахарев, того ради от Киева до Москвы по городам, воеводам и прочим управителям, на заставах, на перевозах, учрежденным, надзирателям: оных армян и провожатого солдата пропускать везде без всякого задержания и остановки. Что ради верности сие рукою моею приписую и печатью утверждаю.

Дан в Киеве апреля 15 дня 1728 года.

Шток

Его Императорского Величества самодержца Всероссийского генерал-майор и Киевской губернии вице-губернатор Герард Людвиг Шток

М. п.

Секретарь Федор Неронов

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727 — 1728 гг., ф. 3, л. 20.

№ 5

(№4-ի քարգմանութունը)

1728 թ. ԱՊՐԻԼԻ 15. ԿԻԵՎԻ ՓՈՒՆԵԱՀԱՆԳԱՊԵՏԻ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒ-
ԹՅՈՒՆԸ ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐՈՎԻՆ ԻՐ ՉՈՐՍ ԸՆԿԵՐ-
ՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿԻԵՎԻՅ ՄՈՍԿՎԱ ԳՆԱԼՈՒ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՆՈՐԻՆ ՄԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՄԱՌՈՒՍԱՍԱՆՅԱՆ ԿՍՅՈՐ ԵՎ ԻՆԲԵՍԿԱԼ ՊԵՏՐՈՍ ԻԻ-
ՀՐԱՄԱՆԱԳՐԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆ

Կիևից Մոսկվա՝ Արտաքին գործերի կոլեգիա են մեկնում հայ եպիսկոպոս Պետրոս Խաչատուրովը և նրա հետ չորս հայեր:

Նրանց ուղեկցում է Կիևի Պոլտավյան գնդի զինվոր Մաքսիմ Պա-
խարևը: Ուստի կարգադրվում է քաղաքներում, վոյեվոդներին և
այլ կառավարիչներին, ուղեկալներին ու վերահսկիչներին, հիշյալ
հայերին և ուղեկցող զինվորին ամենուրեք թույլ տալ ազատ անց-
նելու Կիևից մինչև Մոսկվա առանց ուշացնելու և արգելքի: Սույնի
ճշտությունը հաստատում եմ ստորագրությամբ և կնիքով:

Տրվում է Կիևում 1728 թվականի ապրիլի 15-ին:

Շտոկ

Կ. տ.

Նորին կայսրական մեծության համա-
ռուսաստանյան ինքնակալի զենեքալ-
մայոր և Կիևի նահանգի փոխնահանգա-
պետ Գեորգի Լյուդվիգ Շտոկ
Քարտուղար Ֆեոդոր Ներոնով

№ 6

1728 г., 1 ИЮНЯ. ДОНЕСЕНИЕ ВИЦЕ-ГУБЕРНАТОРА
КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ Г. Л. ШТОКА ОБ ОТПРАВЛЕН-
НИИ ИЗ КИЕВА В МОСКВУ 15 АРМЯН

ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА В ГОСУДАРСТВЕННУЮ
КОЛЛЕГИЮ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ИЗ КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ.

Д О Н О Ш Е Н И Е

По присланному из Верховного тайного сове-
та Его Императорского Величества указу велено
армян, которые придут из заграницы в Киев,
придав им до Москвы провожатого по рассмотре-

нию отправлять в коллегію иностранных дел. А
минувшего мая 28 дня прибыли в Киев из Турец-
кой области армяны Лазарь, Погос, Вартан, Ива-
нес, Овак, Нагапет, Исай, Махитар, Вартан, Туман,
Иван, Иванес, Яков, Мысыр, Оган, итого пятна-
дцать человек. И оные армяне по вышеобъявленно-
му, присланного из Верховного тайного совета Его
Императорского величества указу отправлены из
Киева в Коллегію иностранных дел и послан за
ними в провозатые Киевского гарнизона солдат
Тимофей Солдатов—и дано им по их требованию
от Киева до Москвы шесть подвод ямских за их
прогоны.

Ш т о к

№ 173 записано в Киеве 1 июня
1728 года.

Секретарь Федор Неронов
Канцелярист Алексей Фотеев

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сноше-
ния России с Арменией, 1727—1728,
д. № 3, л. 22.

№ 7

(№ 6-ի քարգմանությունը)

1728 թ. ՀՈՒՆԵՍԻ 1. ԿԻԵՎԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՓՈԽՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ
Գ. Լ. ՇՏՈԿԻ ԶԵԿՈՒՅԱԳԻՐԸ 15 ՀԱՅՆԵՐԻ ԿԻԵՎԻՅ ՄՈՍԿՎԱ
ՈՒՂԱՐԿԵԼՈՒ ՄՍՍԻՆ

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱՅԻՆ ԿԻԵՎԻ ՆԱՀԱՆԳԻՅ
ԶԵԿՈՒՅԱԳԻՐ

Գերագույն գաղտնի խորհրդից ուղարկված նորին կայսրա-
կան մեծության հրամանագրով կարգադրված է արտասահմանից
Կիև եկող հայերին ուղարկել Արտաքին գործերի կոլեգիա՝ տալով

ուղեկցող մինչև Մոսկվա: Անցյալ մայիսի 28-ին Քուրքիայից Կիևն ժամանել հայեր Ղազարը, Պողոսը, Վարդանը, Հովհաննեսը, Օվակը, Նահապետը, Իսայը, Մխիթարը, Վարդանը, Քումանը, Իվանը, Հովհաննեսը, Հակոբը, Մսիրը, Օհանը, ընդամենը 15 մարդ: Սվալո հայերը Գերագույն գաղտնի խորհրդից ուղարկված նորին կայսրական մեծության վերոհիշյալ հրամանագրի համաձայն, Կիևից ուղարկվել են Արտաքին գործերի կոլեգիա, նրանց ուղեկցել է Կիևի կայազորի զինվոր Տիմոֆեյ Սալդատովը: Իրենց պահանջով նրանց արվել է Կիևից մինչև Մոսկվա փոստային վեց սալլ ուղեկճարով:

Շուկ

№ 173. Կրկի և Կիևում 1728 թ. հունիսի 1-ին:

Քարտուղար Ֆեդոր Կերոնովի
Գրասենյակի պետ Ալեքսեյ Գոտևե.

№ 8

1728 г., 1 ИЮНЯ. РАСПОРЯЖЕНИЕ КИЕВСКОГО ВИЦЕ-ГУБЕРНАТОРА О БЕСПРИПЯТСТВЕННОМ ПРОПУСКЕ ГРУППЫ АРМЯН ИЗ КИЕВА В МОСКВУ

ПО УКАЗУ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА ПЕТРА ВТОРОГО ИМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКОГО И ПРОЧАЯ И ПРОЧАЯ И ПРОЧАЯ

Отпущены из Киева в Москву в Государственную Коллегию Иностранных дел армяня Лазарь, Погос, Иванес, Варган, Овак, Нагапит, Исаия, Махитарь, Варган, Туман, Иван, Иванес, Яков, Мысырь, Оган итого пятнадцать человек, да за ними послан в провозатые киевского гарнизона солдат Тимофей Салдатов. Того ради от Киева до

Москвы по городам воеводам и прочим управителям, а на заставах и перевозах учрежденным надзирателем оных армян и солдата пропускать везде без всякого задержания и остановки, чего ради верности сие рукою моею приписую и печатью утверждаю. Дан в Киеве 1 июня 1728 году.

М. п.

Его императорского величества и самодержца всероссийского генерал-майор и Киевской губернии вице-губернатор Герард Людвиг Шток

Секретарь Федор Нероноу
канцелярист Алексей Фотеев

Подал помянутый солдат июня 25
1728 году.

Архив ВПР МИД СССР
Ф. сношения России с Арменией.
1727—1728 гг., дело № 3, лл. 23.

№ 9

(№ 8-ի քարգմանությունը)

1728 թ. Հունիսի 1. Մի Կոնստանտնուպոլսի Կիևից Մոսկվա
Գնալու Քոնստանտնուպոլսից Մոսկվա

Նորին Մեծնորթն շահադարձ Սուլթան Եվ Ազի, Եվ Ազի Կոնստանտնուպոլսի Պետրոս II-ի շահադարձ շահադարձ

Կիևից Մոսկվա Արտաքին գործերի պետական կոլեգիա են ուղևորվում հայեր Ղազարը, Պողոսը, Հովհաննեսը, Վարդանը, Հովակը, Նահապետը, Իսային, Մխիթարը, Վարդանը, Քումանը, Իվանը, Հովհաննեսը, Հակոբը, Մսիրը, Օհանը, ընդամենը 15 մարդ, նրանց հետ ուղարկվում է որպես ուղեկցող Կիևի կայազորի զինվոր Տիմոֆեյ Սալդատովը:

Ուստի Կիևից մինչև Մոսկվա քաղաքների վոյեվոդները և մյուս կառավարիչները, իսկ ուղեկալներում և փոխադրվաչրերում սահմանված հսկիչները հիշյալ հայերին և զինվորին պետք է թողնեն անցնել առանց որևէ հապաղման և կանգնեցնելու, այդ պատճառով սույնը իմ ձեռքով ստորագրում և կնիքով հաստատում եմ: Տրված է Կիևում 1728 թվականի հունիսի 1-ին:

Նորին կայսրական մեծության և համառոտատանյան ինքնակալի ղեկերալմալոր և Կիևի նահանգի փոխնահանգապետ՝ Գերհարդ Լյուվից Ծոռի

Քարտուղար՝ Ֆեդոս Եսերնով
Գրվանապետ՝ Ալեքսեյ Ֆոտև

Հանձնեց հիշյալ զինվորը 1728 թվականի
հունիսի 25-ին:

1728 г. ИЮЛЬ. ДОНЕСЕНИЕ МИНАСА ВАР-
ДАПЕТА В КОЛЛЕГИЮ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ
ОБ ОТПУСКЕ В СГНАКИ 23-х АРМЯН, ПРИ-
БЫВШИХ ИЗ КИЕВА В МОСКВУ

В ГОСУДАРСТВЕННУЮ ИНОСТРАННУЮ КОЛЛЕГИЮ
ДОНОШЕНИЕ

л. 26.

Были наших армян в Польше двадцать три человека, а из Польши выехали на Киев, а из Киева прибыли в Москву и ныне обретаются в Москве, а требуют дабы им из Москвы дать отпуск в Сагнах.

И чтоб указом его императорского величества повелено было оным прибывшим из Киева в Москву армяном двадцати трем человек из Москвы об отпуске в Сагнах Милостливой указ учинить и об отпуске из Государственной Иностранной Коллегии дать свободной и чистой пашпорт дабы им в пути нигде задержания не было.

О сем доносит армянской Минас Вартабет епископ Тикранский июля дня 1728 году.

Подпись на армянском языке.

Июль 19

Архив ВПР МИД СССР.
Фонд: Сношения России с Арменией,
1727—1728 гг., дело № 3, л. 26.

№ 11

(№ 10-ի քարգմանուրյունը)

1728 թ. ՀՈՒՂԻՍ. ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆՑԻ ԶԵԿՈՒՅԱԳԻՐԸ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՂԵԳԻԱՅԻՆ ԿԻՆՎԻՅ ՄՈՍԿՎԱ
ԺԱՄԱՆԱԾ 23 ՀԱՅՅԵՐԻՆ ՍՂՆԱԽԵՆԵՐ ԳՆԱՂՈՒ ԱՆՅԱԳԻՐ
ՏԱՂՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՂԵԳԻԱՅԻՆ
ԶԵԿՈՒՅԻ

Մեր հայերից 23 մարդ լեհաստանում էին, իսկ լեհաստանից
եկել են Կիև, Կիևից ժամանել են Մոսկվա և այժմ գտնվում են
Մոսկվայում: Նրանք պահանջում են, որ իրենց իրավունք տրվի
Մոսկվայից զնալ Սղնախ:

Եվ որպեսզի նորին կայսրական մեծության հրամանագրով
կարգադրվի Կիևից Մոսկվա ժամանած 23 մարդկանց Մոսկվայից
Սղնախ մեկնելու թույլտվության ողորմած հրամանագիր տրվի և
որպեսզի Արտաքին գործերի պետական կոլեգիայից ազատ և մա-
քուր անձնագիր տրվի, որ ճանապարհին նրանց ոչ մի տեղ չկանգ-
նեցնեն: Այս մասին ղեկուցում է հայ եպիսկոպոս Մինաս վար-
դապետ Տիգրանյանցը: 1728 թվականի հուլիս:

Ստորագրությունը հայերեն՝ «Ես Մինաս վարդապետ արքե-
պիսկոպոս Տիգրանակերտցի ձեռ գիրի»:

№ 12

1728 թ. ՀՈՒՂԻՍ. ՍՂՆԱԽԵՆԵՐ ԳՆԱՂՈՒ ՀԱՄԱՐ ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈԼ-
ՍԿԻՅ ՄՈՍԿՎԱ ԵԿԱԾ ՀԱՅՅԵՐԻ ՅՈՒՅԱԿԸ

1. Պետրոս վարդապետ Խաչատուրի որդի
2. Գրիգոր Ստեփանի որդի
3. Յոհան Յոհանի որդի
4. Սահակ Յովսէփի որդի
5. Մանուկ Սարարի որդի
6. Մխիթար Յարութիւնի որդի
8. Ղազար Աբրահամի որդի
9. Թուման Իսրայէլի որդի
10. Անանիա Թումանի որդի

11. Յոհանէս Միքաէլի որդի
 12. Աւաք Ազիզի որդի
 13. Վարդան Էմինի որդի
 14. Յոհանէս Սաֆարի որդի
 15. Իսրայէլ Մանուկի որդի
 16. Յոհան Կարապետի որդի
 17. Նահապետ Յոհանիսի որդի
 18. Յակոբ Նիկողոսի որդի
 19. Սահակ Գրիգորի որդի
 20. Վարդան Պետրոսի որդի
 21. Յարութիւն Պաղտասարի որդի
 22. Յարութիւն Դօլուխանի որդի
 23. Մար Աւաքի որդի
- Ես Մինաս վարդապետ արքեպիսկոպոս վերոյ գրեալին ձեռ
գրի*:

Архив ВПР МИД СССР,
Ф. Сношения России с Арменией,
1727—1728 гг., д. № 3, л. 27.

№ 13

1728 г. ИЮЛЬ. СПИСОК АРМЯН, ПРИБЫВ-
ШИХ ИЗ КАМЕНЕЦ- ПОДОЛЬСКА В МОСКВУ,
КОТОРЫЕ ПРОСЯТ ОТПУСКА В СГНАКИ
РЕЕСТР АРМЯНОМ, КОТОРЫЕ ПРОСЯТ ОБ ОТПУСКЕ В САГНАК
л. 28.

1. Петрос Хачатуров Вартапед
2. Григорей Степанов
3. Иван Иванов
4. Исак Осипов
5. Манук Сараров
6. Махитарь Артемов

* Գրված է Մինաս վարդապետի ձեռքով:

7. Павел Аваков
8. Лазарь Аврамов
9. Туман Исраилов
10. Ананий Туманов
11. Иван Михайлов
12. Авак Азизов (О сем объявил Минас Вартапед толмач, что утонул июля 20 дня).
13. Вартан Эминов
14. Осип Сафаров
15. Исраиль Мануков
16. Иван Карапетов
17. Нагапет Иванов
- об. л. 28. 18. Яков Никусов
19. Исак Григорьев
20. Вартан Петров
21. Артем Багдасаров
22. Артем Долуханов
23. Масырь Аваков.

Архив ВПР, МИД СССР,
Ф. Сношения России с Арменией,
1727—1728 гг., д. 3, л. 28.

№ 14

1728 г. ВЫПИСКА ОБ АРМЯНАХ, ПРИЕХАВШИХ ИЗ КИЕВА В МОСКВУ

ВЫПИСКА О АРМЯНЕХ, ПРИЕХАВШИХ ИЗ КИЕВА В МОСКВУ

л. 29.

Сего 1728 году февраля 14 дня Минас Вартапед в Коллегии Иностранных дел, объявил, что

прибыли из Каменца-Подольской к нему Вартапеду чрез Киев с письмом армяня;

а имянно:

Диакон Аввакум Минасов
Балтазар Назарьев
Артемий Моисеев
Мессира Аввакумов
Артемей Балтазаров
аванес Михайлов
Итого 6.

Из которых по резолюции Верховного Тайного Совета отправлены назад в Киев 3 человека и послан за ними в провожатые глуховского гарнизона солдат Степан Поляков, с которым послан в Киев из Верховного Тайного Совета указ о пропуске армян в Россию и потому указу явилось ныне в приезд в Москву:

а имянно:

мая 6 дня:

Армянский бискуп [епископ] Бедрес Хачадуров:

при нем армян

Григор Степанов
Сагак Осипов
Ваган Иванисов

об. л. 29.

Мануил Петров

итого 5.

июня 25 дня

армяня:

Лазарь
Погос
Вартан
Иванес
Овак*)
Нагапит

*) Сей в Москве утонул.

Исаний
Махитар
Вартан
Туман
Иван
Яков
Мысыр
Оган

итого 15.

л. 30.

Да прежденого приезде
Диакон Авакум Минасов
Артемий Моисеев
Артемий Балтазаров
итого 3.
Всего в приезде 23 человека.

Архив ВПР МИД СССР,
Ф. Сношения России с Арменией,
1727—1728 гг., дело 3, лл. 29—30.

№ 15

(№ 14-ի քարգմանությունը)

1728 թ. քսուվաթթ ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈՒՈՒՍԿԻՑ ԿԻԵՎԻ
ՎՐԱՅՈՎ ՄՈՍԿՎԱ ԵԿԱԾ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՔՍՂՎԱԾԹ ԿԻԵՎԻՑ ՄՈՍԿՎԱ ԵԿԱԾ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Սույն 1728 թվականի փետրվարի 14-ին Մինաս վարդապետը Արտաքին գործերի կոլեգիային հայտնել է, որ Կամենեց-Պոդոլսկից Կիևի վրայով իր մոտ են եկել հայեր, որոնք նամակ են բերել, այն է՝ սարկավազ Հովակիմ Մինասովը, Բաղդասար Նաղարեը, Հարություն Մովսեսովը, Մսեր Ավակումովը, Հարություն Բաղդասարովը, Հովհաննես Միքայելովը. ընդամենը 6 հոգի: Գաղտնի գերագույն խորհրդի որոշմամբ դրանցից Կիև են վերադարձվել 3 մարդ և նրանց հետ իբրև ուղեկցող ուղարկվել է գլուխովյան կայազորի զինվոր Ստեփան Պոլյակովը, որի հետ Կիև է ուղարկվել Գաղտնի գերագույն խորհրդի հրամանագիրը՝ հայերին Ռուսաստան գա-

լու թույլտվության մասին: Եվ այդ հրամանագրով այժմ, այն է մայիսի 6-ին Մոսկվա են եկել հայ եպիսկոպոս Պետրոս Խաչատուրովը, նրա հետ՝ Գրիգոր Ստեփանովը, Սահակ Հովսեփովը, Վահան Հովհաննեսովը, Մանվել Պետրովը. ընդամենը 5:

Հունիսի 25-ին հայեր՝

Ղազարը, Պողոսը, Վարդանը, Հովհաննեսը, Օվակը (սա Մոսկվա գետում խեղդվել է), Նահապետը, Եսային, Մխիթարը, Վարդանը, Թումանը, Հովհանը, Հովհաննեսը, Հակոբը, Մսերը, Օհանը. ընդամենը 15:

Նաև նախկին եղածներից սարկավազ Հովակիմ Մինասովը, Հարություն Մովսեսովը, Հարություն Բաղդասարովը. ընդամենը 3:

Բոլոր եղածները 23 մարդ:

№ 16

1728 г. 19 ИЮЛЯ. ОБЪЯСНЕНИЕ ПЕРЕВОДЧИКА АДАМА ПАВЛОВА О НЕСХОДСТВЕ СПИСКОВ АРМЯН, СОСТАВЛЕННЫХ КИЕВСКИМ ВИЦЕ-ГУБЕРНАТОРОМ И МИНАСОМ ВАРДАПЕТОМ

1728 года июля 19. В Государственной Коллегии иностранных дел приподаны вышеписанного о армянах доношения и реэстра армянина Минаса Вартабеда, толмач Адам Павлов сказал, что сего де 1728 году мая 7 дня после приезде в Москву армянского епископа Бедроса Хачадурова явился из Киева в приезде в Москву армянин Исаак Григорьев, который де ныне желает ехать в Сагнаки и для того в выщеписанном реэстре написан, а что — против присланны доношений из Киева от генерала-майора Киевской губернии вице-губернатора Штока о армянах имяна несходны, что учи-

нилось за незнанием в Киеве армянского языка. И чтоб верить вышеписанному сообщенному от вартапеда реэстру, а не киевским доношениям.

Подпись на армянском языке

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727—1728 гг., ф. 3, л. 31.

№ 17

(№ 16-ի քարգմանությունը)

1728 թ. ՀՈՒԼԻՍԻ 19. ԹԱՐԳՄԱՆԻԶ ԱԳԱՄ ՊԱՎԼՈՎԻ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԻԵՎԻ ՓՈՆԵՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏԻ ԵՎ ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԿԱԶՄԱԾ ՅՈՒՅԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1728 թվականի հուլիսի 19-ին Արտաքին գործերի պետական կոլեգիա են հանձնվել Մինաս վարդապետի զեկուցագիրը և ցուցակը հայերի մասին: Թարգման Ադամ Պավլովն ասաց, որ սույն 1728 թվականի մայիսի 7-ին, հայ եպիսկոպոս Պետրոս Խաչատուրովի Մոսկվա գալուց հետո, Կիևից Մոսկվա է եկել հայազգի Իսահակ Գրիգորը, որն այժմ ցանկանում է մեկնել Սղնախները և այդ պատճառով գրված է վերոհիշյալ ցուցակում: Ինչ վերաբերում է նրան, որ Կիևի նահանգի փոխնահանգապետ գեներալ-մայոր Շտոկի զեկուցագրի հետ համեմատած հայերի անունները չեն համընկնում, ապա այդ տեղի է ունեցել Կիևում՝ հայերեն շիմանալու հետևանքով: Ուստի պետք է հավատալ վարդապետի վերոհիշյալ ցուցակին և ոչ թե Կիևի զեկուցագրին:

Բնագրի տակ հայերեն ստորագրված է «Ես էս հաս տղմած ադամ փավով ըոքայ պէլօփիլ»:

№ 18

1728 թ. ՀՈՒԼԻՍԻ 24. ՄՈՍԿՎԱ ԵԿԱԾ ԼԵՀԱՀԱՅԵՐԻ ԳԻՄՈՒՄԸ ՍՂՆԱԽՆԵՐ ԳՆԱԼՈՒ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Մալոմ լինի մեր մեծ իփրադորի վեզիր ադամին հրամանոցը մալոմ այ որ ինչպէս մեր Հայաստանայ մարդն օսմանլուի հողումըն զզըլպաշի ձեռնէն մօլօրած ման այ գալիս, զոհոթիւն աստուած, որ մեր մեծ իփրադորն գնաց մեր յերգիրն առաւ աստուած յուր թուրըն կտրուկ անայ, մենք էլ ուրախացանք, մենք էլեւ ենք ԻԲ (22) մարդ հախըր հուխաբայ եկել ենք տեղս, Ը (3) մարդ Գ (3) ամիս այ որ տեղս ենք, ԺԴ (14) մարդըս Խ (40) օր այ որ տեղս ենք, կու խնդրեմք մեծ իփրադորիցն եւ վեզիր ադամիցն, որ մեզ Ա (մեկ) ողորմութիւն անեք Ա (մեկ) ճանայպատ տայք որ երթանք սըղնաղն. մենք էլ ենք քոնըն, մեր գնացած տեղն էլ այ քոնըն, մեր մեծ թաքաւորէն վեզիր ադամէն կու խընդրեմ ենք եւ յերես անկեալ ոտն կու պաքեմք, որ մեզ թէզ ողորմութիւն լինի, որ քանի հաւլէն տաք այ ձեր հրամանօլն գնանք տեղ հասնիք, մենք էլ ձեր հրամանոցըն, ծառէն ենք և ձեր ղուլն ենք եւ ձեր հրամանոցն հնազանդ ենք, վասն Քրիստոսի խաթըրին համար մեզ թէզ ողորմութիւն անէք մեզ Ա (մեկ) ճանայպար տաք, որ մենք էլ երթանք սըղնաղն ձեր հրամանոցն ծառայենք:

Архив ВПР МИД СССР,
Ф. Сношения России с Арменией,
1727—1728 гг., д. 3, л. 32.

№ 19

1728 г. 24 ИЮЛЯ. ПРОШЕНИЕ АРМЯН, ПРИБЫВШИХ ИЗ ПОЛЬШИ, О ВЫДАЧЕ УКАЗА ДЛЯ ОТПРАВЛЕНИЯ В СГНАКИ

ПЕРЕВОД С АРМЯНСКОГО ПИСЬМА

Доношу Великому Императору везирию Вашему сиятельству известно о нашем армянском народе, который от кизилбашских беззаконств и не

раз сужденен нас в турецкую землю отлучали, как великой император ходил в наше государство и овладел божию силою и мы об этом весьма радуемся и услыша о том ныне мы двадцать два человека оттудова ехали сюда в том числе восемь человек три месяца как здесь обретаемся, а четырнадцать человек сорок дней как сюда приехали, и просим Великого Императора везиря милостливой указ учинить и отсюда нас отпустить, где армянское собрание в Сагнаки и то место Его Императорскому величеству подданное нашего Великого Императора везирию кланяемся покамест летняя пора милостливой указ учинить, а мы Его Императорскому величеству послушные и подданные, ради Христа спасителя милостливой указ учинить и нас отпустить в Сагнак. И мы Его Императорскому величеству последние рабы и богомольцы.
Июля 24.

Переводил Лев Залеев.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727—1728 годы, д. 3, л. 33.

№ 20

1728 г. 29 ИЮЛЯ. РЕШЕНИЕ ВЕРХОВНОГО ТАЙНОГО СОВЕТА ОБ ОТПУСКЕ ЕПИСКОПА ПЕТРОСА ХАЧАТУРОВА С 22-мя АРМЯНАМИ В СГНАКИ

л. 36.

1728 год июля 29 дня в Верховном Тайном Совете представлено от Коллегии Иностранных дел по выписке о приезжих из Польши чрез Киев

об. 36.

армянех епископе Петросе Хочадурове с товарищи двадцати двух человеках, которые о себе объявили, что они жители персичкие и во время замешения в Персии оттуду в разные времена уходили в турецкую область и были тамо и в Польше и в других местех и сюда приехали токмо, чтоб им чрез Российское империиум проехать безопаснее во отечество их в Персию в Сагнаки, где у них жены и дети и родственники остались и в России и в ново прилученных к российской империи персичких провинциях, оные армяны жить не хотят, а желают ехать в Персию в армянские сагнаки, и потому представлении определено помянутых армян Петроса Хачадурова с товарищи двадцати двух человек из Москвы отпустить в Персию чрез Царицын и дать им для свободного проезда пашпорты, в котором написать, чтоб их из Царицына отпустили водою до Черного Яру, а оттуда отправили сухим путем не занимая Астрахани и других опасных от морской язвы мест чрез Терек в Баку к генерал-лейтенанту Румянцову, которому також об отпуске их в Сагнаки с пристойным к пути их вспоможением послать указ из Иностранной Коллегии.

Канцлер Граф Головкин
Андрей Остерман
Обер-секретарь Иван Юрцев

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией 1727—1728 гг., д. 3, л. 36.

(№ 20-ի քարգմանությունը)

1728 թ. ՀՈՒԻԻՍԻ 29. ԳԱՂՏՆԻ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԳԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ՝
ԼԵՀԱՍՏԱՆԻՑ ԵՎԱՄ ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐՈՎԻ ԵՎ
ՆՐԱ 22 ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ՍՂՆԱԽՆԵՐ ԳՆԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

1728 թվականի հուլիսի 29-ին Արտաքին գործերի կոլեգիայից Գաղտնի գերագույն խորհրդին ներկայացված է Լեհաստանից Կիևի վրայով եկած հայերի՝ Պետրոս Խաչատուրով եպիսկոպոսի և նրա 22 ընկերների մասին քաղվածք. նրանք իրենց մասին հայտնել են, որ իրենք պարսկական բնակիչներ են և Պարսկաստանում խառնակութունների ժամանակ այնտեղից տարբեր ժամանակ հեռացել են թուրքական մարզը, Լեհաստան և այլ տեղեր և այստեղից եկել են, որպեսզի ուսական կայսրության վրայով անվտանգ գնան իրենց հայրենիքը Պարսկաստան Սղնախներ, որտեղ մնացել են նրանց կանայք ու երեխաները և ազգականները: Ռուսաստանում և ուսական կայսրությանը նոր կցված պարսկական գավառներում այդ հայերն ապրել չեն ուզում, այլ ցանկանում են գնալ Պարսկաստան՝ հայկական Սղնախները, ուստի որոշվում է հիշյալ հայերին՝ Պետրոս Խաչատուրովին և իր քսաներկու ընկերներին թույլ տալ Մոսկվայից Յարիցինի վրայով մեկնելու Պարսկաստան և նրանց ազատ ուղևորության համար տալ անցագիր, որի մեջ գրել, որ նրանց թողնեն Յարիցինից ջրով գնալ մինչև Չյորնի Յար (Չերնոյարսկ), իսկ այնտեղից ցամաքային ճանապարհով, չմըտնելով Աստրախան և մյուս ժանտախտից վտանգավոր տեղերը, Թերեքի վրայով Բաբու գետերով-լեյտենանտ Ռումյանցևի մոտ, որին Արտաքին գործերի կոլեգիայից նույնպես հրամանագիր ուղարկել նրանց Սղնախներն ուղարկելու մասին՝ ճանապարհի համար անհրաժեշտ օժանդակությունը:

Կանցլեր Կոմս Գալովկին
Անդրեյ Օստերման
Գլխավոր քարտուղար Իվան Յուրգև

1728 г. 3 АВГУСТА. РАСПОРЯЖЕНИЕ
КИЕВСКОГО ВИЦЕ-ГУБЕРНАТОРА О СВО-
БОДНОМ ПРОПУСКЕ АРМЯНИНА ПЕТРОСА С
ЧЕТЫРЬМЯ ТОВАРИЩАМИ ИЗ КИЕВА В
МОСКВУ

ПО УКАЗУ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА ПЕТРА ВТОРОГО ИМПЕРАТОРА И
САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКОГО И ПРОЧАЯ И ПРОЧАЯ И
ПРОЧАЯ

От Киева до Москвы отправленным из Киева в Государственную коллегію иностранных дел армянам Петру с товарищи четверема человеком давать в Малой России из градских и из уездных обывательских, а в Великороссийских городех из ямских две подводы с проводником со взятием за оные прогонных денег. По указу везде без всякого задержания и остановки. Чего ради верности сие рукою моею и печатью утверждаю.

Дан в Киеве августа 3 дня 1728 года.

Ш т о к

М. П.

Его Императорского величества самодержца Всероссийского генерал-майор и Киевской губернии вице-губернатор Герард Людвиг Шток
№ 188

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727—1728 гг., д. 3, л. 41.

(№ 22-ի քարգմանությունը)

1728 թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 3. ԿԻԵՎԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՓՈԽՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ
Գ. Լ. ՇՏՈԿԻ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՋԳԻ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՎ ԻՐ
ՉՈՐՍ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԿԻԵՎԻՅ ՄՈՍԿՎԱ ԳՆԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՆՈՐԻՆ ՄԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՒՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԿԱՅՐ ԵՎ ԻՆՔԵՍԿԱԼ
ՊԵՏՐՈՍ II-Ի ՀՐԱՄԱՆԳՐՈՎ

Կիևից մինչև Մոսկվա Արտաքին գործերի պետական կոլեգիա
ուղարկվող հայադգի Պետրոսին և իր շորս ընկերներին տալ Մա-
լոռուսիայում՝ քաղաքային և գավառական բնակիչների համար
սահմանված, իսկ Վելիկոռուսական քաղաքներում՝ փոստային եր-
կու սայլ, ուղեկցողի հետ միասին, վերցնելով դրա համար ուղե-
վճար: Հրամանագրի համաձայն ամենուրեք ոչ մի ուղացում և ար-
գելք չլինի: Որի ճշտության համար սույնը հաստատում եմ իմ
ստորագրությամբ և կնիքով:

Տրված է Կիևում 1728 թ. օգոստոսի 3-ին:

№ 188

Կ. տ.

Շտով

Նորին կայսերական մեծության համա-
ռուսաստանյան ինքնակալի զենեղալ-մա-
լոր և Կիևի նահանգի փոխնահանգապետ
Գեորգ Լյովովից Շտով

1728 Գ. СЕНТЯБРЬ. ПРОШЕНИЕ МИНАСА
ВАРДАПЕТА ТИГРАНЯНА О ПРЕДСТАВЛЕ-
НИИ ПАСПОРТА АРМЯНАМ, ПРИЕХАВШИМ
ИЗ КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКА, ДЛЯ ВЫЕЗДА ИЗ
МОСКВЫ В АРМЕНИЮ

В ГОСУДАРСТВЕННУЮ ИНОСТРАННУЮ КОЛЛЕГИЮ

Д О Н О Ш Е Н И Е

В нынешнем 728-м году ис Польши армян
наших прибыли в Киев четыре человека, а ис Кие-
ва прибыли в Москву и ныне они обретаются в
Москве, а понеже оные разорены и в Москве жить
им не (одно слово неразборчиво) товаров не
имеют.

Того ради всепокорно Государственной Ино-
странный коллегий просим дабы указом Его Им-
ператорского величества повелено было оных
прибывших из Киева наших армян четыре челове-
ка из Москвы отпустить в свой край, а до Астра-
хани чтоб им плыть на стругу на том, котором по
указу из высокого сената дан под армян и рус-
ских и милитинцев, которые из Москвы высланы
до Царицына с товары за провожатыми солдаты
и где они оный струг могут догнать дабы они при-
няты были на оный струг до Царицына, а от
Царицына отпущены были до Астрахани, а с оны-
ми армяны отпустить из Москвы армянского по-
па для того ежели будучи в пути на оном стругу
воли Божией армяны наших кто за Киевом был,
дабы с товарех оной поп имел перепись и завеща-
тельные письма понеже другие есть кто по Указу
Его Императорского Величества (неразборчиво)
чтоб было о том известно, а паче, чтоб болящие

армян наших по нашему закону исповедать и причастить и привести следующее сочинить и об отпуске оных четыре человека и с ними армянского попа и о принятии на струг, который дан под армян до Царицына и от Царицына о пропуске до Астрахани, а от Астрахани в свой край из Государственной Иностранной Коллегии дать им пашпорты.

О сем просит армянин архиепископ Минас Вартапед Тигранян.
Сентября дня 1728 году.

Подпись на армянском языке.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727—1728 гг., д. 3, л. 42.

№ 25

(№ 24-ի քարգմանությունը)

1728 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ. ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆԻ ԳԻՄՈՒՄԸ
ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈՒՍԿԻՅ ՄՈՍԿՎԱ ԵԿԱՄ ՀԱՅԵՐԻՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԳՆԱԼՈՒ ԱՆՁՆԱԳԻՐ ՏԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԱՐՏԱՔԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԳՐԵՑԻՆ
Ձ Ե Կ Ո Ւ Յ Ա Գ Ի Ր

Սույն 1728 թվականին Լեհաստանի մեր հայերից Կիև են եկել 4 մարդ, իսկ Կիևից եկել են Մոսկվա և այժմ նրանք գտնվում են Մոսկվայում, իսկ քանի որ նրանք քայքայված են Մոսկվայում ապրել չեն կարող, ապրանքներ չունեն:

Այդ պատճառով ամենախոնարհաբար խնդրում ենք Արտաքին պետական կոլեգիային, որ նորին կայսրական մեծության հրամանագրով կարգադրվի Կիևից եկած 4 մարդ այդ մեր հայերին Մոսկվայից թույլ տալ իրենց երկիրը գնալու, իսկ մինչև Աստրախան, որպեսզի նրանք զինվորի ուղևորութայամբ մեկնեն այն նավով, որով բարձրագույն սենատի հրամանագրով Մոսկվայից Յարիցին են ուղևորվել, իրենց ապրանքներով, հայեր, ռուսներ և մի-

լիտինցիներ և որպեսզի նրանք որտեղ հասնեն այն նավին, նավը նրանց վերցնի և հասցնի Յարիցին, իսկ Յարիցիից ուղևորվեն Աստրախան:

Այդ հայերի հետ թույլ տալ Մոսկվայից դնալու մի քահանայի, որպեսզի եթե ճանապարհին նավի վրա Կիևից եկած այդ հայերից ասածո կամքով հիվանդանան, քահանան նրանց ապրանքները ցուցակագրի և կտակ գրի (մի նախադասություն անվերծանելի), որպեսզի հիվանդացած հայերը մեր հավատով խոստովանվեն և հաղորդվեն: Արտաքին պետական կոլեգիայից խնդրում ենք, որ անցագիր տրվի այդ շորս հայերին և քահանային մինչև Յարիցին, Յարիցիից մինչև Աստրախան, իսկ Աստրախանից իրենց երկիրը մեկնելու համար:

Այս մասին խնդրում է հայ արքեպիսկոպոս Մինաս վարդապետ Տիգրանյանը: 1728 թ. սեպտեմբեր:

Մինաս վարդապետ արքեպիսկոպոս
տիգրանկերացի

№ 26

1728 г. 8 СЕНТЯБРЯ. СООБЩЕНИЕ АРМЯН, ПРИБЫВШИХ ИЗ ПОЛЬШИ В МОСКВУ. О СВОЕМ ПОЛОЖЕНИИ И ЖЕЛАНИИ ОТПРАВИТЬСЯ В СГНАКИ НА ПОМОЩЬ

л. 43.

1728 год, сентября 8 дня прибывшие из Польской земли чрез Киев армяны Иван, Григорей Ивановы, Петр Лазарев, Бабун Никитин, сказали, что люди они военные, вышли из Персии во время во оной замешения и бунта, чему уже минуло 6 лет и были в турецкой области и в Польше, где,

переходя из место в место, питались купечеством до приезде своего сюда.

Из главных начальников знают одного Исаяя, который по отъезде их сюда остался в Каменце-Подольском, при котором осталось тамо их братья армяня с 60 человек, а других начальников Мардироса и Манука они не знают, а при вышеозначенном начальнике Исаяи имеется один из армян знатной человек Алавердий, которой слыша, что на Васильковской заставе держат проезжих по шести недель, писал с ними по знакомству на Васильковскую заставу ко обретающемуся тамо толмачю Степану, а чей сын не знают, чтоб он в пропуске их сюда учинил вспоможение, которое они по приезде на Васильковскую заставу ему Степану и отдали, а намерились они ехать чрез Россию в Сагнаки, взяв в рассуждение, что лучше чрез христианское государство проехать могут, також о свободном проезде обнадежены от присланных сюда в Москву прошлой зимы от вышеупомянутого начальника Исаяя с прошением, однакож не доезжая до Киева на Васильевской заставе несколько времени были задержаны.

Також в бытность их в Каменце-Подольском слух тамо был, что еще во оной много армянского народу идет, а вышеупомянутой начальник их Исаяя намерен сюда ехать по отправлении оттуда после их оставших армян, которым из Польши вдруг ехать сюда не можно, а выезжают человека по два и по три, однакож в Польше и тем чинится не малое задержание, а ежели бы в Польше задержания их армянскому народу не было, тоб их сюды было более 300 человек.

И просят они армяня об отпуске своим из России в армянские Сагнаки для свидания с сродники своими, где чают найти жен своих и де-

тей, а в России д. в новозавоеванных по Каспийскому морю, лежащих персидских провинциях, селитца и жен своих и детей брать не хотят.

Подпись на армянском языке.

Архив ВНР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727 — 1728 гг., д. № 3, лл. 43—44.

№ 27

(№ 26-ի բարգմանությունը)

1728 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 8. ԼԵՀԱՍՏԱՆԻՅ ՄՈՍԿՎԱ ԵՎԱՄ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՂՈՐԳԱՍ ՏԵՂԵԿԱՆՔՆԵՐԸ ԻՐԵՆՅ ՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ՍՂՆԱՆՆԵՐԻՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

1728 թվականի սեպտեմբերի 8. Լեհական երկրից Կիևի վրայով եկած հայերը՝ Իվան, Գրիգոր Իվանովները, Պետրոս Լազարևը, Բաբուն Նիկիտինը ասացին, որ իրենք դինվորական մարդիկ են, դուրս են եկել Պարսկաստանից այնտեղի խառնակութունների և խռովության ժամանակ, որից արդեն անցել է 6 տարի և եղել են թուրքական մարզում և Լեհաստանում, որտեղ տեղից տեղ են անցել և մինչև այստեղ գալը ապրել են վաճառականությամբ:

Գլխավոր պետերից ճանաչում են միայն Նաալուն, որը իրենց այստեղ մեկնելուց հետո մնացել է Կամենեց-Պոդոլսկում, նրա մոտ իրենց հայ եղբայրներից մնացել են մինչև 60 մարդ, իսկ մյուս պետերին՝ Մարտիրոսին և Մանուկին իրենք չեն ճանաչում, վերոհիշյալ Նաալի պետի մոտ է գտնվում մի անվանի մարդ Ալահվերդի անունով, որը լլվելով, որ վասիլկովի ուղեկալում մեկնողներին պահում են մինչև 6 ամիս, իրենց հետ նամակ է գրել վասիլկովի ուղեկալում ապրող թարգման Ստեփանին, իսկ ում որդին է չգիտեն, որպեսզի նա իրենց ազատ այստեղ անցնելուն օժանդակություն ցույց տա, իրենք, վասիլկովի ուղեկալը գալով, Ստեփանին են ավել նամակը, իսկ իրենք մտադրվել են Ռուսաստանի վրայով մեկնել Սղնախները, որովհետև մտածել են, որ ավելի լավ է

զնալ քրիստոնեական պետութիւնով, դրա հետ միասին անցյալ ձմռանը վերոհիշյալ Եսայի պետի խնդրագրով այստեղ Մոսկվա ուղարկվածներից հավաստիացել են ազատ անցնելու մասին, սակայն Կիև չհասած Վասիլկովի ուղեկարում մի որոշ ժամանակ իրենց պահել են:

Նմանապես իրենց Կամենեց-Պոդոլսկում եղած ժամանակ լուր կար, որ այնտեղից շատ հայեր են գալիս, իսկ նրանց վերոհիշյալ պետ Եսային մտադիր է այստեղ գալու, երբ այնտեղից կուղարկի մնացած հայերին, որոնք կհաստատանից միանգամից այստեղ գալ չեն կարողանում, այլ մեկնում են երկու-երեք մարդով: Կհաստատանից նրանց գալը ևս բավականին դժվարացնում են, իսկ եթե կհաստատանից մեկնելու դժվարութիւններ չլինեն հայերի համար, ապա նրանցից 300 մարդուց ավելի եկած կլինեն:

Եվ նրանք, այդ հայերը, խնդրում են իրենց թույլ տալ Ռուսաստանից մեկնելու հայկական Սզնախները իրենց հարազատներին տեսնելու, որտեղ հույս ունեն գտնել իրենց կանանց ու երեխաներին, իսկ Ռուսաստանում և Կասպից ծովի մոտ նոր նվաճված պարսից գավառներում բնակութիւն հաստատել և իրենց կանանց ու երեխաներին այնտեղ բերել չեն ցանկանում:

(Ստորագրութիւնը հայերեն)

№ 28

1728 г. 10 СЕНТЯБРЯ. РЕШЕНИЕ КОЛЛЕГИИ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ О ВЫДАЧЕ ПАСПОРТА АРМЯНИНУ ИВАНУ ИВАНОВУ С ЧЕТЫРЬМЯ ТОВАРИЩАМИ ДЛЯ ВЫЕЗДА ИЗ МОСКВЫ ЧЕРЕЗ ЦАРИЦЫН И БАКУ В СГНАКИ

л. 45.

1728 год, сентября 10 дня в Коллегии Иностранных дел по силе его Императорского величества указу состоявшегося в Верховном тайном

совете июля 29 дня решено приезжих из Польши чрез Киев армян Ивана Иванова с товарищи четырех человек, которые о себе объявили, что они жители персичкие, и во время замешания в Персии оттуда в разные времена уходили в турскую область и было тамо, и в Польше, и в других местах, и сюда приехали токмо, чтоб им чрез Российское имперіум проехать безопаснее во отечество их в Персию в Сагнаки, где у них жены и дети и родственники остались и в России и в новоприслуженных в Российской империи персичких провинциях оные армяня жить не хотят, а желают ехать в Персию в армянские Сагнаки, из Москвы отпустить в Персию чрез Царицын и дать им для свободного проезда пашпорт, в котором написать, чтоб из Царицына отпустили водою до Черного Яру, а оттуду отправили сухим путем, не занимая Астрахани и других опасных от моровой язвы мест чрез Терек в Баку к генерал-лейтенанту Румянову, к которому також об отпуске их в Сагнаки послать указ.

об. л. 45.

канцлер граф Головкин
Андрей Остерман
Василий Степанов

Обер-секретарь—Юриез
Федор Протопопов

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1727 — 1728 гг., дело № 3, л. 45.

(№ 28-ի բարգմանությունը)

1728 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 10. ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՒՅԳԻԱՅԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԼԵՀԱՍՏԱՆԻՅ ՄՈՍԿՎԱ ԵԿԱԾ ՀԱՅԵՐԻ ՅԱՐԻՑԻՆԻ ՈՒ ԲԱՔՎԻ ՎՐԱՅՈՎ ՍՂՆԱԽՆԵՐ ԳՆԱՂՈՒ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱՂՈՒ ՄԱՍԻՆ

1728 թվականի սեպտեմբերի 10-ին արտաքին գործերի կոլեգիայում և հուլիսի 29-ին կայացած Գաղտնի զերագույն խորհրդում նորին կայսրական մեծության հրամանագրով որոշվել է՝ Լեհաստանից Կիևի վրայով եկած հայերին՝ Իվան Իվանովին իր շորս ընկերներով, որոնք իրենց մասին հայտնել են, որ նրանք պարսկական բնակիչներ են և Պարսկաստանի խառնակութունների ժամանակ այնտեղից գնացել են թուրքական մարզը և եղել են այնտեղ ու Լեհաստանում և այլ տեղերում, իսկ այստեղ եկել են միայն որպեսզի Ռուսաստանի կայսրության վրայով անվտանգ անցնեն իրենց հայրենիքը Պարսկաստան՝ Սղնախները, որտեղ մնացել են նրանց կանայք, երեխաներն ու ազգականները, և որ Ռուսաստանում և Ռուսաստանի կայսրությանը նոր կցված պարսկական դավառներում այդ հայերը չեն ուզում ապրել, այլ ցանկանում են մեկնել Պարսկաստան՝ Սղնախները, թույլ տալ Մոսկվայից Պարսկաստան գնալ Յարիցինի վրայով և ազատ մեկնելու համար նրանց տալ անձնագիր, որի մեջ գրել, որ Յարիցիներից թողնել ջրով գնալ մինչև Չլոտնի Յար (Չերնոչարսկ), իսկ այնտեղից ցամաքային ճանապարհով, առանց մտնելու Աստրախան և մյուս ժանտախտով վտանգված վայրերը, Թերեքի վրայով Բաբու գետից լեռնանոտ Ռումյանցկի մոտ, որին նույնպես հրամանագիր ուղարկել նրանց Սղնախները ազատ գնալու մասին:

Կանցլեր կոմս Գոլովկին
Անդրեյ Օստրոման
Վասիլի Մանպանով
Գլխավոր բարտուղար Յուրյե
Ֆեոդոր Պրոտոպոպով

1728 Գ. СПИСОК 26-ти ЧЕЛОВЕК АРМЯН, ОТПУЩЕННЫХ ИЗ МОСКВЫ В АРМЕНИЮ

РЕЕСТР АРМЯНОМ, ОТПУЩЕННЫМ ИЗ МОСКВЫ В ПЕРСИЮ августа 13 дня, 1728 году.

л. 21.

- 1. Епископ Петрос Хачатуров, 2. Григорей Степанов, 3. Иван Иванов, 4. Исак Осипов, 5. Манук Сараров, 6. Махитар Артемов, 7. Павел Аваков, 8. Лазарь Аврамов, 9. Туман Исраилов, 10. Ананий Туманов, 11. Иван Михайлов, 12. Варта Эминов, 13. Осип Сафаров, 14. Исраиль Мануков, 15. Иван Карапетов, 16. Нагапет Иванов, 17. Яков Никусов, 18. Исак Григорьев, 19. Варта Петров, 20. Артем Багдасаров, 21. Артем Долуханов, 22. Мысыр Аваков;

сентября 10 дня, тогож 1728 году.

- 1. Иван Иванов, 2. Григорей Иванов, 3. Петр Лазарев, 4. Бабун Никитин.

Всего двадцать шесть человек.
Александр Алексеев.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией 1729 г., дело № 2, л. 21.

(№ 30-ի բարգմանությունը)

1728 թ. ՄՈՍԿՎԱՅԻՅ ՍՂՆԱԽՆԵՐ ՄԵԿՆՈՎ 26 ՀԱՅԵՐԻ ՅՈՒՅԱԿԸ

Յուցակ
Մոսկվայից Պարսկաստան մեկնող հայերի
1728 թվականի օգոստոսի 13-ին
1. Եպիսկոպոս Պետրոս Խաչատուրով, 2. Գրիգոր Ստեփանով,
3. Իվան Իվանով, 4. Իսահակ Օսիպով, 5. Մանուկ Սարարով,

6. Մխիթար Հարությունով, 7. Պողոս Ավագով, 8. Ղազար Աբրահամով, 9. Թուման Իսրայելով, 10. Անանիա Թումանով, 11. Հովհաննես Միրաչևով, 12. Վարդան Էմինով, 13. Օսիպ Սաֆարով, 14. Իսրայել Մանուկով, 15. Իվան Կարապետով, 16. Նահապետ Իվանով, 17. Հակոբ Նիկուսով, 18. Իսահակ Գրիգորև, 19. Վարդան Պետրով, 20. Հարություն Բաղդասարով, 21. Հարություն Գոլուխանով, 22. Մսեր Ավագով:

Նույն 1728 թվականի սեպտեմբերի 10-ին

1. Իվան Իվանով, 2. Գրիգոր Իվանով, 3. Պետրոս Լազարև, 4. Բարուն Նիկիտին:

Ընդամենը քսանվեց մարդ:

Ալեխանդր Ալեքսև

№ 32

1739 г. ДЕКАБРЬ. ПРОШЕНИЕ АРМЯНСКИХ ЮЗБАШЕЙ ТАРХАНА, БАГИ, АТЛУХАНА И ГРИГОРИЯ ИМПЕРАТРИЦЕ АННЕ ИВАНОВНЕ О РАЗРЕШЕНИИ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ДЛЯ ЖИТЕЛЬСТВА ИЗ КИЗЛЯРА В АСТРАХАНЬ И НАЗНАЧЕНИИ ИМ ЖАЛОВАНИЯ

Челобитье Армян Юзбаша Тархана Исаханова, Атлухана Иванова, Багии Васильева, и Юзбаша Григорья Степанова о дозволении им поселиться в Астрахани а не Кизляри, и о даче им под дворы мест. О бытии им по прежнему начальника им над армянскими войсками и о определении им жалованья противу прежней их братии.

п. 1.

Всепресветлейшая, державнейшая, великая государыня Императрица Анна Иоанновна, самодержица всероссийская.

Бьет челом выехавшие из Сагнак армянские Юзбаша, Тархан и Баги, и Хана Авана сын Атлухан и Юз-

баша Григорей, а о чем наше прошение тому следуют пункты.

1.

В бытность вашего императорского величества войск в Персии выехали мы из армянских Сагнак, и были в службе вашего императорского величества при оных войсках и служили со всею верностию, а позаклучений трактата по отдаче персицких провинций, к персицкому государству все милостивейшим вашего императорского величества высочайшим указом определены мы жить в Кизлярской крепости где велено отвести нам в пристойных местах под дворы, и огороды, и под пашню надлежащие места, и быть нам в полной диспозиции военной коллегии.

л. 1.

Подпись на армянском языке.

2.

об. л. 1.

А понеже в тамошних местах настоят ныне время мирное, и военных людей при нас не имеется которых нам за мирным временем и принимать не велено.

Подпись на армянском языке.

3.

А ныне желаем мы с фамилиями своими жить в Астрахани, а не в Кизляре, и дабы указом вашего императорского величества повелено было жить нам при Астрахани, отвести тамо под дворы потребные места а когда все милостивейшим вашего императорского величества указом куда случай позовет нам службу свою показать то мы и от Астрахани всегда себя к оной в готовности содержать будем.

Подпись на армянском языке.

Всемилоствейшая государыня императрица просим вашего императорского величества о сем нашем челобитье решение учинить декабрю дня 1739 году. К подаению надлежит в Государственную коллегию иностранных дел, челобитную писал оной же коллегии Иван Халезов.

Подпись на армянском языке. По сему дан указ в Астрахань.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, д. № 3, 1739—1745, лл. 1—2.

№ 33

(№ 32-ի քարգմանությունը)

1739 թ. ԳեկՏԵՄԲԵՐ. ԹԱՐԽԱՆ, ԲԱՂԻ, ԱՅԼՈՒԽԱՆ ԵՎ ԳՐԻԳՈՐ
ՅՈՒՂՐԱՇԻՆԵՐԻ ԳԻՄՈՒՄԸ ԱՆՆԱ ԻՎԱՆՈՎՆԱ ԹԱԳՈՒՀՈՒՆ
ՂԵՂԱՐԻՅ ԱՍՏՐԱԽԱՆ ՎԵՐԱԲՆԱԿՎԵԼՈՒ ԵՎ ԻՐԵՆՅ ՌՈՃԻԿ
ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Հայ յուզբաշիներ թարխան Իսախանովի, Աթլուխան Ավանովի, Բաղի Վասիլևի և յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի խնդրագրերը իրենց ոչ թե Ղղարում, այլ Աստրախանում բնակվելու, տնտեսղեր տալու, առաջվա պես հայկական զորքերի վրա պետ լինելու և ոռճիկ նշանակելու մասին:

Ամենապայծառափայլ, ամենահզոր, մեծ կայսրուհի թագուհի Աննա Իվանովնա, համառուսաստանյան ինքնակալուհի:

Աղերսում են հայկական Սղնախներից համառուսաստանյան կայսրությունը եկած հայ յուզբաշիներ թարխանն ու Բաղին և Ավան խանի որդի Աթլուխանը և յուզբաշի Գրիգորը, մեր խնդրանքը հետևյալն է.

1.

Երբ ձերդ կայսրական մեծության զորքերը Պարսկաստանում էին, մենք դուրս եկանք հայկական Սղնախներից և այդ զորքերում ծառայում էինք ձերդ կայսրական մեծությանը ամենայն

հավատարմությամբ, իսկ երբ դաշնագիր կնքվեց պարսկական նահանգները պարսկական պետությանը վերադարձնելու մասին, ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրով որոշվեց, որ մենք ապրենք Ղղարի բերդում, որտեղ հրամայվեց հարմար վայրերում մեզ հատկացնելու տնտեսղեր, բանջարանոցներ և վարելահողերի համապատասխան տեղեր, և որ մենք լինենք զինվորական կոլեգիայի իտալիանոս կարգադրության ներքո:

Ստորագրությունը հայերեն

2.

Իսկ որովհետև այն տեղերում այժմ խաղաղություն է հաստատված, ուստի մեզ մոտ զինվորական մարդիկ չկան, որոնց խաղաղ ծամանակի համար ընդունել չի թույլատրվում:

Ստորագրությունը հայերեն

3.

Իսկ այժմ մենք մեր ընտանիքներով ցանկանում ենք ապրել ոչ թե Ղղարում, այլ Աստրախանում, և որպեսզի ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրով թույլատրվի մեզ ապրելու Աստրախանում, որ այնտեղ մեզ հատկացվեն համապատասխան տնտեսղեր, իսկ երբ հարկ լինի մեր ծառայությունը ցույց տալու, ապա ձերդ կայսրական ամենաողորմած հրամանագրով մենք Աստրախանում ևս դրա համար մեզ պատրաստ կպահենք:

Ստորագրությունը հայերեն

Ամենաողորմած թագուհի կայսրուհի, խնդրում ենք ձերդ կայսրական մեծությանը այս մեր խնդրագրի մասին որոշում կայացնել. 1739 թ. դեկտեմբեր: Ենթակա է ներկայացվելու Արտաքին գործերի պետական կոլեգիա, աղերսագիրը գրեց նույն կոլեգիայի Իվան Խալեզովը:

Ստորագրությունը հայերեն

Սույնի վերաբերյալ հրամանագիր է տրված Աստրախան:

**1741 г. ИЮНЬ. ПРОШЕНИЕ ЮЗБАШИ ГРИГО-
РИЯ СТЕПАНОВА О СВОЕМ БЕДСТВЕННОМ
ПОЛОЖЕНИИ И НАЗНАЧЕНИИ СООТВЕТ-
СТВУЮЩЕГО ЖАЛОВАНИЯ**

л. 3.

Все пресветлейший державнейший великий
государь император и самодержец всероссийский
государь все милостивейший.

Бьет челом армянской нации Юзбаша Григо-
рей Степанов а о чем мое прошение тому следуют
пункты.

1.

В прошлом 1728-м году по увещанию армян-
ского епископа Минаса вартапета выехал я ни-
жайший из Польши чрез всероссийской империи
в службу вашего императорского величества в
армянское собрание в место именуемое сагнак с
несколькими военными людьми, которых при мне
было дватцать два человека где служил против
турок и персиян со всякою верностью а в 1730-м
году с прочими моею братьею выехал из Сагна-
к(а) в низовой корпус и действительно вступил в
службу вашего императорского величества в ко-
торой и донныне обретаюсь.

л. 3.

Подпись на армянском языке.

2.

И до определения мне годового оклада дава-
но кормовых денег вместо вашего императорского

величества годового жалованья 1736 года июня по
28-е число на году по семидесять по два рубли и
по сороку по четыре рубли хлеба, и сверх того
обретающимся при мне пяти человеком давано
денежное и хлебное жалованье.

Подпись на армянском языке.

3.

А в 1736-м определено мне вашего император-
ского величества годового жалованья по трита-
ти рублей которым я живучи с фамилиею моею
и со обретающимися при мне людьми при Астра-
хани пропитатца без долгу никак не мог. От чего
пришел в крайнее убожество и в немалые долги
впал.

Подпись на армянском языке.

4.

Дабы высочайшим вашего императорского
величества указом повелено было определить мне
вашего императорского величества все милостивей-
шаго жалованья против прочих нашей братьи
юзбашей которые в службе вашего император-
ского величества обретаются и оное все милости-
вейше повелеть выдать с определения 1736 года и
дня с 28 числа чтоб я мог с домашними моими
без нужное пропитание иметь и долги имеющие-
ся на мне оплатить за что должен до смерти моей
о высочайшем здравии вашего императорского
величества бога молить.

об. л. 3

Подпись на армянском языке.

л. 4.

Все милостивейший государь прошу вашего
императорского величества о сем моем прошении
решение учинить июня дня 1741 году к поданию

подлежит в государственную коллегию иностранных дел.

Подпись на армянском языке.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, д. 3, 1739—1745, л. 3—4.

№ 35

(№ 34-ի քարգմանությունը)

1741 թ. ՀՈՒՆԻՍ. ՅՈՒԶԲԱՇԻ ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓԱՆՈՎԻ ԽԵՒՐԱ-ԳԻՐԸ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆԻ ԻՐ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄԱՆՐ ՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ՀՍՄԱՎԱՍԱՍԽԱՆ ՌՈՃԻԿ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ամենապայծառափայլ, ամենահզոր կայսր և համառուսաստանյան ինքնակալ ամենաողորմած թագավոր:

Աղերսում է հայազգի յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովը, իսկ ինչի մասին է իմ խնդրանքը ասված է հետևյալ կետերում:

1.

Անցյալում, 1728 թվականին, հայ եպիսկոպոս Մինաս վարդապետի հորդորանքով ես դուրս եկա Լեհաստանից և համառուսաստանյան կայսրության վրայով մի քանի ղինվորական մարդկանցով, որոնք ինձ մոտ քսաներկու հոգի էին, մեկնեցի հայկական ժողովատեղը, որը կոչվում է Սղնախ, որտեղ ծառայեցի ամենայն հավատարմությամբ թուրքերի և պարսիկների դեմ, իսկ 1730 թվականին, իմ մյուս եղբայրակիցների հետ, Սղնախներից մեկնեցի Նիզովոյ կորպուսը և ձեր կայսրական մեծության իսկական ծառայության մոտ, որտեղ և մինչև այժմ գտնվում եմ:

Էս արգիսլին

Եվ մինչև տարեկան դրույք նշանակելը, ինձ արվում էր սնընդադրամ, ձեր կայսրական մեծության տարեկան ոռճիկի փոխարեն, մինչև 1736 թվականի հունիսի 8-ը, տարեկան յոթանասուներկու ուրբի և քառասունչորս ուրբի հացաբաժին, բացի այդ, ինձ հետ եղած հինգ մարդկանց փողով և հացաբաժնով արվում էր ոռճիկ:

Ես ուզպալ

3.

Իսկ 1736 թվականին ձեր կայսրական մեծության կողմից ինձ տարեկան ոռճիկ է նշանակվել եռեսուն ուրբի, որով ես, իմ ընտանիքի և ինձ հետ եղող մարդկանց հետ ապրելով Աստրախանում, առանց պարտքի ոչ մի կերպ չէի կարող կերակրվել: Այդ պատճառով ծայրահեղ թշվառության հասա և մեծամեծ պարտքերի տակ ընկա:

Ըստեփան

4.

Որպեսզի ձեր կայսրական մեծության հրամանագրով կարգադրվի ինձ նշանակվի ձեր կայսրական մեծության ոռճիկ համապատասխան իմ եղբայրակից մյուս յուզբաշիների, որոնք գտնվում են ձեր կայսրական մեծության ծառայության մեջ, և կարգադրել այն վճարելու սկսած 1736 թվականի հունիսի 28-ից, որ ես իմ ընտանիքով կարողանամ ապրել առանց կարիքի և ինձ վրա եղած պարտքերը վճարեմ, որի համար մինչև մահ պետք է աստժուն աղոթեմ ձեր կայսրական մեծության առողջության համար:

որդի

Ամենաողորմած թագավոր, խնդրում եմ ձեր կայսրական մեծությանը իմ այս խնդրադրի լուծումը կատարեք. 1741 թ. հունիս: Ներկայացվելու է Արտաքին գործերի պետական կոլեգիային:

Գրիգոր ձեռն գր

1742 г. ЯНВАРЬ. ПРОШЕНИЕ ЮЗБАШИ ГРИГОРИЯ СТЕПАНОВА ИМПЕРАТРИЦЕ ЕЛИЗАВЕТЕ ПЕТРОВНЕ О НАЗНАЧЕНИИ ЕМУ ЖАЛОВАНИЯ, СООТВЕТСТВУЮЩЕГО ЕГО ЗАСЛУГАМ

Копия.

л. 17.

Всепресветлейшая державнейшая, великая государыня императрица Елисавета Петровна самодержица всероссийская, государыня всемиловитивейшая.

Бьет челом армянской нации Юзбаша Григорей Степанов, а о чем мое прошение тому следуют пункты.

1.

В прошлом 728-м году по увещанию армянского епископа Минаса Вартапета выехал я именованный из Польши чрез всероссийской Империиум в службу вашего императорского величества в армянское собрание в место именуемое Сагнак с несколькими людьми военными которых при мне было дватцать два человека где и служил против турок и персиян со всякою ревностною моею поступкою, а в 730-м году с протчими моею братьею выехал я из Сагнака в низовой корпус и действительно вступил вашего императорского величества в службу в которой по ныне безпорочно обретаюсь.

2.

об. л. 17. И до определения мне годового оклада давано только кормовые деньги вместо вашего импе-

раторского величества годового жалованья 1736 году июня по 25-е число на год по семидесять по два рубли, да хлеба по сороку четыре четверти пшена русского десять четвертей да сверх того обретающимся рядовым при мне пяти человеком давано денежное и хлебное жалованье.

3.

А в показанном 736-м году от Астраханской губернской канцелярии вместо жалованья определено было кормовых денег по тридцати рублей которыми я живучи при Астрахани з детьми служителями моими пропитатца без долгу никак не мог от чего я пришел в крайнее убожество и впал в великие долги.

л. 18.

4.

А в 1739-м году просил я именованны в Астраханской губернской канцелярии в пашпорте для проезду в Санкт-Петербург о прозбе вашего императорского величества об настоящем окладном заслуженном жалованье которым окладом моя братья протчия Юзбаша состоят дабы и мне именованному за верную мою поданическую службу вашему императорскому величеству указом повелено выдать определя чем бы мог здетми и служителями моими безнужное пропитание иметь и долги оплатить и на то мое прошение Астраханская губернская канцелярия не дав мне пашпорта и послала в Кизляр в Гарнизон в котором при гарнизоне я был 3 года.

5.

А в 740-м году прибыв из Кизлярской крепости и явился в Астраханской губернской канцелярии господину губернатору князю Михаиле Михайловичу Голицыну и просил вторично доноше-

об. л. 18.

нии о увольнении в Санкт Петербург о чем и дал мне в 741-м году в марте месяце от Астраханской губернской канцелярии паспорт по которому и приехал я в Санкт Петербург просить вашего императорского величества о настоящем прежнем заслуженном жалованье в чем и подал в государственную иностранных дел коллегии прошение тогож 741 году июня дня и потому моему прошению только выдано кормовых денег семдесят пять рублей, а о настоящем жалованье и о решении моего дела и поныне не мог себе получить милостивой резолюции отчего продолжительного моего скитания за невыдачею определенного окладного заслуженного моего жалованья государственной иностранных дел коллегии при Санкт Петербурге как за постой так и на харч данных мне денег от оной иностранных дел Коллегии семдесят пяти рублей служителями моими издержал на харч да и сверх имею на себе забрано хлебом и харчем долгу немалое число от чего пришел я в сущее и крайнее убожество.

И дабы высочайшим вашего императорского величества указом повелено было определить мне вашего императорского величества жалованье против протчих нашей юзбашей которые в службе вашего императорского величества обретаются и оное всемилостивейше повелеть выдать со определения 736 году июня с 28 числа чтоб я мог з домашними моими безнужное пропитание иметь, а имеющихся на мне долги мог бы оплатить за что должен до смерти моей о высочайшем здравии вашего императорского величества бога молить, и впредь вашему императорскому величеству желаю и з детми моими служить.

об. л. 19.

Всемилоостивейшая государыня прошу вашего императорского величества о сем моем прошении милостивое решение учинить. Генваря дня 1742

году прошение писал города Курмыша купецкой человек Егор Андреев сын Протопопов.

К подлинной челобитной руке приложена по-армянски.

Под сим подписано тако.

1742 году 8 февраля по указу ея императорского величества по сему прошению рассмотрение и решение по указу учинить в коллегии иностранных дел в указной доке по генеральному регламенту.

У подлинной резолюции подписано тако,

Генерал Рекетмейстер Иван Дивов.

Полистар скрепил секретарь Федор Голубцов. Яков Пулков.

Подлинная челобитная подана в правительствующий Сенат при доношении ноября 18 дня 1742 году.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1739 — 1745 гг., д. № 3, лл. 17—19.

№ 37

(№ 36-ի բարգմանությունը)

1742 թ. ՀՈՒՆՎԱՐ. ՅՈՒՋՐԱՇԻ ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓՍԵՆՈՎԻ
ԽՆԴՐԱԳԻՐԸ ԵՂԻՋԱՎԵՏԱ ՊԵՏՐՈՎԵՍ. ԹՍԳՈՒՀՈՒՆՆԻ ԻՐ ԾԱՌԱՅՈՒՆ
ԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՌՈՃԻԿ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ամենապայծառափալը, հզորագույն, մեծ թագուհի կայսրուհի
Ելիզավիտա Պետրովնա, համառուսաստանյան ինքնակալուհի,
ամենաողորմած թագուհի:

Ազերսում է հայազգի յուզրաշի Գրիգոր Ստեփանովը, իսկ թե
ինչի մասին է իմ խնդրանքը, գրված է հետևյալ կետերում:

Անցյալում, 728 թվականին հայ եպիսկոպոս Մինաս վարդապետի հորդորանքով ևս դուրս եկա Լեհաստանից համառուսաստանյան կայսրության վրայով ձերդ կայսրական մեծության ծառայության գալու հայկական Սղնախ կոչվող ժողովատեղը, մի քանի զինվորականների հետ, որոնցից ինձ հետ էին քսաներկու մարդ, և իմ ամբողջ եռանդով ծառայում էի թուրքերի ու պարսիկների դեմ, իսկ 730 թվականին իմ մյուս եղբայրակիցների հետ Սղնախներից դուրս եկա նիզովոյ կորպուսը և ձերդ կայսրական մեծության իսկական ծառայության անցա, որտեղ մինչև այժմ առանց արատի գտնվում եմ:

2.

Եվ մինչև ինձ տարեկան դրույք որոշելը, ձեր կայսրական մեծության ոռճիկի փոխարեն, տրվում էր միայն սննդադրամ մինչև 1736 թվականի հունիսի 25-ը տարեկան յոթանասուներկու ուրլի և հացահատիկ քառասունչորս շետվերտ, ուսական կորեկ տասը շետվերտ, դրանից զատ ինձ մոտ գտնվող 5 հոգի շարքայիններին ոռճիկ էր տրվում դրամով և հացով:

3.

Իսկ հիշատակված 736 թվականին Աստրախանի նահանգական գրասենյակի կողմից ոռճիկի փոխարեն որոշվել է տալ միայն սննդադրամ 30-ական ուրլի, որով ևս ապրելով Աստրախանում իմ երեխաներով, ծառայողներով կերակրվել առանց պարտքի չէի կարող, ուստի ևս ծայրահեղ թշվառության հասա և մեծամեծ պարտքերի տակ ընկա:

4.

Իսկ 1739 թվականին ևս Աստրախանի նահանգային գրասենյակից անցագիր խնդրեցի Սանկտ-Պետերբուրգ մեկնելու ձերդ կայսրական մեծությանը խնդրելու իսկական արժանի ոռճիկի մասին, ինչպիսի դրույք իմ եղբայրակից մյուս յուզբաշիններն ևս ստանում, որպեսզի ինձ՝ ամենահպատակ հավատարիմ ծառայության համար՝ ձերդ կայսրական մեծության պայմանագրով կար-

գադրվի վճարել, որով կարողանայի իմ երեխաներով և ծառայողներով բավարար սնունդ ունենալ և պարտքերը մարել: Աստրախանի նահանգային գրասենյակը ինձ անցագիր չտալով, իմ այդ խնդրագիրն ուղարկեց Ղզլարի կայսրոսը, ուր ևս եղել էի 3 տարի:

5

Իսկ 740 թվականին, Ղզլարի բերդից վերագառնալով, դիմեցի Աստրախանի նահանգական գրասենյակ նահանգապետ իշխան Միխայիլ Միխայլովիչ Գոլիցինին և երկրորդ անգամ զեկուցազրով խնդրեցի Սանկտ-Պետերբուրգ մեկնելու, որի համար 741 թվականի մարտ ամսին Աստրախանի նահանգական գրասենյակից անցագիր տրվեց, որով ևս եկա Սանկտ-Պետերբուրգ ձերդ կայսրական մեծությանը խնդրելու նախկին արժանավոր իսկական ոռճիկի մասին, որի համար էլ խնդրագիր տվի Արտաքին գործերի պետական կոլեգիային նույն 741 թվականի հունիսին և իմ այդ խնդրագրով ինձ տվին միայն յոթանասունհինգ ուրլի սննդադրամ, իսկ իսկական ոռճիկի և իմ գործը վճռելու մասին մինչև այժմ չկարողացա ողորմած կարգադրություն ստանալ: Իմ այդ երկարատև թափառումների ժամանակ, իմ արժանավոր որոշակի դրույքային ոռճիկը Սանկտ-Պետերբուրգի Արտաքին գործերի պետական կոլեգիայի կողմից չվճարելու պատճառով, նույն Արտաքին գործերի կոլեգիայի տված 75 ուրլի դրամը այստեղ մնալու և ծախսերի համար՝ ևս իմ ծառայողների հետ ծախսեցի մեր սննդի վրա, բացի այդ սննդի և հացի համար ինձ վրա դիզվել է ահագին պարտք, որի հետևանքով ևս ընկել եմ ծայրահեղ թշվառության մեջ:

Եվ եթե ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրով կարգադրվի ինձ նշանակել ոռճիկ՝ համապատասխան ձերդ կայսրական մեծության ծառայության մեջ գտնվող մյուս մեր յուզբաշինների և ողորմածաբար հրամայվի այն վճարել սկսած 736 թվականի հունիսի 28-ից, ևս կարող կլինեի իմ ընտանիքով անկարիք սնունդ ունենալ և ինձ վրա ընկած պարտքերը վճարել, որի համար աստժո առաջ մինչև մահ աղոթարար կլինեի ձերդ կայսրական մեծության առողջության համար և այսուհետև ևս իմ զավակները հետ միասին ձերդ կայսրական մեծության ծառայել:

Ամենաողորմած թագուհի, ձերդ կայսրական մեծությանը խնդրում եմ իմ այս խնդրագրի վերաբերյալ վճիռ կայացնել: 1742 թվականի հունվար:

Խնդրագիրը գրել է Կուրմիշ քաղաքի բնակիչ Եգոր Անդրեև Պրոստոպոսովի որդին:

Իսկական աղերսագրին ձեռք է դրված հայերեն:

Սույնի տակ գրված է այսպես.

1742 թվականի փետրվարի 8-ին նորին կայսրական մեծու-
թյան հրամանագրով սույն խնդրագրի քննարկումը և որոշումը
կատարել Արտաքին գործերի կոլեգիայում հրամանագրային մատ-
յանում ըստ գլխավոր ղեկավարին:

Իսկական ղեկավարի տակ ստորագրված է այսպես.

Գեներալ ղեկավար Իվան Գրիգորով.

Պոլիստարը հաստատեց քարտուղար Ֆյոդոր Գոլուբցով.

Յակով Պոլկով.

Իսկական աղերսագիրը հանձնված է կառավարիչ սենատին

1742 թվականի նոյեմբերի 18-ի ղեկուցագրին կից:

№ 38

1742 г. 25 ФЕВРАЛЯ. ПРОПУСК, ВЫДАННЫЙ
ЮЗБАШИ ГРИГОРИЮ СТЕПАНОВУ ДЛЯ БЕС-
ПРЕПЯТСТВЕННОГО ВЫЕЗДА ИЗ ПЕТЕРБУР-
ГА В МОСКВУ

л. 20.

По указу ея величества государыни импера-
трицы Елисаветы Петровны самодержицы всерос-
сийской и протчая, и протчая, и протчая.

Объявитель сего армянской Юзбаша Григо-
рей Степанов и при нем служителей ево два чело-
века отправлены из Санкт Петербурга в Москву,
и по городам господам губернаторам и воеводам
а на заставах определенным по дороге от Санкт
Петербурга оною Юзбашу пропускать без задер-

жания, и во свидетельство того дан сей проезжей
указ, запечатаю государственной коллегии иност-
ранных дел, в Санктпетербурге февраля 25 дня
1742 года.

м. п.

Ассесор Василей Бакунин

Ассесор Михаил Собакин

номер 306.

записан марта 4 дня 1742 году.

Канцелярист Иван Артемьев.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сно-
шения России с Арменией, 1739 —
1745 гг., д. № 3, л. 20.

№ 39

(№ 38-ի քարգմանությունը)

1742 թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 25. ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՅՈՒՋԲԱՇԻ
ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓԱՆՈՎԻ ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ ՄՈՍԿՎԱ ԱՆԱՐԳԵԼ
ԳՆԱԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Հրամանագրով նորին մեծության թագուհի կայսրուհի Ելիզա-
վետա Պետրովնայի համառուսաստանյան ինքնակալուհու և այլն,
և այլն, և այլն:

Սույնը ներկայացնող հայ յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովը և
երկու մարդ նրա մոտ գտնվող ծառայողները Սանկտ-Պետերբուր-
գից ուղևորվում են Մոսկվա, և քաղաքներում պարոն նահանգա-
պետերին, իսկ ուղեկալներում վոյեվոդներին կարգադրվում է
Սանկտ-Պետերբուրգից ճանապարհին հիշյալ յուզբաշուն թողնել
անցնելու անարգել, և իբրև դրա վկայություն տրվում է սույն
անցման հրամանագիրը Արտաքին գործերի պետական կոլեգիա-
յի կնիքով, Սանկտ-Պետերբուրգում 1742 թվականի փետրվարի
25-ին:

Աստետր վասիլի Բակունին

Աստետր Միխայիլ Սորակին

Կ. տ.

№ 306

Գրված է 1742 թվականի մարտի 4-ին:

Գրագիր Իվան Արտեմև

1742 г. ФЕВРАЛЬ. ВЫПИСКА О ЖАЛОВАНИИ
АРМЯНСКИХ ЮЗБАШЕЙ ГРИГОРИЯ СТЕПА-
НА, ТАРХАНА И БАГИ

ЭКСТРАКТ О АРМЯНСКОМ ЮЗ БАШЕ ГРИГОРЬЕ СТЕПАНОВЕ

л. 33.

В 1741 году октября 31 дня в бывшей тогда кабинет от коллегии иностранных дел подан доклад а в нем написано.

1.

И бывших в Персии в службе и в протекции ея императорского величества армянских Юзбашей, давано было жалованья, одному Тархану по 1000 рублей другому Баги по 360 руб. третьему Григорью Степанову по 72 рубля, а при возвращении из Персии российских войск перешли и они Юзбаши в российскую сторону, и живут при Кизляре.

2.

В 1736 году в кабинете по докладу коллегии иностранных дел определено тем трем юз башам
об. л. 33. жалованья первому Тархану (которому в Персии во время службы давано по 1000 руб.) по 200 руб. другому Баги, которому давано по 360 руб. по 120, третьему Григорью Степанову которому давано в Персии по 72 руб. по 30 руб.

3.

А в 1739 году из тех армянских Юзбашей, второй Баги бил челом, что ему пред Юз башею Тарханом жалованья меньше учинено, и чтоб ему прибавить, и с 1736 году оное выдать.

И потому ево челобитью в кабинет подан был из коллегии иностранных дел вторичной доклад, что за определением в кабинете оному юз баше Баги годового жалованья прибавить коллегия не может, а приемлет смелость челобитную ево Юз баша Баги взнестъ при помянутом докладе для учинения по оной резолюции, притом же представлено коллегии мнение, чтоб ему юз баше Баги годового жалованья 120 рублей прибавить 80 руб. и тое прибавку давать ему из суммы коллегии иностранных дел и с 1736 году выдать.

л. 34.

5.

И потому представлению в кабинете той коллегии иностранных дел мнение апробовано и конфирмовано, и прибавочное ему жалованье ис коллегии дается.

6.

Ныне из тех же армянских юзбашей еще третьей Григорей Степанов бьет челом что ему пред протчими вышеозначенными Юзбашами Тарханом и Баги жалованье меньше учинено, которым никак он з домашними пропитаться не может, чтоб и ему учинить оклад против ево братьям и с 1736 году выдать.

об. л. 34.

И понеже за вышепредставленным определением в кабинете коллегии оному Юз баше Григорью Степанову годового окладу прибавить не может, а по неотступному ево прошению примет смелость поданную ево Юзбаша Григорья Степанова челобитную взнести в кабинет с требованием указа, а по мнению коллегии иностранных дел по докучному ево Юзбаша Григорья Степанова челобитию, когда уже второму Баги прибавлено, необходимо надобно прибавить и сему к 30 руб. 70 руб. и тое прибавку давать ему из суммы Коллегии иностранных дел, и выдать с 1736 году, а что ему Григорью Степанову оклад меньше других двух учинить, и то для того, что и во время бывшей их службы в Персии оклад ему Степанову был гораздо тех обоих меньше.

Протчее передается в соизволение.

И повышеписанному докладу никакой резолюции до ныне не учинено.

А сего 1742 года генваря 30 дня отдана из кабинета ея императорскаго величества в правительствующий сенат к рекетмейстерским делам вышепоказанного Юзбаша Григорья Степанова

л. 35. челобитная которая от рекетмейстерских дел при-
слана в Коллегию иностранных дел, а во оной челобитной просит дабы указом ея императорскаго величества повелено было определить ему жалованье против протчих юзбашей обретающихся в службе ея императорскаго величества и оное б повелено было выдать со определения 1736 году июня с 28 числа, чтоб он мог з домашними своими без нужное пропитание иметь, а имеющиеся на нем долги оплатить.

л. 36. Под тою челобитною подписано следующее.

1742 года 8 февраля, по указу ея императорскаго величества по сему прошению рассмотрение и решение по указом учинить в коллегии иностран-

ных дел в указной срок по генеральному регламенту.

И подписано тако;

Генерал рекетмейстер
Иван Дивов
Яков Пилсков

Регистратор Александр Алексеев

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1739 — 1745 гг., д. № 3, лл. 33—36.

№ 41

(№ 40-ի քարգմանությունը)

1742 թ. ֆեբրվար. քսգվսթբ շս. Յ ՅՈՒԶԲԱՇԻՆՆԵՐ ԳԻՐԻԳՈՐ ԱՏԵՓԱՆՈՎԻ, ԹԱՐԽԱՆԻ ԵՎ ԲԱՂՈՒ ՌՈՃԻԿՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Ք Ա Ղ Վ Ա Ս Ք

Շայ յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի մասին

1741 թվականի հոկտեմբերի 31-ին այն ժամանակվա կաբինետին տրվել է Արտաքին գործերի կոլեգիայից ղեկուցագիր, որտեղ գրված է:

1.

Պարսկաստանում ծառայության մեջ և նորին կայսերական մեծության հովանավորության տակ գտնվող Տայ յուզբաշիներին տրվելիս է եղել ոռճիկ՝ Թարխանին 1000 ոռբլի, Բաղուն՝ 360, Գրիգոր Ստեփանովին՝ 72, իսկ ոռսական գորբերը պարսկաստանից վերադառնալիս նրանք՝ յուզբաշիները ևս անցել են Ռուսաստան և ապրում են Ղզլարում:

2.

1736 թվականին Արտաքին գործերի կոլեգիայի ղեկուցման հիման վրա կաբինետում այդ երեք յուզբաշիներին սահմանվել է

ռոճիկ: Քարխանին (որին Պարսկաստանում ծառայութեան ժամանակ տրվելիս է եղել 1000 ուրբ.)՝ 200 ուրբի, Բաղին (որին տրվելիս է եղել 360 ուրբի)՝ 120 ուրբի, Գրիգոր Ստեփանովին (որին Պարսկաստանում տրվելիս է եղել 72 ուրբի)՝ 30 ուրբի:

3.

1739 թվականին այդ երեք հայ յուզբաշիններից երկրորդը՝ Բաղին աղերսագիր է ներկայացրել, որ իրեն յուզբաշի Քարխանին համեմատութեամբ ռոճիկ քիչ է նշանակվել, և որ իր ռոճիկն ավելացվի և վճարվի սկսած 1736 թվականից:

4.

Եվ նրա այդ աղերսագրի առթիվ Արտաքին գործերի կոլեգիայից կաբինետին երկրորդ անգամ ղեկուցագիր է ներկայացվել, որ կաբինետի կողմից սահմանելու պատճառով կոլեգիան չի կարող յուզբաշի Բաղու տարեկան ռոճիկն ավելացնել, այլ համարձակութուն է վերցնում նրա՝ յուզբաշի Բաղու աղերսագիրը մըտցընել հիշյալ ղեկուցագրի հետ, նրա վերաբերյալ կարգադրություն անելու համար, ընդ որում ներկայացված է կոլեգիայի կարծիքը, որ յուզբաշի Բաղու տարեկան 120 ուրբի ռոճիկին ավելացնել 30 ուրբի և այդ հավելումը նրան տալ Արտաքին գործերի կոլեգիայից և վճարել սկսած 1736 թվականից:

5.

Եվ այդ ղեկուցագրի հիման վրա Արտաքին գործերի կոլեգիայի կարծիքը կաբինետում քննարկվել և վավերացվել է, և նրան հավելյալ ռոճիկը տրվում է կոլեգիայից:

6.

Այժմ նույն հայ յուզբաշիներից երրորդը ևս՝ Գրիգոր Ստեփանովը աղերսում է, որ իրեն վերոհիշյալ մյուս յուզբաշիներին՝ Քարխանին և Բաղու համեմատութեամբ ռոճիկ քիչ է որոշված, որ դրանով նա իր ընտանիքով սնվել չի կարող, որպեսզի իրեն չը հղբայրակիցների համեմատութեամբ զրույթ նշանակվի և վճարվի սկսած 1736 թվականից:

7.

Եվ որովհետև կաբինետի վերոհիշյալ որոշման պատճառով կոլեգիան չի կարող յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի տարեկան զրույթն ավելացնել, նրա անընդհատ խնդրագրերի պատճառով համարձակվում է յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի աղերսագիրը մըտցընել կաբինետ, որպեսզի հրամանագիր տրվի, իսկ նրա՝ յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի բազմիցս կրկնվող աղերսագրերի վերաբերյալ, Արտաքին գործերի կոլեգիայի կարծիքով, երբ երկրորդին՝ Բաղուն արդեն ավելացված է, անհրաժեշտաբար պետք է ավելացնել նաև սրան, 30-ին 70 ուրբի և այդ հավելումը տալ Արտաքին գործերի կոլեգիայից և վճարել սկսած 1736 թվականից, իսկ Գրիգոր Ստեփանովի զրույթը մյուսներից պակաս նշանակել այն պատճառով, որ Պարսկաստանում նրանց ծառայելու ժամանակ Ստեփանովի զրույթը շատ ավելի պակաս է եղել մյուս երկուսից: Մնացածը հանձնվում է տնօրինութեան:

Վերոհիշյալ ղեկուցագրի մասին մինչև այժմ ոչ մի կարգադրություն չի արված:

Իսկ սույն 1742 թվականի հունվարի 30-ին վերոհիշյալ Գրիգոր Ստեփանովի աղերսագիրը նորին կայսրական մեծութեան կաբինետից հանձնված է կառավարիչ սենատ ռեկեամեյստերական գործերի գծով, իսկ ռեկեամեյստերական գործերից ուղարկված է Արտաքին գործերի կոլեգիա: Այդ աղերսագրում խնդրվում է, որ նորին կայսրական մեծութեան հրամանագրով կարգադրվի նրան ռոճիկ սահմանել մյուս յուզբաշիների համեմատութեամբ և կարգադրվի այն վճարելու սկսած 1736 թվականի հունիսի 28-ից, որպեսզի նա իր ընտանիքով կարողանա ապրել և իր պարտքերը վճարել:

Այդ աղերսագրի տակ մակագրված է հետևյալը.

1742 թվականի փետրվարի 8-ին, նորին կայսրական մեծութեան հրամանագրով այս խնդրագրի քննարկումը և վճիռը ըստ հրամանագրի կայացնել Արտաքին գործերի կոլեգիայում հրամանագրային ժամկետում ըստ գերագույն ռեզլամենտի:

Եվ ստորագրված է այսպես՝

Գեներալ ռեկեամեյստեր Իվան Դիլով

3ակով Պիլսկով

Մատենավար Ալեքսանդր Ալեքսեև

**1742 г. ФЕВРАЛЬ. ПРОШЕНИЕ ПОЛКОВНИКА
ГРИГОРИЯ СТЕПАНОВА ИМПЕРАТРИЦЕ
ЕЛИЗАВЕТЕ ПЕТРОВНЕ ОБ ОТПУЩЕНИИ
ДЕНЕГ ДЛЯ ПОКРЫТИЯ ДОЛГОВ И ВОЗ-
ВРАЩЕНИЯ ИЗ ПЕТЕРБУРГА В АСТРАХАНЬ.**

Всепресветлейшая державнейшая великая государыня императрица Елисавета Петровна самодержица всероссийская государыня всемило- стивейшая.

Бьет челом армянской полковник Григорей Степанов а о чем мое челобитье тому следуют пункты.

1.

В прошлом 741 году в мае месяце приехал я именованный из Астрахани в Санкт Петербург о прозбе неполученном своем заслуженном денеж- наго жалованья за прошедшие годы и подано от меня прошение в государственную иностранную коллегию и по оному моему прошению решения от иностранной коллегии не получил а по сила вашего императорского величества указу иностранная коллегия имеет отсутствием в Москву.

Подпись на армянском языке.

2.

А по указу вашего императорского величества опубликованного из правительствующаго Сената указом в народе велено за дальними справками нерешенных челобитчиковых дел ехать бы в Москву:

Подпись на армянском языке.

л. 37.

Ныне за именованны за таким моим делом продолжаясь и не имею себе служителями моими от такого продолжительного времени уже пропитания и за квартиру постоялова заплатить стало нечем и тому жь имеющагося на мне долгу взятых мною у купцов в Питербурхе денег восемьдесят рублей и заплатить стало нечем а показанные купцы за неотдачу мною денег не могут меня именованного из Санкт Пятербурха вон выпустить.

Подпись на армянском языке.

4.

об. л. 37.

И дабы высочайшим нашего императорского величества повелено было указом выдать мне именованному от иностранной коллегии под росписку в зачет до решения моего дела на отплату долгов и на отдачу постоялова за квартиру сто пятьдесят рублей а да Москвы для съезду четырех лошади прогоны ис харчевыми мнужд и служителями моими от Санктпитебургга о пропуске по заставам дать как на меня так и при нем два человека служителя от иностранной Коллегии пашпорт.

Подпись на армянском языке.

Всемилоствивейшая государыня прошу вашего императорского величества о чем моем челобитье милостивое решение учинить февраля дня 1742 году к поданию надлежит в государственную иностранную коллегию прошение писал города Куртыша посадцкой человек Егор Протопопов.

Подпись на армянском языке.

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сно- шения России с Арменией 1739 — 1745 гг., д. № 3, л. 37.

(№ 42-ի բարգմանությունը)

1742 թ. ՓԵՏՐՎԱՐ. ԳԵՂԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓԱՆՈՎԻ ԽՆԴՐԱԳԻՐԷ:
ԿԱՅՐՈՒՂԻ ԵՒԻԶԱՎԵՏԱ ՊԵՏՐՈՎՆԱՅԻՆ ԻՐ ՊԱՐՏՔԵՐԸ
ՄԱՐԵԼՈՒ ԵՎ ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԳԻՑ ԱՍՏՐԱԽԱՆ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼՈՒ
ՀԱՄԱՐ ԳՐԱՄ ՏԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ամենապայծառափայլ հզորագույն մեծ թագուհի կայսրուհի
Շլիզավետա Պետրովնա համառուսաստանյան ինքնակալուհի ամե-
նաողորմած թագուհի:

Աղերսում է հայ գնդապետ Գրիգոր Ստեփանովը. իսկ ինչի
մասին է իմ աղերսանքը այդ գրված է հետևյալ կետերում:

1.

Ես՝ վերոհիշյալս անցյալ 741 թվականի մայիս ամսին Աստ-
րախանից եկա Սանկտ-Պետերբուրգ անցած տարիների իմ շատա-
ցած արժանի զրամական ուճիկի համար և խնդրագիր ներկայաց-
րի Արտաքին գործերի պետական կոլեգիային և իմ այդ խընդ-
րագրի վերաբերյալ Արտաքին կոլեգիայից վճիռ շատացա, իսկ
ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրով Արտաքին կոլեգիան
փոխադրվել է Մոսկվա:

Ստորագրությունը հայերեն

2.

Իսկ ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրի համաձայն
կառավարիչ սենատը հրամանագիր է հրապարակել, որ չվճուված
գիմումների մասին ժողովրդին հայտնել հետագա տեղեկանքներ
ստանալու համար մեկնել Մոսկվա:

Ստորագրությունը հայերեն

3.

Այժմ վերոհիշյալ իմ գործը շարունակվում է և ինձ ու իմ
ժառանգողների համար, այդպիսի տեսական ժամանակի պատճա-

ռով, սննդի միջոց չունեմ և պանդոկի բնակարանի համար վճա-
րելու ոչինչ չունեմ, դրա հետ միասին Պետերբուրգում վաճառա-
կաններից վերցրած ութսուն ուրլի պարտքս վճարելու միջոց
չունեմ, իսկ հիշյալ վաճառականները պարտքս չվճարելու պատ-
ճառով չեն կարող ինձ Սանկտ-Պետերբուրգից դուրս թողնել:

Ստորագրությունը հայերեն

4.

Եվ որպեսզի ձերդ կայսրական մեծության բարձրագույն հրա-
մանագրով կարգադրվի Արտաքին կոլեգիայից, իմ ստորագրու-
թյամբ, ինձ դրամ տրվի, մինչև իմ գործի վճուվելը, պարտքերս
և պանդոկի բնակարանի վարձը վճարելու համար՝ հարյուր հի-
սուն ութլի և մինչև Մոսկվա հասնելու շոք ձիու ուղեգրամը ինչ-
պես և ինձ ու իմ ծառայողների պարենադրամը սկսած Սանկտ-
Պետերբուրգից, ինչպես ինձ, այնպես էլ ինձ սպասարկող երկու
մարդկանց համար Արտաքին գործերի կոլեգիայից ուղեկալներից
թողնելու անցագիր տալ:

Ստորագրությունը հայերեն

Ամենաողորմած թագուհի խնդրում եմ ձերդ կայսրական մե-
ծությանը իմ աղերսագրի վերաբերյալ սղորմած վճիռ կայացնել:
1742 թվականի փետրվար:

Ենթակա է ներկայացվելու Արտաքին գործերի պետական
կոլեգիային: Խնդրագիրը գրեց Կուրսիչ քաղաքի բնակիչ Եգոր
Պրոտոպոպովը:

Ստորագրությունը հայերեն

1742 г. МАЙ. ПРОШЕНИЕ АРМЯНСКИХ ЮЗБАШЕЙ ТАРХАНА ИСАХАНОВА, АТЛУХАНА АВАНОВА, БАГИ ВАСИЛЬЕВА И ГРИГОРИЯ СТЕПАНОВА О НАЗНАЧЕНИИ СООТВЕТСТВУЮЩЕГО ЖАЛОВАНИЯ ЗА ИХ ПРЕДАННУЮ СЛУЖБУ В БОРЬБЕ ПРОТИВ ПЕРСОВ И ТУРОК.

Копия.

л. 38.

Всепресветлейшая державнейшая великая государыня императрица Елисавета Петровна самодержица всероссийская, гсударыня всемилостивейшая.

Бьет челом армянской нации сигнатцкие Юзбаши Тархан Исаханов, Атлухан Аванов, Багии Васильев, Григорей Степанов а в чем наше прошение тому следуют пункты.

1.

В прошлых 723-м и в 726 годах по указу блаженные и вечнодостоинныя памяти любовнейших вашего императорского величества родителей государя первого императора Петра Алексеевича И ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕЙ ГОСУДАРЫНИ императрицы Екатерины Алексеевны по всемилостивейшим собственным ручки и печати грамотам к армянскому народу прислано с армянином Иваном Карапетом с отверстою грамотою и собственным словесным приказом с которой при сем приобщена копия которым без опасения под протекцию вашего императорского величества шлиб охотно и объявлялиб всякие свои поступки к воинским оружию об измены.

2.

А в прошлом же 1722 году пришествием блаженные ж и вечнодостоинныя памяти Государя Перваго императора Петра Алексеевича в низовой корпус Каспитцкием морем и сухим путем с войск своим под персидской город Дербент, тогда мы армянского народ радостно веры христианского закона а российского войска вступлению против неприятелей известие получа оставя отечество свои и имевшие дома и пожиты и пошли головами своими возложа волю всемогущаго бога и всемилостивейшаго государя Перваго Императора Петра Алексеевича пришел и вступили в службу вашего императорского величества ревностно и были на всех огненных и ручных против персидского и турецкого государства а лезгинскаго владения войск их неприятельских баталиях неукрывая животы своего верно и беспорочно, по которой нашей службе известны при армии российского войска в бытность тамо господин генерал и кавалер фельтмаршал князь Василей Володимирович Долгоруков, и господа генералы и кавалеры Румянцов, Матюшкин и Левашов, к томуж иностранных дел государственная коллегия.

3.

А по природе и по поступке, нашей как всемогущему богу и вашему императорскому величеству верной службы знатны и противны стали государствам и владениям других войск их неприятельским татарам почему ныне уже и сопчаться нам не можно понеже находимся и до днесь в службе вашего императорского величества с фамилиями своими мы.

А с прошлого 1728 году в бытность в низовом корпусе господина генерала и кавалера Александра Румянцева по всемилостивейшим вашего императорского величества указам получали мы харчевых как на себя так и на команды свои редовым по росписям списку.

А по замирении вашего императорского величества с Персиею тогда по выступлении из Персидских городов и прибывших в новопостроенную бывшую крепость святого креста Насула господин генерал и кавалер Василей Левашов командою российского войска при том же и мы именованные командами своими тогда по разобиранию оных господинам генералом Левашевым отобрав от нас команды нашей войска армянского народа и обратнo персидскому послу и с нами отдан в руки якобы по сила присланного вашего императорского величества указу и не дал нам заслуженного харчового жалованья ни едином а признав мы по своей верной службе вашему императорскому величеству а Персии не без зависти в обидех нехотя к ним на поругание итти обратнo и дали мы от себя показанному персидскому послу откупу напраснаго всякой за себя довольное число и остави отечество пришли в подданство вашего императорского величества в Российскую империум по которому надобнесь с фамилиями своими при Астрахани службою находимся а ежели впредь паче чаяния вашего императорского величества указом в службу повелите то со всею нашею фамилиею готовы ревностью вступить как предком блаженныя и вечнодостоинныя памяти любезнейшим вашего императорского величества родите-

лем служили так и вашему императорскому величеству вернoдолженствуем и ныне.

И дабы высочайшим вашего императорского величества милостивым указом повелено было для многолетнего вашего императорского величества здравия и для торжественной радости и благополучнаго государствования, а для нашей показанной верной и беспорочной службы всемилостивейше определить нас в службу вашего императорского величества по прежнему как блаженныя и вечнодостоинныя памяти, любезнейшим нашего императорского величества родителем с командами своими армянского народа служили так и ныне пожаловать милостивою под полнительной вашего императорского величества указ для наведенных командиров наших дать и быть бы нам при высокоставной армии вашего императорского величества особлимым армянским войском куды вашего императорского величества указом повелено будет а по всемилостивейшему вашего императорского величества указу наградить нас чем вашего императорского величества высокомонаршескою милостию господь бог по сердцу возвестит

об. л. 39. за что за вседражайшее вашего императорского величества здравие долженствуем с фамилиями нашими вечно бога молить а в поданстве вашему императорскому величеству верно служить.

Всемилоостивейшая государыня просим вашего императорского величества о сем нашем челобитье милостивое решение учинить, мая дня 1742 году, Прошение писал города Курмыша посадской человек Егор Андреев сын Протопопов.

К подлинной челобитной под армянски руки приложены.

Антип Нагилин

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сношения России с Арменией, 1739 — 1745 гг., д. № 3, лл. 38—39.

(№ 44-ի քարգմանությունը)

1742 թ. ԽՄՅԻՍ. ՀԱՅ ՅՈՒՉԲԱՇԻՆԵՐ ԹԱՐԻԱՆԻ, ԲԱՂԻԻ, ԱՔԼՈՒԻՆԱՆԻ ԵՎ ԳՐԻԳՈՐԻ ԽՆԳՐԱԳԻՐԸ ԵՒԻՉԱՎԵՏԱ ՊԵՏՐՈՎՆԱՅԻՆ ԻՐԵՆՅ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՌՈՃԻԿ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ամենապայծառափայլ հզորագույն մեծ թագուհի կայսրուհի Ելիզավետա Պետրովնա համառուսաստանյան ինքնակալուհի, ամենաողորմած թագուհի:

Աղերսում են հայազգի սղնախցի լուզբաշիններ Թարխան Իսախանովը, Աթլուխան Ավանովը, Բաղի Վասիլևը, Գրիգոր Ստեփանովը, իսկ ինչի մասին ենք խնդրում, գրված է հետևյալ կետերում:

1.

Անցյալում, 723 և 726 թվականներին երանելի և հավիտյան երջանկահաճատակ ձերդ կայսրական մեծության սիրելի ծնողների՝ թագավոր կայսր Պյոտր Ալեքսեևիչ I-ի և ամենաողորմած թագուհի կայսրուհի Եկատերինա Ալեքսեևնայի հրամանագրով հայազգի Իվան Կարապետի հետ իրենց սեփական ստորագրությամբ և կնիքով հրովարտակներ էին ուղարկվել հայ ժողովրդին և բաց հրովարտակով և սեփական բանավոր հրամանով, որի պատճենը կցվում է սույնին (կոչ արվում), որ առանց երկյուղի, հաճությամբ անցնենք ձերդ կայսրական մեծության հովանավորության տակ և հաղորդենք մեր բոլոր գործողությունների և ուղղակիան ուժի մասին:

2.

Իսկ երբ 1722 թվականին երանելի և հավիտյան երջանկահաճատակ թագավոր կայսր Պյոտր Ալեքսեևիչ I-ի նիզովոյ կորպուսը Կասպից ծովով և ցամաքային ճանապարհով եկավ պարսից Դերբենտ քաղաքի տակ, այդ ժամանակ մենք, քրիստոնյա հավատի հայ ժողովուրդը, ուրախությամբ լուր ստանալով թշնամու դեմ ուսաստանյան զորքի մեջ մտնելու վերաբերյալ, թողինք մեր հայրենիքը, տներն ու ունեցվածքը և գնացինք գլուխներս հանձնելու ամենազորաստծուն և ամենաողորմած թագավոր կայսր Պյոտր Ալեքսեևիչ I-ին, եկանք և ոգևորությամբ ծառայության մտանք ձերդ կայսրական մեծությանը և եղանք բոլոր հրային ու ձեռքի մարտերում պարսկական և թուրքական պետությունների և լեզգիների թշնամական զոր-

քերի դեմ, շխնայելով մեր կյանքը, մնալով հավատարիմ և առանց արատի: Մեր այդ ծառայության մասին գիտեն այդ ժամանակ ուսական զորքերի բանակում եղող պարոն գեներալ և կավալեր ֆելդմարշալ իշխան Վասիլի Վլադիմիրովիչ Գոլգորուկովը և պարոն գեներալներ և կավալերներ Ռոմյանցևը, Մատյոշկինը, Լեվաշովը, ինչպես և Արտաքին գործերի պետական կոլեգիան:

3.

Իսկ մեր բնավորության և գործողության, ինչպես և աստծուն և ձերդ կայսրական մեծությանը հավատարիմ ծառայության մասին հայտնի են դարձել մյուս պետություններին և նրանց զորքերին, թշնամի թաթարներին, ահա թե ինչու մենք վերադառնալ չենք կարող, քանի որ մինչև օրս մենք մեր ընտանիքներով գտնվում ենք ձերդ կայսրական մեծության ծառայության մեջ:

4.

Իսկ անցյալ 1728 թվականից, երբ գտնվում էինք գեներալ և ֆլավալեր Ալեքսանդր Ռոմյանցևի նիզովոյ կորպուսում, ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրով մենք սննդադրամ ստացանք ինչպես մեզ, այնպես էլ մեր հրամանատարության տակ եղող շարքայինների համար ըստ ցուցակի:

5.

Իսկ երբ ձերդ կայսրական մեծությունը հաշտություն կնքեց Պարսկաստանի հետ, այդ ժամանակ պարոն գեներալ և կավալեր Վասիլի Լեվաշովը ուսական զորքերով դուրս եկավ պարսկական քաղաքներից և գնաց Նասուլի նոր կառուցված Սուրբ Իսաչի բերդը: Նրա հետ էինք մենք՝ վերոհիշյալներս մեր խմբերով, այդ ժամանակ: Լեվաշովը զրանք լուծարքի ենթարկեց և մեզանից վերցնելով հայ ժողովրդից կազմված խմբերը և մեզ հետ միասին հանձնեց պարսկական հյուպատոսի ձեռքը, իբր թե ձերդ կայսրական մեծության հրամանագրի ուժով, և մեզնից ոչ մեկին չարկեց հասանելիք սննդադրամներ, իսկ մենք, մեզ համարելով ձերդ կայսրական մեծության ծառայության մեջ և Պարսկաստանից վնասներ կրած լինելով, չցանկացանք վերադառնալ հալածանքների կոնու, մենք մեր կողմից

պարսկական հիշյալ հյուպատոսին յուրաքանչյուրս մեզ համար
զգալի կաշառք տվինք և թողնելով մեր հայրենիքը եկանք Ռուսաս-
տան ձերդ կայսրական մեծութեան հպատակութեան և այժմ մեր
ընտանիքներով Աստրախանում ենք գտնվում ծառայութեան, իսկ
էթե հետագայում ևս ձերդ կայսրական մեծութեան հրամանագրով
հրամայեք ծառայել, ապա ամբողջ ընտանիքով պատրաստ ենք
ոգևորութեամբ ծառայութեան մտնել, ինչպես երանելի և հավիտյան
երջանկահիշատակ ձերդ կայսրական մեծութեան ծնողներին էինք
ծառայում, այնպես էլ այժմ ձերդ կայսրական մեծութեանը պարտա-
վոր կլինենք հավատարիմ ծառայելու:

Եվ որպեսզի ձերդ կայսրական մեծութեան ողորմած հրամա-
նագրով հանուն ձերդ կայսրական մեծութեան երկարատև կյանքի,
երջանկութեան և բարեհաջող թագավորութեան, ի նշան մեր ցուցա-
բերած հավատարիմ և առանց արատի ծառայութեան, մեզ նշանա-
կել ձերդ կայսրական մեծութեան ծառայութեան: Առաջվա պես,
ինչպես մեր հայ ժողովրդի զորքերով ծառայում էինք երանելի և
երջանկահիշատակ ձերդ կայսրական մեծութեան սիրելի ծնողներին,
այժմ ևս, ձերդ կայսրական մեծութեան հրամանագրով, հատուկ
հայկական զորքով մենք կլինենք ձերդ կայսրական մեծութեան մե-
ծափառ բանակում, այնտեղ, ուր որ ձերդ կայսրական մեծութեան
հրամանագրով կհրամայվի: Խնդրում ենք ձերդ կայսերական մե-
ծութեան ամենաողորմած հրամանագրով մեզ պարգևատրել բարձր
արքայական ողորմածութեամբ, որի համար տեր աստվածը ըստ
ամենայնի կհատուցի և մենք մեր ընտանիքներով հավիտյան կա-
զոթենք ձերդ կայսրական մեծութեան կյանքի համար և հավատարիմ
հպատակութեամբ կծառայենք ձերդ կայսրական մեծութեանը:

Ամենաողորմած թագուհի, խնդրում ենք ձերդ կայսրական մե-
ծութեանը մեր այս ազերսագրի վերաբերյալ ողորմած վճիռ կայաց-
նել:

1742 թ. մայիս:

Խնդրագիրը գրել է Կուրմիշ քաղաքի բնակիչ Անդրեյի որդի
Նզար Պրոտոպոպովը:

Իսկական ազերսագրի տակ ստորագրված են հայերեն:

Անտիպ Կագիլի

1742 г. 16 ИЮЛЯ. РАСПОРЯЖЕНИЕ ПРАВИ-
ТЕЛЬСТВУЮЩЕГО СЕНАТА О ВЫЯВЛЕНИИ
ДАННЫХ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРЕЖНЕЙ СЛУЖ-
БЫ АРМЯНСКИХ ЮЗБАШЕЙ ТАРХАНА
ИСАХАНОВА И ДРУГИХ

л. 40.

Указ ея императорскаго величества самодержицы
всероссийской из правительствующаго сената кол-
легии иностранных дел, по указу ея императорска-
го величества правительствующий сенат по чело-
битной армянской нации Сигнатских Юзбашей
Тархана Исаханова с товарищи о принятии их в
службу ея императорскаго величества приказали
против того челобитья (с которого при сем сооб-
щается копия) о прежней их службе и о протчем
из Коллегии иностранных дел подать известие и
коллегии иностранных дел учинить о том по сему
императорскаго величества указ.

Июля 16 дня 1742 году.

№ 4076

Обер-секретарь
Дмитрий Невежин

У сего указа ея императорскаго ве-
личества печать

Печатаны Федор М. п.

Исаханова с товарищи

Канцелярист Антип Нагилин

Архив ВПР МИД СССР, ф. Сно-
шения России с Арменией, 1739 —
1745 гг., д. № 3, л. 40.

(№ 46-ի բարգմանությունը)

1742 թ. ՀՈՒՒԻՍԻ 16. ՍԵՆԱՏԻ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱ-
ՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՂԵԳԻԱՅԻՆ ՀԱՅ ՅՈՒԶԲԱՇԻՆՆԵՐԻ ԱՆՅՅԱԼԻ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՏԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Նորին կայսրական մեծության համառուսաստանյան ինքնակա-
յուն հրամանագիրը՝ կառավարիչ սենատից Արտաքին գործերի
կոլեգիային:

Նորին կայսրական մեծության հրամանագրով կառավարիչ սե-
նատը հրամայում է Սղնախի հայազգի չուզարշներ Թարխան
Իսախանովի և նրա ընկերների աղերսագրի վերաբերյալ՝ նրանց
նորին կայսրական մեծության ծառայության ընդունելու մասին
Արտաքին գործերի կոլեգիայից տեղեկություններ հաղորդել նրանց
նախկին ծառայության վերաբերյալ և Արտաքին գործերի կոլեգիա-
յի կողմից նորին կայսրական մեծության հրամանագիր կազմել:

1742 թվականի հուլիսի 16. № 4076.

Օրեր-սկզբուտար
Գմիտրի Նեվեթին

Կ. տ.

Սույն հրամանագիրը կնքված է նորին
կայսրական մեծության կնիքով

Կնքված է Ֆեոդոր.

Գրվանապետ Անտիպ Նագիրին

Իսխանովը ընկերների հետ.

1744 г. 27 НОЯБРЯ. РАСПОРЯЖЕНИЕ ПРАВИ-
ТЕЛЬСТВУЮЩЕГО СЕНАТА О НАЗНАЧЕНИИ
ЖАЛОВАНИЯ ЮЗБАШИ ГРИГОРИЯ
СТЕПАНОВА

УКАЗ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА САМОДЕРЖИЦЫ
ВСЕРОССИЙСКОЙ И ИЗ ПРАВИТЕЛЬСТВУЮЩАГО СЕНАТА,
КОЛЛЕГИИ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ

По указу ея императорского величества пра-
вительствующий сенат по челобитью армянской

нации поручика Григорья Степанова которым
объявлял в 728 году призван он из Польши с ко-
мандою своею в службу ея императорского вели-
чества и по указу коллегии иностранных дел от-
правлен был и с командою своею в армянские
сагнаки к армянскому народу и служил в ранге
полковника против турок и персиян и определено
было ему кормовых денег по семидесять по два
рубля да хлеба печеного муки по сороку по четы-
ре четверти пшена русского по двенадцати руб. а
при заключении мирного трактата отдан с прот-
чим Юзбаши персицкому послу от которого чрез
приятелей своих откупился и пришел паки в под-
данство ея императорского величества и был в
Астрахани и в 736 году из Юзбашей Тархан Иса-
ханов из Астрахани прибыв в Санктпитебург
поданною своею челобитною просил о принятии в
службе и о определении жалованья в том числе и
ево Степанова в небытность ево написал Юзба-
шею по которому прошению как он Тарханов з
другими так и он Степанов в службу приняты и
жалованьи ему определено только по тридцати
об. л. 103 рублев, а по прошению ево в 741 году от коллегии
и иностранных дел представлено в бывшей кабинет
чтоб ему Степанову прибавить еще по семидесять
рублев и выдать с 736 году также как того приба-
вочного с 736 году так и прежде определенного с
742 году и поныне не получал и от волокиты де и
продолжения в чужестранство пришел в немалое
разорение а в 743-м году в июле месяце по указу
военной коллегии определен ханской сын Атлухан
подполковником з жалованьем по шести сот руб-
лев да матере ево по сту по пятидесять рублей
Тархан Юзбаша мазором жалованьем по тысяче
рублев Баги юзбаша капитаном з жалованьем по
триста по шездесят рублей а он де Степанов из

л. 104.

полковников только поручиком з жалованьем по семидесять по два рубли которым де жалованьем себя и домовичех пропитать не может, и просит чтоб для многолетнего ея императорскаго величества здравии и благополучного государствования и ради все конечно ево скудности за верные ево службы и понесение убытки определить ево прежним полковничьем рангом з жалованьем против ево братьи потому рангу также и неданное с 736 году выдать, а подправке в правительствующем сенате в 742 году декабря 3 дня по доношению военной коллегии при котором с сообщенной из коллегии иностранных дел в ту коллегию выписки приложена копия армянского шквадрона о генерале маэоре Лазаре Аржакове и грузинского шквадрона о подполковнике Рафаиле Кузанове и протчих бывших в низовом корпусе в службе и протекции ея императорскаго величества, и в том доношении объявлено что по мнению де той коллегии по нынешним обстоятельствам для их там надобности надлежит нам армянам и грузинцам жалованье давать прежнее почему они до 736 году получали а ундер офицером и рядовым и другим нижним чинам тем кои прежде действительно в России служили и ныне служат против окладов астраханского гарнизона драгунского полку и пропитанием и фуражом из доходов штабс канторы и подполковник Рафаиль Кузанов за снабжение собранного грузинского и армянского народа шквадрона кроме денежного жалованья и провианта собственных ево коштов и сверх того на сто человек за понтроку гренадерских шапок се-

об. л. 104 ребренными российским гербами ево ж коштом и что он с отцом в бытность в Гиляни до двадцати тысяч рублей тамошними обывателям роздали и за выступлением российского войска из Персии

невозвратил награждению полковничьим чинам за достойна быть признавает, при том же слушано доношение коллегии иностранных дел по челобитью армянской нации сагнацких юзбашей Тархана Исаханова с товарищи обретающихся в службе ея императорскаго величества о произведении им жалованья и о протчем и притом приложен экстракт призвании их армян и грузинцов в службу и протекцию блаженным и вечнодостоинья памяти государя императора Пётра великого и какое им прежде до 736 году жалованье производил из того 1736 году по поданию из Коллегии иностранных дел при доношении в кабинет табели которой в том кабинете и опробована почему жалованья производить велено оным армянам и грузинам генералу маэору Лазарю Аржакову и подполковнику Рафаилу Кузанову, юзбашам и протчим штап, обер и ундер офицерам и рядовым ея императорскаго величества жалованье для их ныне в тамошних местах надобности и прежних их ревностных служб и протчих обстоятельств о которых ясно изображено в доношении имени военной коллегии производить ныне на действительно обретающихся в службе ея императорскаго величества по прежним их окладам почему они получили до учиненной с 736 году в иностранной коллегии и опробованной от бывшего кабинета табели из доходов астраханской губернии подлежащих до штате канторы для того что по усмотрению правительствующаго Сената по той табели положенного таким малым жалованьем содержать и з себя весьма невозможно. Приказали оному Степанову за службу ево против втораго с юз башей капитана Баги дать ранг капитанской и жалованье ему производить из доходов астраханской губернской канцелярии против того ж капитана Баги и недоданное с 736 году ему

л. 105.

Степанову жалованье что надлежит выдать, что же он Степанов просил чтоб ево определить прежним рангом полковником и потому рангу давать жалованье и в том ему отказать, ибо что он подлинно был полковником на то никаких атестатов и писменного достоверного свидетельства не предложил, да исправкою из коллегии иностранных

об. л. 105 дел показано что поведение оною Григория Степанова с протчими армян из Польши в 728 году в армянских сагнаках в каком он там ранге служил известия не имеется: а хотя в той же справке и показано чтоде в 730-м году генерал лейтенант (что ныне генерал кавалер сенатор лейб гвардии преображенского полку подполковник граф) господин Румянцев из Дербента от 29 августа доносил в Сагнаках де бы вашей армянские башни Аврам Салагаг с товарищи и при оных армянской полковник Григорей Степанов явились ему генералу и просили о пропитании себя объявляя что они из Сагнак пошли от нападения турецкого оставя дом и все свое имение, и он де генерал по необходимости нужды определил их давать помесечно денежное и хлебное жалованье и между теми юзбашами во определении того жалованья написано полковнику Григорью Степанову денег по шести рублей, да в приданное в 733 году из персидского корпуса вкладной книге о произвождении бывшим тогда тамо юз башам и другим годового жалованья написан он Степанов полковником же и оное написание ево Степанова учинено знатно и одного ево объявления того ради без атестатов и без явного свидетельства что он

л. 106. Степанов в армянских сагнаках служил полковником надобно ево челобитье утвердиться невозможно а быть ему довольно ныне вышеписанном вновь пожалование ему капитанским чином и жалованьем и коллегии иностранных дел о том ведать а в военную коллегию и в Астраханскую губер-

скую канцелярию указ из Сената послан ноября 27 дня 1744 году.

Обер секретарь **Матвей Козмин**
Ермолев.

У сего указу ея императорскаго величества печать м. п.

Пошлину взять с указа в Астрахани.
Канцелярист **Борис Сахаров**
Степанов

Архив ВПР МИД СССР, ф. Спешения России с Арменией, 1739 — 1745 гг., д. № 3, лл. 103—106.

№ 49

(№ 48-ի քարգմանությունը)

1744 թ. նոյեմբերի 27. ՍԵՆԱՏԻ ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ ԱՐՏԱ-
ՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈԼԵԳԻԱՅԻՆ՝ ՅՈՒՂՔԱՇԻ ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓՈՒ-
ՆՈՎԻՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՌՈՃԻԿ
ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅԱՐԱԿԱՆ ՄԵՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՒՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱԿՈՂՈՒ
ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ ՍԵՆԱՏԻՅ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈԼԵԳԻԱՅԻՆ

Նորին կայսրական մեծության հրամանագրով կառավարիչ սե-
նատը հայազգի պարուչիկ Գրիգոր Ստեփանովի աղերսագրի վերա-
բերյալ, որով հայտարարում է, որ 728 թվականին իր խմբով կանչ-
վել է Լեհաստանից նորին կայսրական մեծության ծառայության և
Արտաքին գործերի կոլեգիայի հրամանագրով, իր խմբի հետ միա-
սին ուղարկվել է հայկական Սղնախները՝ հայ ժողովրդի մոտ և
ծառայել է թուրքերի ու պարսիկների դեմ զնդապետի աստիճանում.
և որ նրան սննդադրամ է որոշվել 72 սուրբի և թխած հաց քառա-
սունչորս շեռվերտ, ռուսական կորեկ 12 սուրբու:

Իսկ հաշտության պայմանագիր կնքելուց հետո մյուս յուզբաշի-
ների հետ հանձնվել է պարսկական հյուպատոսին, որից իր բարե-
կամների միջոցով փրկագնվել է և այնուհետև անցել նորին կայսր-
ական մեծության հպատակության և մնացել է Աստրախանում:

736 թվականին յուզբաշիններից Քարխան Իսախանովը Աստրախանից դալով Սանկտ-Պետերբուրգ, իր ներկայացրած աղերսագրով խընդրում է ծառայության ընդունել և իրեն ռոճիկ նշանակել, այդ թվում և Ստեփանովին, որ այդտեղ չի լինում, գրում է յուզբաշին, և այդ խնդրագրով ինչպես ինքը Իսախանովը մյուսների հետ, այնպես էլ Ստեփանովը, ընդունվել են ծառայության և նրան ռոճիկ է նշանակվել միայն 30 ուրլի: Նրա խնդրագրով 741 թվականին Արտաքին գործերի կոլեգիան ներկայացրել է նախկին կաբինետին, որպեսզի նրա ռոճիկը ավելացվի ևս յոթանասուն ուրլով և վճարվի սկսած 736 թվականից, քանի որ ինչպես 736 թվականից, այնպես էլ 742 թվականից մինչև այժմ որոշված հավելումը չի ստացել և քաջըռուկներն ու օտար տեղեր թափառումների հետևանքով մեծապես քայքայվել է: Եվ որովհետև նորին կայսրական մեծության հրամանագրով 743 թվականի հուլիս ամսին զինվորական կոլեգիան խանի որդի Աթլուխանին նշանակել է փոխգնդապետ 600 ուրլի ռոճիկով, իսկ նրա մորը՝ 150 ուրլի, Քարխան յուզբաշին՝ մայր 1000 ուրլի ռոճիկով, Բադի յուզբաշին՝ կապիտան 360 ուրլի ռոճիկով, իսկ ինքը՝ Ստեփանովը գնդապետից նշանակվել է միայն պորուչիկ 72 ուրլի ռոճիկով, որով չի կարող իրեն և իր ընտանիքին կերակրել, և խնդրել է, որ հանուն նորին կայսրական մեծության երկարատև կյանքի և բարեհաջող տիրակալության, նկատի առնելով նրա հավատարիմ ծառայության պատճառով կրած զրկանքներն ու վնասները, նրան որոշել նախկինի պես գնդապետի աստիճան՝ իր եղբայրակիցների աստիճանին համապատասխան ռոճիկով, ինչպես և սկսած 736 թվականից հասանելիքը վճարել:

Կառավարիչ սենատում եղած 742 թ. դեկտեմբերի 3-ի տեղեկություններ, ըստ զինվորական կոլեգիայի զեկուցագրի, որին կցված է Արտաքին գործերի կոլեգիայից այդ կոլեգիային հաղորդած քաղվածքը, իսկ վերջինին կցված է հայկական շվաղորոնի (էսկադրոնի) գեներալ-մայոր Լազար Արժակովի (Արշակովի) մասին և վրացական շվաղորոնի փոխգնդապետ Ռաֆայել Կուզանովի մասին և Նիզովոյ կորպուսում ծառայության մեջ եղած ու նորին կայսրության հովանավորության տակ գտնվող մյուսների (ցուցակի) պատճենը, այդ զեկուցագրում հայտարարվում է, որ այդ կոլեգիայի կարծիքով ներկա պայմաններում, նրանց հարկավորության պատճառով, պետք է հայերին և վրացիներին տալ նախկին ռոճիկները, ինչ որ նրանք մինչև 736 թվականը ստանում էին, իսկ ենթասպաներին ու շարքայիներին և մյուս հասարակ զինվորներին, որոնք

առաջ Ռուսաստանում իսկական ծառայության մեջ են ևղել և այժմ ծառայում են՝ Աստրախանի կայազորի դրագունյան գնդի դրույթների համեմատությամբ սնունդ և ձիերի կեր շտաբս կանտորայի եկամուտներից: Փոխգնդապետ Ռաֆայել Կուզանովի վրացի և հայ ժողովրդից հավաքած շվաղորոնին, բացի դրամական ռոճիկից և մթերքներից, իր սեփական միջոցներով մատակարարելու, հարյուր մարդու համար գրենադերական գլխարկներ ուսաստանյան արծաթյա գերբով, նույնպես իր հաշվին, և որ նա իր հոր հետ Գիլանում եղած ժամանակ այնտեղի բնակիչներին բաժանել է մինչև 20 հազար ուրլի և Պարսկաստանից ուսական զորքերի դուրս գնալուց հետո չեն վերադարձրել, գնդապետի աստիճանով պարգևատրվելն ընդունում է արժանի: Միաժամանակ լսվել է Արտաքին գործերի կոլեգիայի զեկուցագիրը սղնախեցի հայազգի յուզբաշին Քարխան Իսախանովի և նրա ընկերների աղերսագրի մասին նրանց ռոճիկ նշանակելու վերաբերյալ, ընդ որում կցված է քաղվածք հայերին և վրացիներին ծառայության կանչելու և երանելի ու հավիտյան երջանկահիշատակ թագավոր կայսր Պետրոս Մեծի կողմից իր հովանավորության տակ առնելու մասին: Թե առաջ, մինչև 736 թվականը, ինչպիսի ռոճիկ էր տրվում դրանց, (երևում է) այն ցուցակից, որ կցված է Արտաքին գործերի կոլեգիայի զեկուցագրին, որը քննության է առնվել նույն կաբինետում: Դրա հիման վրա կարգադրվել է նորին կայսրական մեծության ռոճիկ վճարել այդ հայերին և վրացիներին գեներալ-մայոր Լազար Արժակովին, փոխգնդապետ Ռաֆայել Կուզանովին, յուզբաշիններին և մյուս շտաբ, օբեր և ունտեր սպաներին և շարքային զինվորներին, անցյալում նրանց հավատարիմ ծառայելու և տեղում ներկայումս հարկավոր լինելու և ուրիշ հանգամանքների համար, որոնց մասին պարզ պատկերացված է ուղմական կոլեգիայի զեկուցագրում, այժմ նորին կայսրական մեծության իսկական ծառայության մեջ գտնվողներին վճարել մինչև 736 թվականը սահմանված և նախկին կաբինետի կողմից ստուգված, նրանց ստացած նախկին դրույթով, Արտաքին կոլեգիայից, Աստրախանի նահանգի շտաբս կանտորային ենթակա եկամուտներից:

Կառավարիչ սենատը գտնում է, որ այդ ցուցակով նախատեսված այդպիսի փոքր ռոճիկով երբեք հնարավոր չէ ապրել, ուստի հրամայեց Ստեփանովին իր ծառայության համար երկրորդ յուզբաշին կապիտան Բադու համեմատությամբ, տալ կապիտանի աստիճան և նրա ռոճիկը վճարել Աստրախանի նահանգական գրասենյակից,

նույն կապիտան Բաղու համեմատութեամբ և սկսած 736 թվականից Ստեփաննովի ուճիկի շվաճարված մասը վճարել: Ինչ վերաբերում է Ստեփաննովի խնդրանքին, իրեն նախկին գնդապետի աստիճանը հաստատելու և այդ աստիճանով ուճիկ վճարելու մասին, նրա՛ մերժել, քանի որ նա իր գնդապետ լինելու մասին ոչ մի վկայական և գրավոր արժանահավատ տեղեկանք չի ներկայացրել, իսկ Արտաքին գործերի կոլեգիայի տեղեկությունում նշված է, որ Գրիգոր Ստեփաննովի և Լեհաստանից 728 թ. հայկական Սղնախներ եկած մյուս հայերի գործունեության և նրա այնտեղ եղած ժամանակ աստիճանի մասին տեղեկություններ չկան: Թեպետ այդ նույն տեղեկագրում ցույց է տրված, որ 730 թվականին գեներալ լետենանտ (այժմ գեներալ կավալեր, սենատոր, պրեբորոժենսկի լեյբ գվարդիայի գնդի փոխգնդապետ, կոմս) պարոն Ռումյանցևը օգոստոսի 29-ին Գերբենտից ղեկուցում է, որ Սղնախներում եղած յուզբաշխներ Աբրահամ Սալագաղը ու իր ընկերները և նրանց հետ հայ գնդապետ Գրիգոր Ստեփաննովը ներկայացան իրեն՝ գեներալին և խնդրեցին իրենց ապրուստ, հայտարարելով, որ իրենք Սղնախներից եկել են թուրքերի հարձակման պատճառով, թողնելով իրենց տներն ու ամբողջ ունեցվածքը, և որ ինքը գեներալը, անհրաժեշտությունից ելնելով, որոշել է նրանց տալ ամսական դրամական և հացադրամի ուճիկ. այդ ուճիկացուցակի մեջ յուզբաշխների շարքում գրված է՝ գնդապետ Գրիգոր Ստեփաննովին 6-ական ուրբի դրամ:

Իսկ 733 թվականին պարսկական կորպուսից բերված մատչանում եղած յուզբաշխներին և ուրիշներին տարեկան ուճիկ վճարելու մասին գրված է, որ Ստեփաննովը գնդապետ է, բայց այդ գրված է իր հայտարարության հիման վրա, առանց վկայությունների և ուղղակի վկայության, որ Ստեփաննովը հայկական Սղնախներում ծառայել է որպես գնդապետ, ուստի նրա խնդրանքը հաստատել չի կարելի, այլ պետք է բավարարվի կապիտանի աստիճանով և այդ իրազեկ դարձնել Արտաքին գործերի կոլեգիային և Աստրախանի նահանգային գրասենյակին:

Հրամանագիրը սենատից ուղարկված է
1744 թվականի նոյեմբերի 27-ին
Օրեր-սեկրետար Մատվեյ Կոզմին
Երմոլակ
Սույն հրովարտակը կնքված է նորին
կայսրական մեծության կնիքով:
Կ. Տ.
Դիվանապետ Բաբխ Սախարով Ստեպանով

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ
ԲՆԱԳՐԵՐԸ

ОРИГИНАЛЬ
ДОКУМЕНТОВ

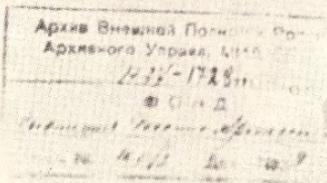
№. 3

1727 Oct. 28 — Oct. 1728.

Принятъ Армянскаго дьякона
Аввакума Минасова, Батюшара
Индарана съ товарищи списавъ
судящихъ въ Полки Армянъ
и въ Армянскомъ Армянскомъ
Министрѣ Вартавету, о ихъ
жалобахъ и о продолженіи
и поселивша въ Россіи, и ономъ
дьяконѣ, и 21 сподарной про-
политъ чрезъ Россію въ Персія
принятъ. — Мотивъ съ выданаго
Полки Армянскаго Епископа
Петреса Хатедрока съ 27 Армя-
нина, и проста ихъ объ отъидти
въ Сарнавъ.

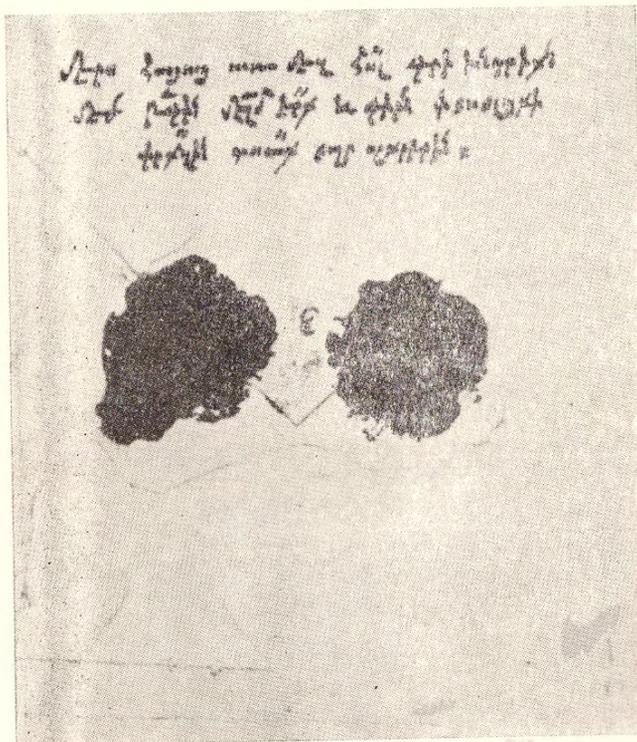
на 4/10 лисама

17/10 1911. Д. К. К.

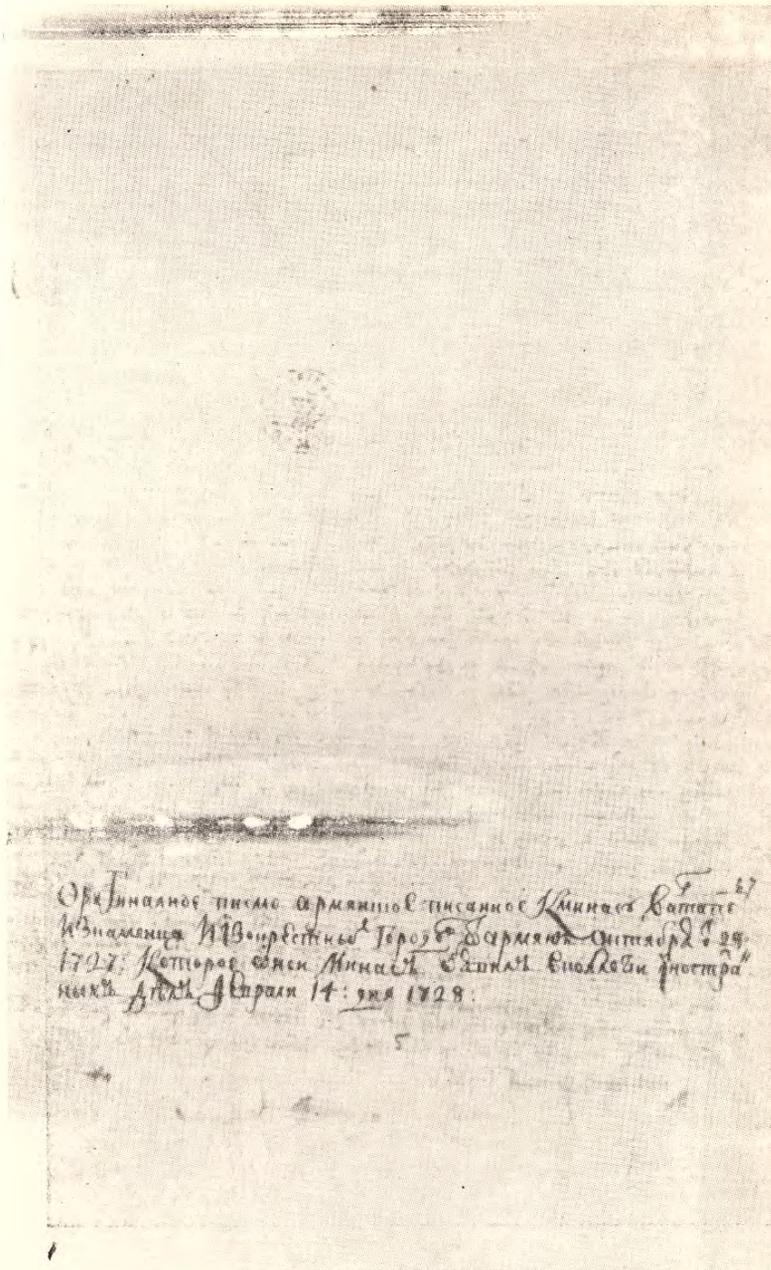

5
 1
 ՎԵ ԸՆԴԻ ՎԻՐԱՒ ՆԵՃԻ
 ԾԱՌՈՒ ԵՒ ՊԵՐՄԱՆՈՒՄ ԻՅԵՆՈՒ
 ՄԵՆ ՎԵՐ ՄԵՐ Է ՊԵՐՄԱՆՈՒՄ
 ՄԵՐ ԸՆԴՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ՄԵՐ
 ՄԵՐ ՄԵՐ
 ՆԵՐՆԵՐ

[Faint, mostly illegible handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter.]

Оригинальное письмо армянского писаного Министа Датиса
 Князя Министа Иворестинского Города Сарматия Онтард 29
 1727. Которое прислано Министу Самуилу Еводеви Князю
 Министу Арцакскому 14 мая 1728.

6
Вина потворе стелать
и Младше вѣдѣти градоу
и стѣна вѣдѣти и др
и др. и др. и др. и др.

Вина потворе впо
младше вѣдѣти градоу
и стѣна вѣдѣти и др
и др. и др. и др. и др.

Вина потворе впо
младше вѣдѣти градоу
и стѣна вѣдѣти и др
и др. и др. и др. и др.

Вина потворе впо
младше вѣдѣти градоу
и стѣна вѣдѣти и др
и др. и др. и др. и др.

тп

12

Котра Ми Усаишаи Опрет
стала и ии Нашего Великого
Императора Блаженнаи Паи
матия, тѣа Великого преем
Наше Сия вѣдѣти о пра
гнхля, Нѣктерѣ потворѣ Ми
Усаишаи Онастѣниис до
второмѣ Императорѣ, тѣа
Величѣ рафѣстѣ вѣдѣти
Испела Наша Нарѣстѣ
премѣниласѣ. Дѣи Богѣ
Силѣ Многолѣтнее Охране
Испѣсѣ насѣ Обрѣтѣхѣ
Нѣстала сѣ.

Поткисно

Мартырьсѣ Омерѣ бѣнѣ
Стѣна вѣдѣти о пра
Сѣ прѣмѣ Сѣла сѣя Ипо
Дѣни сѣо сѣ Братѣ сѣ
Дѣ насѣ тѣснѣ сѣраго
вѣдѣти.

Наше дѣтѣ поткисно тѣа

Сѣ писмѣ вѣдѣти вѣдѣти вѣдѣти
вѣдѣти вѣдѣти вѣдѣти
вѣдѣти вѣдѣти вѣдѣти
вѣдѣти вѣдѣти вѣдѣти

11

Шхри о а м е н д о т а с а с н а в
 Л о в о с т н о с к о т о р о т е х
 П о л о с а х о т а с а с н а в о с л о с н
 З е м л е в д е т р а х о л о о р н а х
 П р а в н о х о т а с а с н а в П р о
 д е т х о а в о т о з о х о м т е т х о
 Ш и е с н о р т в о б о т а т о т с а
 Л о с о л н о н х о т е т н а л н а х о л о
 о т о м о р о з т в о с т н о т о р и в ы ш е
 р е з е н н о с т а д н о с т а с а с н а
 п и л о т о р о с н х о п о с о л а м а
 н а м е н д а П о л о с а с н о а р н е
 с н а п о з о в о т а р К а т о р о с н
 о т о з о t o n d a c t a o m t o s t a
 д л я с р а б о т н я н х o n a m t p e
 н и я Л о с о л н а т о б о r n t a
 Н а т р и с а н н о с с и м и о r m a
 н о с т н о с т о i m t p e r a t o r o s n o m
 в е л и к е с т а т а p o m e k a c t a m e
 н и я .

О т п о с л а л и н х o П л а м е н д а П о
 д о л о с н о т о м а м а т о с о П о
 н о с о с м а н я н о с т о i m t p e r a t o r o
 т о р о с н о м в е л и к е с т а т а с а s n
 ш е н н о м o t a b a c t o i m t p e r a t o r o
 т о р о с н о с в е л и к е с т а т а n d u
 с т п и з о п o d o m a d n o s o b o
 н o k t p o t o b a d p o s e d o s s i e n o s
 t o r a d o b e s i d e s e r a n n a s t o
 s k o b e a t n a n n a o r m a n c u r n o
 s i e n x o П л а м е н д о n a b a n n o
 n o d e t o n n o s t a n o s c e s a n n e
 n o s e n i t o n n o s t a n o s t a
 c t o i m t p e r a t o r o s n o v e l i k e s t a

16

П р о с а т о . П о с о б а о т о т о т н а
 т а д е с о р н о в о с с и e n o s o e
 П р о с а т о s e s e n o c l o s a m o n a
 л а r e n i q t o o t n e c t a t a t o
 ч е с т о . П о т о м о т о d o m a d o
 o r a t o r o t a n n o s e n o s o s a o
 t n a t o c o x a t o .

Н а н о ч а с т в о с о с а d a m i t p o s a t o
 c t o i m t p e r a t o r o s n o v e l i k e
 c e s t a t a t a b a d a n n e n n k a d
 c e s e m e d a n e . П о т о с л а т и t h o
 м т а s e n o c l o r o s a d a m a n o
 н а s ы ш е п и с а н н о с n x o p p o s e
 н и c n e n e s л e n n o o r a n n a t a
 д а t o o n n i n a c t o s a m a t a
 c k a m n o t o t e m o b m o s i n n
 t b n a t a c a M o t a i .

А в o r e s t i c a n n o s e n a c a d n n
 n i n p p o t i d e s t p r i n k x o a m a
 n a v e t l o r k b o s n k e s e , H o
 d i d a n n o m o n e s a d a t b , H o
 x a t a t e p o m e t a m o d a
 p p o m e s e t t o r o s o g o n y b o
 t r a d e s t o a d o m o , n n t e n o t a
 r e x o n o n n k x o i m t p o t i c a l o
 s a d a n n o r o s e o , a o i n b e x e
 n t b o ; H o o t a t a y u a d o m o
 c t o i m t p e r a t o r o s n o v e l i k e
 c e s t a t a p o d e l n o b o r e t a d
 n d o s s i n c h a t b t a v e t n o b o
 t o t a t a n o n a n o n t o b i o
 c t o a n n i n b o r e t a t e s e b a o
 p a d u t b , a n o t o r o s e M o r a

17

Штатъ рѣственниковъ иностранныхъ Лейтенантъ

Французскіе

Били ишихъ Армяно въплывъ зматца при
 злва Анѣстолши ввѣхали каниѣ аиѣилва
 Придли вмошеу Инне Орбшавца вмошеу
 Анребуѣтѣ Давы Илѣ Томова Дятѣ
 Опущѣ всаТнахѣ

Иѣповѣ Указомъ во Императорноу
 влиелѣтѣ по влѣво бѣло ока придѣли
 Илѣва вмошеу Армяно зматца при
 злва Томова вмошеу всаТнахѣ Илѣ
 стимѣои Улѣ Уинитѣ Лоботунѣ Илѣ
 ствѣино Иностранноу Лейтенантъ Дятѣ
 зно Илѣ стѣ нашпоритѣ зидѣ илѣ влѣтѣ
 илѣ вѣтѣ за дѣлѣниѣ илѣ вѣло -

Ослѣ докоупѣ Армяноуе Илѣ вѣ
 вартѣде Илѣ стѣ стѣ стѣ стѣ стѣ
 Илѣ вѣ зидѣ 1728 Тѣ вѣ вѣ
 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ

- 1 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 2 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 3 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 4 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 5 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 6 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 7 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 8 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 9 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 10 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 11 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 12 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 13 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 14 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 15 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 16 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 17 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 18 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 19 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 20 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 21 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 22 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ
- 23 вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ вѣ

Вспрь армянскыя по торгоу просятъ
 о ботничьихъ всамянъ,

1. петросъ хаташаръ варта
 ар.
2. Григорей Степанъ
3. Иванъ Ивановъ
4. Исидръ осиповъ.
5. манзю сараровъ.
6. махшиаръ артемьевъ.
7. папелъ сипановъ.
8. лавзаръ сарамъ
9. шеманъ иеранлавъ.
10. синаши шемановъ.
11. Иванъ михайло.
12. сипанъ азио
13. Вартаванъ Эминовъ
14. Осипъ сараръ.
15. иеранлавъ манзюновъ.
16. Иванъ парадисъ
17. нагапетъ Ивановъ

Осипъ Павиль михайло Вартаванъ
 Степанъ Сте Уману для 26 дн.

18. яковъ ницасовъ
19. Исидръ Григорьевъ.
20. Вартаванъ петро
21. артемъ таджаръ
22. артемъ долхановъ
23. масыръ сипановъ.

30
15 Бартаиъ
7 пичманъ
11 Иванъ
Иванъ еб.
13 Яковъ
14 Миссиръ
Оганъ.

18020. 15.

Допрѣного пригъзда,
Амапонъ а впаиъ минасо
17 артъмъи монъ беаъ.
16 артъмъи балтазаровъ
18020. 3.
Всего впригъда 23 члоува.

1728. Идея 19. Сирѣштиней Ко
лѣт иностранныхъ Дѣлаъ приподани
Вышеписанного оармяна Дюшбнѣи ире
Дешра армянина хинса Сурмаиде
шолмаъ оуамъ наплонъ (шава. Шо
Сюда 1728. 30 мая 7 дня послѣ при
16344 Слюсипъ армянского висуна въ
Арденъ хатазропа хинса Ишиди Сире
16344 Слюсипъ армянскъ исамъ Сиргоръ
Кашорейде нинъ Славидъ въхитъ все
Инаи хула того вышеписанно рѣшре
Наинсанъ. А Шо ирешии армянскихъ
Дюшбнѣи ишиди Сиргорча. Иавора
Ишидио Сдверши вине Сдвершиорачио
на Сармяна Змана нехонъ Шо въ
нилоъ Занеианне винеи армянского
Зема. И Шо Сдверши вышеписанномъ
собудинемъ о паршанду рѣшре. аше
Кидинимъ Дюшбнѣиамъ. 18020. 3.
7-18020. 3-18020. 3-18020. 3-18020. 3

Свободного провозу пашлогуб. Свободного
 написати что на взыщана в по-
 стии бадов дотеранао ях. а в тху
 впашии схиинь пхтемь незавинаая
 испихани и дхгилъ впащенъ вново
 по ящи мѣстѣ чрезъ теренъ вбавъ
 ибнегахъ лейтмантхъ вхлящаохъ хуото
 роувъ тано вботпхенѣ ихъ. в са-
 шани помятѣ Уназѣ.

Коллежъ
 Градъ Тобольскъ
 Клементи (Степановъ)

А. С. Прохоренко

Решенье армянскомъ общиннымъ взыщана
 вперид;

Августа 13. дня 1728: Тога Д

1. Египиопъ петровъ хатагировъ.
2. Григорей Степановъ.
3. Иванъ ивановъ.
4. Иванъ осиповъ.
5. Майхивъ Сараровъ.
6. Махипаръ артемьевъ.
7. Павелъ авановъ.
8. Лаваръ авраамовъ.
9. Пихма Исраимовъ.
10. ананій пихмановъ.
11. Яковъ михаиловъ.
12. Вартаивъ Эминевъ.
13. Осипъ сафаровъ.
14. Исраимъ манхиевъ.
15. Иванъ паратепевъ.
16. на Гапетъ ивановъ.
17. яковъ никишевъ.
18. Исакъ Григорьевъ.
19. Вартаивъ петровъ.
20. ате-багдасаровъ.
21. артемъ долхановъ.
22. масуръ авановъ;

Сентября 10. дня 1728: Тога Д

1. Иванъ ивановъ.
2. Григорей ивановъ.
3. петръ лаворовъ.
4. Василь никипкинъ.

Всѣмъ гласитъ Шестъ (Степановъ)

М. Манури

Св. пресв. св. патриаршая, св. св. св. патриаршая
 великая гдн. Императрица АННА
 ИОАННОВНА самодержица в России

Год человек выхваши и сажав армянск
 в саросийской Имперіумъ армянскъ изъ
 Башн, марханъ, и баги, и хана асана и
 асикханъ, и въ Башнъ Григорей, а в Сомъ
 Нашъ прошеи е спомъ Службъ и шнъ

1.

Г. Божность вшего Императорнаго
 величества войскъ в арміи выхваши мн
 из армянскъ сажав, и в оми вехъ
 вшего Императорнаго величества
 прианъ войскъ, и сажави сопсед в арно
 ситъ, и сажави ченій иранская по даче
 и француж пропитшеи, и францужомъ Гурскъ
 в С. Маттигъишмъ вшего Императорнаго
 величества в сажавишмъ Указомъ агаре
 чены мн сажавъ в Кизлярской ирдности Гуръ
 владно в сажавъ намъ в арійской мѣста
 подорои и в Городе, и по намъ намъ сажавъ
 Мѣста, и в сажавъ намъ в арійской
 в арійской Кольгии.

2.
 Упомянутъ в тамошнихъ мѣстахъ настоя
 щее время мирное, и полные люди прина
 вили мѣста, которыхъ намъ в арійской
 в арійской и прина мѣста в арійской.

3.

Аннѣ в сажавъ мн сажавишми сажави
 сажавъ в сажавишми, и в сажавишми
 Указомъ вшего Императорнаго вели
 чества в сажавишми в сажавишми
 в сажавишми, и в сажавишми в сажавишми
 в сажавишми в сажавишми в сажавишми
 в сажавишми в сажавишми в сажавишми
 в сажавишми в сажавишми в сажавишми

В. Маттигъишмъ гдн. Императрица
 просилъ вшего Императорнаго
 величества о в сажавишми в сажавишми
 в сажавишми в сажавишми в сажавишми

Handwritten signature or note at the bottom right of the page.

Великая Императрица просит Вашего
Императорского Величества Оказ
моем решении. Истинное решение Уинни
Риттера дня 1742 года прошено писат
Горько Карлосом Адольфом Карловичем Горь
киным сиб. Протопопом.

Копию и в доброту рота приложена по
судьям.

Полн. подлинно так.

1742 год в Петерб. Императрица
Императорского Величества послы
прошедший в Петербург и другие города
Императрица в доверие поручила в
полн. подлинно так.

Истинно речево подлинно так.

Великая Императрица просит

Истинно речево подлинно так.

Истинно речево подлинно так.

Истинно речево подлинно так.

Почему Ея Величества Царица Императрица:
Елизаветы Петровны
самодержавицы Всероссийской и Польской,
и Литовской.

№ 163 1742

О явиле сего в мянском без баша Григорей
Иванов и прочие сущи в том же
отправлены из Санкт-Петербурга в оные,
и покуда в оных городах губернаторов и воевод
и атаманов и преданных городов санит:
петербурга оного без баша проехать без:
задержания, и в оных городах того дано
пробужен в оных, запереть в крепостном
полдн иностранным в, санитпетербурга
февраля 25 дня 1742 года.

Исписок, Василий Баденский
Исписок, Николай Савинский

Закон. Копия 4 2 1742 г.

Канцелярия Императрицы

35 29

Прибавить к нему нб. 30. 70.
Итое прибавить давать ему
суммы по лети иностранным
Дель, Зеццать с. 1736. год.
Сего ему Итого Степанов
Она меньше дуги дуги
ито для того, что воевода
Шешей и х. Сива в степей
Она ему Степанов блит
Тогда по тгыл отойл менши

Льотис Предаетя всезво
ление;

Ипошшгписанному делу
никакой резолюци донини
неутинено;

Сего 1742. года Генваря 30.
дня. Сдана за подписью ЕЯ
Императорскаго Величества
справителствующий сенатом
Сенатским секретарем Дельман

Сышего по означенному юзъ башни
Триголя Степанова Зелобитная
напося брешетийскийский
Дель писана в полагено-
Иностранных Дель, сего
Зелобитной просити, дабы
Указъ ЕЯ Императорскаго
Величества повелено;
было определить ему село
селе противе пропихи
буз башни отътавнухся;
Сего ЕЯ Императорскаго
Величества и Юног по
решено было выдать со
предания 1736. году Юна
с. 28. числа, что он
могъ здомашними
своими безнужное про
питание имать, а им
бущия нанеи долги отпа
тити;

145⁷⁰

Артама, Ковлю
уабуе Бонтостолуд
Суба Сирм Тусуфанулд
Тусулуку Иккб агулаусуу
Иккба То итте ачк ууште ачк
Тусулуку ачк ууште ачк
Иккб Тусулуку ачк ууште ачк

Тенуага 22, гуд,
1746 б,

Артама, Ковлю
уабуе Бонтостолуд
Суба Сирм Тусуфанулд
Тусулуку Иккб агулаусуу
Иккба

Артама, Ковлю

Артама, Ковлю
уабуе Бонтостолуд
Суба Сирм Тусуфанулд
Тусулуку Иккб агулаусуу
Иккба

Артама

Артама, Ковлю
уабуе Бонтостолуд
Суба Сирм Тусуфанулд
Тусулуку Иккб агулаусуу
Иккба

ՌՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

СОДЕРЖАНИЕ

Պաշարան	5—26
Предисловие	27—48

Փաստաթղթեր

Документы

1. 1727 թ. հոկտեմբերի 27. Կամենեց-Պոդոլսկի հայերի նամակը Մինաս վարդապետին՝ Ռուսաստանի վրայով Սղնախներ գնալու թույլտվություն ստանալու մասին	51—53
2. 1727 г., 28 октября. Письмо армян Каменец-Подольска и окрестных городов Минасу вардапету о проезде через Россию в армянские Сгнаки, и объявление об этом Минаса вардапета в Коллегии иностранных дел	53—64
3. 1727 թ. հոկտեմբերի 28. Կամենեց-Պոդոլսկի և շրջակա քաղաքների հայերի նամակը Մինաս վարդապետին՝ Ռուսաստանի վրայով Սղնախներ անցնելու մասին և Մինաս վարդապետի հայտարարությունը Արտաբին գործերի կոլեգիայում	65—74
4. 1728 г., 15 апреля. Приказ вице-губернатора Киевской губернии о пропуске из Киева в Москву в Коллегию иностранных дел епископа Петроса Хачатурова с четырьмя армянами	74—75
5. 1728 թ. ապրիլի 15. Կիևի փոխնահանգապետի կարգադրությունը՝ Պետրոս եպիսկոպոս Խաչատուրովին իր շորս ընկերների հետ Կիևից Մոսկվա գնալու թույլտվության մասին	75—76
6. 1728 г., 1 июня. Донесение вице-губернатора Киевской губернии Г. Л. Штока об отправлении из Киева в Москву 15 армян	76—77
7. 1728 թ. հունիսի 1. Կիևի նահանգի փոխնահանգապետ Գ. Լ. Շտոկի զեկուցադրությունը՝ 15 հայերի Կիևից Մոսկվա ուղարկելու մասին	77—78
8. 1728 г., 1 июня. Распоряжение Киевского вице-губернатора о беспрепятственном пропуске группы армян из Киева в Москву	78—79
9. 1728 թ. հունիսի 1. Մի խումբ հայերի Կիևից Մոսկվա գնալու թույլտվության մասին	79—80
10. 1728 г., июль. Донесение Минаса вардапета в Коллегию иностранных дел об отпуске в Сгнаки 23-х армян, прибывших из Киева в Москву	81

11. 1728 թ. հուլիս. Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցի զեկուցագիրը Արտաքին գործերի պետական կուրիային՝ Կիևից Մոսկվա ծամանած 23 հայերին Սղնախներ զնալու անցագիր տալու մասին	
12. 1728 թ. հուլիս. Սղնախներ զնալու համար Կամենեց-Պոդոլսկից Մոսկվա եկած հայերի ցուցակը	82—83
13. 1728 ց., июль. Список армян, прибывших из Каменец-Подольска в Москву, которые просят отпуск в Сгнаки	83—84
14. 1728 ց. Выписка об армянах, приехавших из Киева в Москву	84—86
15. 1728 թ. Քաղվածք Կամենեց-Պոդոլսկից Կիևի վրայով Մոսկվա եկած հայերի մասին	86—87
16. 1728 ց., 19 июля. Объяснение переводчика Адама Павлова о несходстве списков армян, составленных Киевским вице-губернатором и Минасом вардапетом	87—88
17. 1728 թ. հուլիսի 19. Քարդմանիչ Ադամ Պավլովի բացատրությունը Կիևի փոխնահանգապետի և Մինաս վարդապետի կազմած ցուցակների մասին	88
18. 1728 թ. հուլիսի 24. Մոսկվա եկած լեհահայերի դիմումը Սղնախներ զնալու թուղթովության համար	89
19. 1728 ց., 24 июля. Прощение армян, прибывших из Польши, о выдаче указа для отправления в Сгнаки	89—90
20. 1728 ց., 29 июля. Решение верховного тайного совета об отпуске епископа Петроса Хачатурова с 22-мя армянами в Сгнаки	90—91
21. 1728 թ. հուլիսի 29. Գաղտնի գերագույն խորհրդի որոշումը՝ Լեհաստանից եկած Պետրոս կաթողիկոս Նաչատուրովի և նրա 22 ընկերների Սղնախներ զնալու մասին	92
22. 1728 ց., 3 августа. Распоряжение Киевского вице-губернатора о свободном пропуске армянина Петроса с четырьмя товарищами из Киева в Москву	93—94
23. 1728 թ. օգոստոսի 3. Կիևի նահանգի փոխնահանգապետ Գ. Լ. Շտոկի կարգադրությունը հայազգի Պետրոսի և իր չորս ընկերների Կիևից Մոսկվա զնալու մասին	94
24. 1728 ց., сентябрь. Прощение Минаса вардапета Тиграняна о предоставлении паспорта армянам, приехавшим из Каменец-Подольска, для выезда из Москвы в Армению	95—96
25. 1728 թ. սեպտեմբեր. Մինաս վարդապետ Տիգրանյանցի դիմումը Կամենեց-Պոդոլսկից Մոսկվա եկած հայերին Հայաստան զնալու անձնագիր տալու մասին	96—97
26. 1728 ց., 8 сентября. Сообщение армян, прибывших из Польши в Москву, о своем положении и желании отправиться в Сгнаки на помощь	97—99
27. 1828 թ. սեպտեմբերի 8. Լեհաստանից Մոսկվա եկած հայերի հաղորդած տեղեկանքները իրենց վիճակի և Սղնախներին օգնության զնալու մասին	99—100

28. 1728 ց., 10 сентября. Решение Коллегии иностранных дел о выдаче паспорта армянину Ивану Иванову с четырьмя товарищами для выезда из Москвы через Царницын и Баку в Сгнаки	100—101
29. 1728 թ. սեպտեմբերի 10. Արտաքին գործերի կուրիայի որոշումը՝ Լեհաստանից Մոսկվա եկած հայերին Յարիցիների ու Բարվի վրայով Սղնախներ զնալու թուղթովություն տալու մասին	102
30. 1728 ց. Список 26-ти человек, армян, отпущенных из Москвы в Армению	103
31. 1728 թ. Մոսկվայից Սղնախներ մեկնող 26 հայերի ցուցակը	103—104
32. 1739 ց., декабрь. Прощение армянских юзбашей Тархана, Баги, Атлухана и Григория императрице Анне Ивановне о разрешении переселения для жительствова из Кизляра в Астрахань и назначении им жалования	104—106
33. 1739 թ. զեկտեմբեր. Քարիան, Բաղի, Աթլուխան և Գրիգոր յուզբաշիների դիմումը Աննա Իվանովնա Իմպերատրիս Դվարից Աստրախան վերաբնակվելու և իրենց ուձիկ նշանակելու մասին	106—107
34. 1741 ց., июнь. Прощение юзбаша Григория Степанова о своем бедственном положении и назначении соответствующего жалования	108—110
35. 1741 թ. հունիս. Յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի խնդրագիրը թագավորին՝ իր նյութական ծանր վիճակի և համապատասխան ուձիկ նշանակելու մասին	110—111
36. 1742 ց., январь. Прощение юзбаша Григория Степанова императрице Елизавете Петровне о назначении ему жалования, соответствующего его заслугам	112—115
37. 1742 թ. հունվար. Յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի խնդրագիրը Ելիզավետա Պետրովնա Իմպերատրիսին իր ծառայություններին համապատասխան ուձիկ նշանակելու համար	115—118
38. 1742 ց., 25 февраля. Пропуск, выданный юзбаша Григорию Степанову для беспрепятственного выезда из Петербурга в Москву	118—119
39. 1742 թ. փետրվարի 25. Կարգադրություն յուզբաշի Գրիգոր Ստեփանովի Պետրբուրգից Մոսկվա անարգել զնալու վերաբերյալ	119
40. 1742 ց., февраль. Выписка о жаловании армянских юзбашей Григория Степанова, Тархана и Баги	120—123
41. 1742 թ. փետրվար. Քաղվածք հայ յուզբաշիների Գրիգոր Ստեփանովի, Քարիանի և Բաղու ուձիկների վերաբերյալ	123—125
42. 1742 ց., февраль. Прощение полковника Григория Степанова императрице Елизавете Петровне об отпущении денег для покрытия долгов и возвращения из Петербурга в Астрахань	126—128
43. 1742 թ. փետրվար. Գնդապետ Գրիգոր Ստեփանովի խնդրագիրը կայսրուհի Ելիզավետա Պետրովնային՝ իր պարտքերը մարելու և Պետրբուրգից Աստրախան վերադառնալու համար դրամ տալու մասին	128—129

